YSTORYA

DE

CAROLO MAGNO.

FROM THE

Red Book of Hergest.

EDITED BY

THOMAS POWELL, M.A.

PRINTED FOR THE SOCIETY

BY

WHITING & CO., LIMITED, SARDINIA STREET, W.C.

1883.

NOTICE.

The issue of the following pages, as well as of the other publications of the Society, has been a good deal delayed in consequence of two successive fires at the printers', which destroyed some of the sheets, and otherwise retarded work.

The Editor had intended adding another fragment of the Charlemagne romance from the same MS., together with a Translation, Notes, and Glossarial Index. This, however, the state of his health for the present forbids. Meanwhile, he desires most gratefully to acknowledge his great indebtedness to Professor Rhys, who kindly undertook the labour of collating the sheets with the original, and also to Mrs. Rhys for a transcript of a considerable portion of the text. Without the kind help of Professor and Mrs. Rhys, the Editor would have been unable for the present to place these interesting *inedita* in the hands of the members of the Society.

It may be added that the MS. has been followed with all possible care in every particular.

YSTORIA DE CAROLO MAGNO.

"*Llyfr Coch*", *Col.* 381.

Pan wascar6yt yr ebystyl a disgyblon yr argl6yd y bedryuannoed byt y bregethu. 6rth hynny y gogonedussaf ebostol iago. adywedir y bregethu yngyntaf yny galis. A g6edy y lad ynteu o era6dyr greula6n yny di6ed y doeth o gaerussalem dros vor disgyblon ereill y bregethu yr galis. Ac 6ynteu y galissyeit odyna. yny gobrynei eu pechodeu. a ymada6assant. ac eu cret hyt yn oes charlymaen amhera6dyr rufein affreinc. athiester. achenedloed ereill aymchoelasant drachefyn y eu hagret. A g6edy goreskyn o charlymaen oe nerth ae allu pedryfannoed bydoed. ac amryuaelon teyrnassoed. Nyt amgen lloegyr. afreinc. ar almaen. a baicar. alotarius. ab6rg6yn. ar eidal. a brytaen. ac aneiryf teyrnassoed ereill. a dinassoed or mor py gilyd. ac o gedernit d6ywa6l eu gest6g. ac eu d6yn o la6 sarascinyeit. ac eu darest6g y gristonoga6l bendeuigaeth. G6edy y vlina6 o 6rthr6m lauur yd aruaeth6ys gorfywys o hynny allan. ac nat elei ymbr6ytreu. ac ar hynny ef a arganuu ar y nef mal fford o syr ae dechreu o vor ffringa. ac ystynnu yr almaen. a g6lat rufein. ac y r6g ffreinc ac angi6 ac yn unya6n y wasg6in. ac y nauarn. ac yr yspaen hyt y galis. yny lle yd oed corf y g6ynuydedic iago yna yn gorwed heb y adnabot. a g6edy g6elet o charlymaen y ford honno lla6er o nosseu. medylya6 yn vynych aoruc beth a ar6ydoccaei. ac ual y byd ygg6astat ued6l am hynny noss6eith tr6y y hun ydymdangosses ryss6r ida6. a thegach oed noc y gallei

neb y gredu nae dywedut. ac ual hynn dywedut 6rtha6. vy mab beth a vedyly di. pa un 6yt ti argl6yd heb y charlys. mi y6 iago ebostol heb ynteu mab maeth crist mab zebedeus bra6t Ieuan euagelystor. yr h6nn adeilyg6ys yr argl6yd oe andywededic rat ef y ethol y bregethu yr pobloed. yr h6nn alada6d era6dyr greula6n ae gledyf. yr h6nn y mae y gorf yn gor6ed yny galis aheb y adnabot oneb. ac y mae sarascinyeit yny gywarsagu [382] yn dybryt. Odyna yd6yf inheu eithyr mod ynryuedu na rydheeist di uyn dayar i ygan ysarascinyeit ar gyniuer dayar a darestygheist. ac 6rth hynny y managaf ui ytti. megys y g6naeth du6 didi yngyuoethoccaf o vrenhined dayara6l ual hynny yd etholes ynteu didi ymblaen neb y barattoi hynt ymi. ac y rydhau uyndayar i o la6 sarascinyeit. val y parattoo ynteu ytti goron tal tragywyd. Ford y syr aweleist di ar ynef aar6ydoccaa dy vynet ti a dirua6r lu ywrth6ynebu yr paganyeit anffydla6ⁿ. ac y rydhau uy hynt inheu amtir. ac y ov6ya6 vy egl6ys am bed hyt y galis or lle h6nn. A g6edy titheu mynet yr holl bobloed or mor py gilyd y bererinda6t ym. ac y gymryt madeueint oc eu pechodeu. ac y datcanu molyanneu du6 ae nerthoed ar g6yrtheu awnel. Ac oth dyd ditheu hyt yndiwed byt ydaant. ac yr a6r honn kerda gyntaf y gellych. ami afydaf ganhorth6y6r ytt ympobpeth. ac am dy lauur mi adygaf goron ytt yny nef. ahyt y dyd diwethaf y byd dy en6 ymmolyant. Ac uelly ydymdangosses y g6ynuydedic ebostol teirg6eith y Charlys. Ag6edy cly6et ohona6 hynny aruer aoruc or ebostola6l edewit. adyuynnu atta6 lluoed ma6r. achyrchu yr yspaen y 6rthlad y genedyl anfydla6n.

A chyntaf caer adamgylchyna6d pampilon. athrimis y bu yny chylch. ac nys kauas. kanys y muroed kadarnhaf aoed yny chylch. Ac yna y g6edia6d charlys ar yr argl6yd. argl6yd Iessu heb ef dros dy gret ti y deuthum. i. yr g6ladoed hynn. y wrth6ynebu yr genedyl anffydla6n. dyro ym y gaer honn yr enryded dy enw. Or g6ynuydedic Iago os yn

wir yd ymdangosseist ym. par ym y gaer honn. ac yna orod du6 ag6edi Iago y dyg6yda6d y muroed oc eu gr6ndwal. ac auynn6ys bedyd or sarascinyeit aad6ys charlys yn vy6. Ac ar nys mynn6ys alada6d. a g6edy clybot y g6yrtheu hynny yn honneit [383] y darestygei y sarascinyeit y charlys. y ford y kerdei. ac yd anuonynt teyrngedoed ynyerbyn. Ac y rodynt ida6 eu dinassoed. ac y bu tretha6l ida6 eu holl dayar. Enryued uu gan y sarassinyeit pan welynt genedyl freinc yn dec hard wisga6c. B6r6 euharueu a6neynt ac eu herbyn yn enrydedus. a g6edy gou6ya6 bed Iago ebostol ydaeth hyt y mor a gossot y way6 yny veiston. adiol6ch ydu6 ac y Iago ae dugassei hyt yno. kanyallassei kyn nohynny uynet. ar galiscyeit abregethassei Iago aedisgyblon udunt. aymchoelassei ar anffydla6n genedyl paganyeit. adatennynh6ys o rat y bedyd tr6y la6 turpin archescob. or a uynn6ys bedyd ar ny vedydyyssit eiroet. ar ny mynn6ys bedyd hagen onadunt alas neu aducp6yt ygkeithiwet cristonogyon. Odyna y kerd6ys yr holl yspaen or mor py gilyd. Holl geyryd a dinassoed. Yr yspaen a gauas charlys yna. Rei heb ymlad. rei gan dirua6r ymlad achelu[y]dyt. eithyr lukyrn ehun. y dinas kadarnhaf yny glynn ir. ny all6ys y gaffel. Ac ynydiwed y gogylchyn6ys ac yd eisted6ys yny chylch petwarmis. A g6edy g6edia6 du6. a Iago y dyg6yd6ys y muroed. ac ymae yndiffeith yr hynny hyt hedi6. kanys dyf6r aaeth drosti ac yno y keffir pysga6t duon. Rei or dinassoed ereill aorestyg6ys brenhined freinc. a brenhined yr almaen kyn Charlys. ac odyna aymchoelassant ar dedyf sarassinyeit yny doeth ynteu. A g6edy y agheu ynteu. lla6er o vrenhined athywyssogyon freinc a6rthladyssant sarassinyeit ynyr yspaen. Clodo6yus y brenhin crista6n kyntaf o freinc. Clotarius Dagobertus. Pipinus. karol*us*. Martellus. aoreskynnassant ran or yspaen. rann arall aada6ssant y charlymaen. H6nn hagen yny dydyeu ef aoreskyn6ys yr yspaen yn g6byl. a llyman y dinassoed aemelldig6ys wedy

goruot arnadunt o 6rthr6m [384] lauur. ac 6rth hynny ymaent heb neb yny pressóyla6 yr hynny hyt hedi6. Lucerna. Ventosa. Capara. Adama.

Pop geudu6 ageudel6 or agauas yna ynyryspaen adistrywa6d yna yng6byl. eithyr ygeudu6 aoed yn dayar alandalus Mahumet oed y en6. a llyna adyweit y sarascinyeit trayttoed yny vywyt. rywneuthur o hona6 y del6 honnoyny en6 ehun. ac orin geluydyt gyrru yndi lleg o diefyl ac hinseila6 arnunt. a chyngydarnet y6 y geudu6 h6n6 ac na all6ys neb y dorri eiryoet. Pan dynessao crista6n atta6 y pericla. a phandel sarascin. y wedia6 y keiff yechyt. Ordamweinha diskynnu edyn arna6. mar6 uyd. ac ygglan y mor y mae ynteu maen keu hen yskythredic. oweith sarascinyeit yn odida6c. wedy y ryossot ar y dayar ac yn llydan y dana6 pedrogyl. ameinach veinach. yuynyd kyuuch ac ehetua bran yr a6yr. Ac ar y maen h6nn6 y mae y del6 honno. or elydyn teckaf wedy rydineu ar lun dyn. yn seuyll ar y traeth ae wyneb ytu ar deheu. ac agoryat ma6r yny la6 deheu. Ar agoryat h6nn6 mal y dyweit y sarascinyeit adyg6yd oe la6 ef yny vlydyn y ganer brenhin ynfreinc. adarestygo yny amser yr holl yspaen y gyfreitheu crist. Ac yny lle pan welont 6ynteu yr agoryat yn dyg6yda6 oe la6 ef. yd ada6ant 6ynteu eu golutoed ac y foant or wlat.

Or eur ar trysor arodes brenhined yr yspaen y Charlys yd ach6eneg6ys ef egl6ys Iago esbostol. ac y trigy6ys yno teir blyned or acha6s h6nn6. ac y gossodes escob achanonnwyr yndi her6yd reol ysidor escob a chonffessor. ae hadurna6 aoruc o glych allyfreu. aphob kyfryw dotrefyn ereill auei reit wrthunt. A phandoeth or yspaen. adoeth ganta6 owedill swllt o eur ac aryant yng6byl y treul6ys 6rth weith egl6ysseu ereill. Nyt amgen egl6ys y wynuydedic wyry veir yny gra6nd6uyr. ac egl6ys Iago yno heuyt. ac egl6ys Iago ymbitern. ac e[385]glwys Iago yntulys. ar honn ygg6asg6in. y r6g caer axa aseint iohan sordue ar y ford seint iac. ac egl6ys

Iago ymparis y r6g sein am6nt a martures.[1] ac aneiryf o vanachlogoed a6naeth Charlymaen ar hyt y byt.

A g6edy ymchoelut Charlys y freinc. y doeth pagan brenhin yr affric aigolant y en6. a lluoed dirua6r ganta6 yr yspaen. ac y g6rthlad6ys y keitweit cristonogyon a ada6ssei Charlys y warchad6 y dinassoed ar wlat. Aphan gigleu Charlys hynny. y kyrcha6d ynteu eilweith yr yspaen. alluoed ma6r ganta6. a milo tywyssa6c ymladeu ganta6.

Aphary6 agreifft adangosses du6 ynni oll yna. am yrei aatalyo gantu*n*t kymun y meir6 ac eu hal6isseneu ygcam. Pan yttoed Charlys yn lluestu ygkaer baion ae lu. y cleuych6ys marcha6c romaric oed y en6. a g6edy y wanhau achymryt kymun adillygda6t ygan effeirat. march oed ida6 aorchymyn-n6ys y gar ida6 y werthu. arodi y werth rac y eneit y yscolheigon ac y yssywedigyon. ag6edy y var6 y gar a werthwys y march yr cans6llt. Ac och6ant y da ae treul6ys ehun yn v6yt adia6t a dillat. Ac ymegys y gnotaa ebr6ydhau dwy6a6l dial yn ol gweithretoed dr6c ympenn y decuet di6arna6t arhugeint pan yttoed yn kysgu. ydymdangosses y mar6 ida6. ady6edut 6rtha6. Kanys kymmynneis i. vynda ytti. y rodi rac vy eneit dros vympecha6t. g6ybyd di ryuadeu o du6 ymi vy holl pechodeu. a chanys etelleist ditheu vy al6issen inheu. yn gam yd etelleist di vynheu ympoeneu ufern. dec niwarna6t arhugeint. g6ybyd ditheu y bydy erbyn auory ympoeneu vfern. or lle y deuthum inheu ohona6. ac y bydaf ynheu ymparad6ys. a g6edy yr ymadrodyon hynny yd aeth y mar6 ymeith. ac y deffroes y by6 o gymra6. aphan yttoed y boreu drannoeth yn datkanu y ba6p agly6yssei. ar [386] llu ynymdidan y rygtunt am hynny nachaf yn deissyfeit ga6r or a6yr am y benn mal utua bleideu a llewot a biglodyat g6arthec. ac yndiannot o perued pa6b yny iechyt ae vywyt yn yr utua honno y ysglyfyeit or diefyl. Odyna y keiss6yt pedwar dieu tr6y vynyded aglynneu ygan uarchogyon aphetyd. ac ny

[1] *A* in later hand.—J. R.

chafat yn vii lle. O dyna ympenn ydeudecuet diwarna6t pan yttoed yllu yn kerdet diffeith6ch nauar ac alanar y ka6ssant y gorff yn vri6 yssic ar ulaen karrec uch penn y mor. teir milltir yny huchet. ymdeith pedwar diwarna6t or dinas y ducp6yt ohona6. yna y byry6ys y dieuyl y gelein ef y eneit ynteu adugant y uffern. ac ual hynny g6ybydent aattaly o kymun y meir6 eu bot ygkyfyrgoll tragywyda6l.

Ac odyna y dechreuassant Charlys amilo ac eu lluoed keissa6 aigolant ar hyt yr yspaen. ag6edy y ymlit yngall y ka6ssant ef. yny wlat aelwit desa6ns. ar lan auon aelwir cela. ar weirglodyeu g6astataf agoreu. Yny lle wedy hynny o arch a chanhorth6y Charlys. yg6naethp6yt egl6ys dirua6r y meint yr deu uerthyr. ffa6c6nd a phrimitif. Ac yno y mae eucorfforoed 6ynteu yngorffowys. ac y gossodes manachla6c ar dref uerthockaf yny lle h6nn6. A g6edy nessau lluoed chyarlys yno. yderchis aigolant y Charlys erbyn br6ydyr 6rth y ewyllys. aeugeinwyr yn erbyn ugeint ae deugeint yn erbyn deugeint. ae cant yn erbyn cant. ae mil yn erbyn mil. ae un yn erbyn vn. ae deu yn erbyn deu. Ac yna yd anuones Charlys cant marcha6c yn erbyn cant Aigolant. ac y llas y cant sarassin. Odyna y rodes aigolant. cant yn erbyn cant. ac y llas y sarassinyeit. Odyna y rodes aigolant. deuca*n*t yn erbyn deucant. ac y llas y sarassinyeit. [387] Odyna yd anuones aigolant d6y uil yn erbyn d6y uil. a rei or rei hynny a las ac ereill a ffoassant. ar trydyd dyd yd aeth aigolant y goela6 ynysgyuala6ch. p6y bieiffei y uudugolyeth y dyd h6nn6. ac erchi y charlys rodi kat ar uaes ida6 ydyd h6nu6 os mynnei. a hynny aganhat6yt o pob parth. ac yna ydoed rei or cristonogyon ynparatoi eu harueu ynos kyn y ur6ydyr. a gossot eugleifyeu yny weirgla6d ynsefyll ger glan yr auon. athrannoeth y bore y ka6ssant wedy tyuu bric a risc. a g6reid arnadunt. Nyt amgen yrei agymerassant palym budugolyaeth yny vydin gyntaf. a merthyrolyaeth am ffyd grist. Eithyr vy mot yn ryuedu awnaethant y g6yrtheu dywa6l

g6edy eutorri 6rth y dayar. ac or g6reid aada6ssant yny dayar y tyua6d dirua6r goet yssyd yno etwa. yndirua6r wyd. llawer o nadunt ynon. llawer yn wyd ereill mal yd oed ry6 y pelydyr. Ryued6ch ma6r. alle6enyd ma6r. a lles ma6r y eneiteu. adirua6r gollet y gorfforoed. Y dyd h6nn6 y doeth ydeulu yr ur6ydyr. ac y llas deugein mil o gristonogyon. a milo tywyssa6c ymladeu tat Rolant agauas palym merthyrolyaeth ymplith yrei a dyfa6d eu pelydyr. ac y llas march Charlys. ac yna y saua6d Charlys a deu grista6n ygyt ac ef eu pedyt ymperued y vr6ydyr sarassinyeit. a noethi ga6dios y gledyf. a thrychu lla6er ac ef o sarassinyeit. athrannoeth y doeth ynnerth y Charlys pedwarg6yr ida6 or eidal. a phedeir mil gantunt o wyr ymlad. ac yny lle ual y hadnabu aigolant 6ynt. ymchoelut y gefyn aoruc ar ffo. A chyarlys ynteu ae luoed aymchoelassant parth a ffreinc.

Ac odyna y kytuun6ys aigolant allawer o genedloed sarassinyeit. Nyt amgen vn bre*n*hin arbymthec ac eu lluoed. adyuot hyt yggwasg6in. a chaffel caer ageuni.[1] Ac odyna anuo*n* ar chyarlys yn dagnouedus y erchi ida6 ac ychydic uarchogyon gan [388) ta6. ac ada6 ida6 p6nn na6 meirch o dlysseu ac eur ac aryant yr darest6g y bendeuigaeth ef. A llyna yr acha6s y dywedei ef hynny yr mynnu y adnabot 6rth ylad ot ymgaffei ac ef ymbr6ydyr. ac adnabot hynny aoruc Chyarlys. adyuot ad6y vil ganta6 o varchogyon cadarn. hyt ar bedeir milltir y wrth y gaer. ac eu hada6 aoruc yno udunt yndirgel hyt yn oet trugein marcha6c ac ahynny y doeth ef hyt ar vynyd yn ymyl y dinas. or lle y g6elynt yn aml6c. Ac yno yd edewis y rei hynny. ac y kymerth g6isc diel6 ym dana6. ac ada6 y way6. ac ae daryan ar y gefyn ae llosg6rn y vynyd ualydoed deua6t kenadeu yn amser ryuel. ac un marcha6c y gyt ac ef adoeth hyt y gaer. Ac yny lle y deuth rei or gaer yn eu herbyn a gofyn beth a vynhynt. Kenadeu Chyarlymaen vrenhin ym ni. heb 6ynt. wedy an hanuon ar aigolant a6ch

[1] Or *agenni*.—J. R.

brenhin ch6itheu ac yna y ducp6yt h6y yr gaer hyt rac bron aigolant. Chyarlymaen heb 6ynt an hanuones ni attat ti. kanys ef a doeth mal ydercheist di ar y drugeinuet marcha6c. ac y vynnu g6rhau ytt a bot yn uarcha6c ytt. o rody di ida6 aedeweist. ac 6rth hynny dyret titheu atta6 ef ar dy drugeinuet. or rei teu ditheu yn dagnouedus y gyfr6ch ac ef. ac yna y gwisk6ys aigolant ymdana6 y arueu. ac erchi udunt 6ynteu ymchoelut ar Chyarlymaen ac erchi ida6 y arhos. Nythebygassei aigolant etwa pany6 Chyarlys oed ef. Ac ynteu wedy ry adnabot aigolant ohona6 ynteu. a disg6yl yn graf aoruc ar y gaer pa fford ha6ssaf ymlad a hi. a g6elet y brenhined aoed yndi ac ymchoelut drachefyn aoruc hyt ar y drugein marcha6c. ac y gyt ar rei hynny kerdet hyt ar eu d6y vil o varchogyon. aigolant ynteu a seithmil ganta6 yn eu hymlit 6ynteu y vynnu llad Chyarlys ac 6ynteu yn rybudedic affoassant. Odyna yd ymchoeles Chyarlys y·freinc. a g6edy kynnulla6 llu dirua6r. dyuot aoruc hyt ygkaer agenni. ae gogylchynu. ac eisted yny chylch [389] ch6emis. ar seithuet mis wedy dyrchauel pyrryereu. a magneleu a bliuieu. ac amry6 peiranneu ereill. a chestyll prenn o Chyarlys. Nossweith yd aeth aigolant ar bre*n*hined. ar g6yr pennaduryaf onadunt yn lledrat tr6y fenestri. ac ysteuyll bychein. ac ar hyt auon guaron aoed heb la6 y gaer y dihagyssant y gan Chyarlymaen. A thrannoeth y doeth Chyarlys yr gaer gan uudugolyaeth ua6r. ac yna yllas lla6er or sarassinyeit. Ereill adieghis arhyt yr auon. Deugein mil hagen or sarassinyeit alas ygkaer agenni.

Ac odyna y doeth aigolant hyt yn ysconnas. y dinas h6nn6 aoed adan sarassinyeit. a h6nn6 a gynhelis ynteu arna6. A chyarlys ae hymlyn6ys ynteu ac a erchis ida6 eturyt y gaer. ac nys atuerei ynteu namyn dyuot allan y rodi cat ar uaes. gan amot gadu y gaer yn dangnouedus yr neb a orffei ar y gilyd onadunt. A nossweith kyn y ur6ydyr y gossodes rei or cristonogyon eu gleiuyeu yn

bara6t yny dayar. yny weirgla6d g6edy bydina6 yn bara6t r6g y castell ar gaer. A thrannoeth y ka6ssant eu gleiuyeu wedy rydyuu risc a bric arnadunt. Nyt amgen yrei a gymerei palym merthyrolyaeth yny vr6ydyr honno dros ffyd grist. a lla6enhau aorugant h6ynteu or meint g6yrtheu h6nn6 y gan du6 torri eu gleiuyeu aorugant or dayar. ac yn gyntaf kyrchu y vr6ydyr. allad llawer or sarassinyeit. ac yny diwed caffel coron merthyrolyaeth. ac eu riuedi oed pedeir mil. ac yna yllas march Chyarlymae*n*.

A g6edy kywarsagu Chyarlys o gedernit y paganyeit. gan al6 kanhorth6y yr holl gyuoetha6c kymryt y nerth. ac ef ae luoed yn lla6gadarn y llada6d lla6er onadunt ar y droet. a g6edy na allyssant diodef y ur6ydyr fo yr gaer aorugant. ac eu hymlit 6ynteu aoruc Chyarlys. Adamgylchynu y gaer eithyr aoed yam yr auon. ac yndiwed y nos y ffoes aigolant aeluoed tr6y yr auon. [390] ac eu hymlit 6ynteu a6naeth Chyarlys. pan y g6ybu. ac y llada6d deu urenhin onadunt. allawer o baganyeit ual ygkylch pedeirmil.

Ac yna y ffoes aigolant tr6y byrth sysar ac ydoeth hyt ympampilon ac anuon aoruc ar Chyarlymaen y erchi ida6 dyuot yno y ymlad ac ef. A phan gigleu Chyarlys hynny. ymchoelut aoruc y freinc. a chan yr amgeled m6yaf kynulla6 llu freinc ar hyt. ac ar let yn ll6yraf ac y gall6ys. a rodi rydit aoruc y ba6p or a uei dan geithiwet yn freinc. ac y eu hetived rac lla6. ac eug6neuthur yn rydyon yn drag6yd hyt na bei geithiwet ar dyn o freinc or dyd h6nn6 allan. a chynulla6 pa6b ganta6 yr yspaen y wrthlad kenedyl paganyeit. Agauas o garcharoryon hynny a rydha6ys. Yr achenogyon a nerthoges. Y rei noethon awisg6ys. Yr herwyr adagneued6ys. ar dyholedigyon awohodes ar eu dylyet. Yr yssweinyet ac auei arueu udunt. aurd6ys yn uarchogyon yn anrydedus. ac awahanyssei ogyfya6nder y wrtha6. o gyng6einyeint caryat du6 a ymchoeles ar y gedymdeithas. a chedymdeithon ac gelynyon pell ac

agos y wrtha6 aduc ganta6 yr yspaen. ac agymerei y brenhin yny gedymdeithas yr hynt honno Minneu turpin archesgob o a6durda6t yr argl6yd. ac ombendith inheu am ellygedigaeth a rydha6n o bechodeu ac yna wedy kynulla6 pedeir mil ar dec arhugeint. a chant o uarchogyon ymlad kadarn heb y hyssweinet ae pedyt nyt oed ha6d eu riua6 Achyrchu aorugant yr yspaen yn erbyn aigolant. a llyma en6eu y penaduryeit aaethant yno y gyt ac euo. Myui Turpin archesgob remys aellyg6n y bobyl o deil6g dysgedigaetheu oc eu pechodeu. ac aehannog6n yn gadarn 6ra6l y ymlad. ac yn vynych aym6rthlad6n am d6yla6 am harueu vy hun ar sarassinyeit. Rolant tywyssa6c lluoed Iarll cenoman. ac argl6yd [391] blyf. nei Charlymaen mab yr duc milo o angyer o bertha ch6aer Chyarlys g6r ma6rurydic ama6r y uolyant a phedeirmil o uarchogyon arua6c ganta6 ydoed yna Rolant arall ny chyrb6yllir yma. Oliuer tywyssa6c lluoed y marcha6c g6ychaf mab yr iarll reinyer. a theirmil ouarchogyon arua6c. Estultus iarll limoegin mab yr iarll ode. atheir mil o uarchogyon arua6c. Arastagnus ty6yssa6c brytaen a seithmil o varchogyon arua6c. Engeler duc angy6 a phedeirmil o uarchogyon arua6c.

Yrrei hynn oed gyfr6ys a dysgedic ympob kyfryw arueu. ac yn bennaf o v6aeu asaetheu. a iarllaeth yr angeler h6nn6 wedy llad eu hargl6yd dywyssa6c ac eu kiwta6t6yr ygglyn y mieri adiffeith6yt yn hir ac ny chauas y genedyl honno gi6tawtwyr o hynny allan. Gaifer brenhin burdegal atheirmil owyr arua6c. Gandebald brenhi*n* frigia aseith mil o rysswyr. Ernald de belland a d6y uil o rysswyr. Naaman tywyssa6c bainn adegmil o rysswyr. Lambert tywyssa6c bituren a d6y uil o rysswyr. Samson tywyssa6c b6rg6yn adegmil o rysswyr. Constans tywyssa6c o rufein. ac ugeinmil o rysswyr. Garin tywyssa6c lotarins aphedeir mil. Sef oed riuedi llu Chyarlymaen oe bria6t dayar ehun. deugeinmil o uarchogyon. ny ellit rif y bedyt ynteu. Y niueroed adat-

can6yt uchot aoedynt wyr clotua6r rysswyr ymladgar kyuoethockaf or holl uyt. cadarnhaf or rei cadarn. ann6yleit crist y dyrchauel cristonoga6l fyd yny byt kanys mal y keiss6ys an hargl6yd ni iessu grist ae disgyblon y byt yngristonogyon. velly y keiss6ys Chyarlymaen brenhin freinc ac amhera6dyr rufein. ar g6yrda hynny gyt ac ef yr yspaen ar anryded en6 du6. ac yna yd ymgynull6ys yr holl luoed yn ymylyeu burdegal ar wlat honno a orchudyassant ar hyt ac ar let [392] nyt amgen ymdeith deu di6arna6t. Deudeg miltir o pob parth udunt y clywit eu kynn6ryf. ac ar hynny yn gyntaf yd aeth ernald de belland tr6y byrth cisar ac y doeth hyt ympampilon. ac yny ol ynteu yr iarll estult ae lu. Odyna y doeth arastagnus urenhin. Odyna engeler dywyssa6c ae luoed. Odyna gandebald urenhin ae luoed. Odyna constans ac Oezer ac eu lluoed. ac yn olaf ydoeth Chyarlymaen. a Rolant ac eu lluoed ac yd achubassant yr holl dayar o auon ruime hyt ar uynyd teir milltir or gaer y ford y seint iac. 6yth diwarna6t y buant y adan y pyrth. ac yd anuones Chyarlymaen ar aigolant y erchi ida6 y gaer ydoed yn eisted yndi. neu ynteu adelei y ymlad. A chan g6elei aigolant na allei kynnal y gaer yny erbyn. Dewissach uu ganta6 rodi cat ar uaes noe warchae yn dybryt yny gaer. ac yna yderchis oet y chyarlymaen y dyuot y lu oll or gaer. ac yymdiret y ymdidan ac ynteu. Kanys damuna6 ydoed welet Chyarlymaen.

A g6edy kygreirya6 onadunt dyuot aigolant ae luoed or gaer. Ac ada6 y luoed aoruc. adyuot ar y drugeinuet oe bennaduryeit. hyt rac bronn Chyarlymaen ac ada6 y luoed 6rth y gaer. a gossot y deulu ar whech milltir o wastattir. ger eu lla6 y aros eu tyghetuen. Ac yna y dywa6t chyarlymaen. ae tyti aigolant adugost uyntir o d6yll y genhyf dayar yr yspaen. a g6asg6in a geisseis. i. o ganhorth6y du6. ac adarestygeis y gristonoga6l dedfeu. ac a gymhelleis y holl vrenhined 6rt uy argl6ydiaeth. Aphan ymchoeleis ynheu y freinc y lledeist ditheu gristonogyon du6.

ac y distry6eist uygkeyryd ynheu amkestyll ar holl wlat o tan achledyf. or hyn yd6yf ynheu yn gyndrycha6l yny g6yna6 yn va6r. Aphan adnabu aigola*nt* yr ymadra6d arabic adywa6t Chyarlys ryuedu aoruc alla6en uu. oe vot yngyfyeith ac ef. sarassinyec a rydysgassei yn [393] teu Chyarlymaen yn t6l6s pan uuassei gynt yn ieuanc yno yn yscol. Ac yna y dywa6t aigolant 6rtha6. Mi a archaf ytti heb ef dywedud ymi. paham y goreskynnit ti tir ny pherthynei ytt odreftada6l dylyet. nac yt[1] dat. nac yth hendat nac yth orhendat ygan ankenedyl ni. Dywedaf heb y chyarlys 6rth ryethol oc anhargl6yd ni Iessu grist. crea6dyr nef adayar ankenedyl ni gristonogyon ym blaen pop kenedyl ereill. ac a ossodes eu bot yn bennaduryeit ar bop kenedyl ereill or holl uyt. Ar meint aelleis inheu mi aymchoeleis dy genedyl sarassinyeit titheu 6rth an dedyf ninheu. Val anteil6g ya6n heb yr aigolant oed darest6g oc an kenedyl ni yr yrein6ch ch6i pan uo g6ell an dedyf ni nor ein6ch ch6i. Y mae yn ninheu mahumet auu genat du6 ac a anuones yn ninheu. ae orchymynneu ynteu agatwn. A d6yweu holl gyuoetha6c yssyd ynn.adangossant ynn y petheu a vo rac lla6 o arch Mahumet. ac 6ynteu a anryded6n ni. tr6y y rei y buchedocka6n ac y g6ledych6n. Aigolant heb y chyarlys yd6yt yna yn kyueilorni. kanys nini agad6n dedfeu du6. ach6itheu gorwac orchymynneu dyn gorwac. Nini a gred6n y du6 dat ar mab ar yspryt glan. ac ae hadol6n. Ch6itheu a gred6ch ac a adol6ch y dia6l yn a6chgeud6yweu anheneiteu ni dr6y y fyd agynhaly6n wedy an hageu aant y baratwys ac y vuched tragywyd. A6ch eneideu ch6itheu agerdant y uffern. ac uelly y mae aml6c ragor andedyf ni rac yr ein6ch ch6i. A chanyt atweyn6ch ch6i grea6dyr pob peth. ac na mynn6ch y adnabot. ni dyly6ch ch6itheu na thref tat na dim nac yny nef nac yny dayar namyn a6chrannu ac a6chmedyant ygyt adia6l ac y gyt a mahumet a6ch du6. ac

[1] A later hand has added above the line the *h* missing here.—J. R.

6rth hynny kymer uedyd athi ath genedyl a byd vy6. ac titheu ymlad ymherbyn. i. a byd var6. Poet pell ymmi kymryt bedyd heb yr aigolant ac ymdiwat a Mahumet [394] uyndu6. i. hollgyuoetha6c. namyn ymlad a6naf athi ac ath genedyl y dan yr amot h6nn. Os g6ell an dedyf ni gan du6 nor ein6ch ch6i goruot o honan ni. Os yr ein6ch ch6itheu yssyd oreu goruot ohona6ch ch6itheu. a bit yn waratwyd hyd y dyd diwethaf yr neb y goruyder arna6. ac ynglot ac etmic tragywyd yr neb a orffo. ac yn ych6anec yhynny os ar uygkenedyl i y goruydir odiagaf. i. yn vy6 mi a gymeraf vedyd. a hynny a ganhatwyt o pob parth. ac yn diannot yd etholet ugein marcha6c crista6n. yn erbyn ugein or sarassinyeit. adechreu ymlad gan yr amot h6nn6 ymplas yur6ydyr. ac yny lle y llas y sarassinyeit. Odyna yd anuonet deugeint yn erbyn deugeint. ac y llas y sarassinyeit. Odyna yd anuonet cant yn erbyn cant. ac y foes y cristonogyon drachefyn. ac y llas 6rth fo onadunt ac ofynhau eu mar6. Hynny a ar6ydockaa p6y bynhac a ymlado dros fyd grist na dyly yr neb ry6 berigyl ymchoelut drachefyn. ac ual y llas y rei hynny o ymchoelut drachefyn. velly y byd mar6 yn dybryt yneupechodeu y cristonogyon a ymchoelo ida6 drachefyn. Os 6ynteu aymladant yn 6ra6l 6ynt a oruydant ar eu gelynion. Nyt amgen y dieuyl aennic y pecha6t. Ny cheif coron med yr ebystyl ar nyt ymlado yndedua6l. Odyna yd anuonet deu cant yn erbyn deu cant. ac y llas y sarassinyeit oll. Odyna yd anuonet mil. yn erbyn mil ac yllas y sarassinyeit oll. Ac yna g6edy ymgyngreirya6 o bop parth. y doeth aigolant at Chyarlys y gyuadef bot yn well dedyf y cristonogyon noc un y sarassinyeit. Odyna ydymchoeles ar y genedyl ac ydy6a6t 6rth y brenhined ar ty6yssogyon y mynnei ef gymryt bedyd a gorchymyn y ba6p o nadunt eu bedydya6. Rei o nadunt a ganhatwys hynny. Ereill a ym6rthodes ahynny.

[395] A thrannoeth ygkylch a6r echwyd a chygreir

y ba6p onadunt y uynet ac y dyuot y doeth aigolant at Chyarlymaen ar ued6l y uedydya6. Ac ual y g6yl chyarlys yn eisted ar y b6rd. yn kina6u ac yny gylych ynteu lla6er owyrda. a niueroed arnunt yn amryuael abit a g6isgoed. Rei yn abit marchogyon. Ereill yn abit myneich duon Ereill yn abit canonnwyr. Gofyn aoruc y chyarlys ansa6d pob rei onadunt. Yrei a wely di heb y Chyarlys ar g6isgoed crynyon amdanunt. eskyp ac effeireit andedyf ni ynt h6y ac auanagant yn ninheu gorchymynneu au dedyf ac anrydhaant oc anpechodeu ac arodant ynn bendith yn hargl6yd. Yrei a wely ditheu yny g6isgoed duon racko myneich y6 y rei hynny ac abadeu y eu lly6ya6 6ynteu. Ac 6ynteu ny orff6yssant yn g6edia6 argl6ydia6l dy6olyaeth drossom ni ynwastat. Y rei a wely ditheu yn yr abit wenn racko kanonwyr reola6dyr y6 y rei hynny y rei yssyd yn aruer o vuched y seint. ac yn g6edia6 drossom ninheu. ac ynkanu offerenneu a phlygeineu ac oryeu drossom. Ac ar hynny Aigolant arganuu tri achena6c ar dec noethon truein ar la6r noeth heb na b6rd na llliein rac eu bronn. ac ychydic gantunt o v6yt a dia6t. Ac ynteu a ofynn6ys pa ry6 dynyon oed y rei hynny. kenedyl du6 heb y Chyarlys kenadeu an hargl6yd ni iessu grist. y rei a borth6n ni beunyd tri ardec onadunt yn en6 yr argl6yd ar deudec ebystyl oc andeua6t. Ac atteb yna aoruc aigolant. y rei yssyd yth gylch di heb ef drythyll ynt. adrythyll6ch a gaffant ov6yt adia6t adillat kanys ti biy wynt. Y rei adywedy ditheu eu bot oll ar gystl6n dydu6 ac yn genadeu ida6 mal y kedyrnhey. paham y maent h6y yn var6 o newyn a noythi a gwaratwyd ac eu b6r6 ympell y 6rthyt ac y treythy yndybryt 6ynt. Ma6r a ge6ilyd y du6 awna y neb awassanaetho ual [396] hynny y weisson. Dydedyf di adywedut y bot ynda. yd6yt yn dangos y bot yn falst. a chymryt y ganyat ac ymchoelut yn sorredic at y niuer ehun ac ym6rthot a bedyd. agorchymyn y Chyarlymaen dyuot tran-

noeth y vr6ydyr. A g6edy dyallu o Chyarlymaen. pany6 am yr achenogyon awelei yd ym6rthodassei aigolant a bedyd. a gauas o achenogyon yny holl lu awisg6ys yn hard ac aborthes yn enrydedus o v6yt adia6t. Ac 6rth hynny y mae ia6n medylya6 meint cabyl y grista6n na wassanaetho yn ufyd ar achenogyon crist. O acha6s Chyarlymaen a golles y brenhin sarassin amdielwet y traethassei achenogyon crist. Pa beth dyd bra6t auyd yr neb a draetho yman yr achenogyon yn diel6. Padel6 y g6randa6ant h6y yr argl6ydia6l lef yn dywedut. kerd6ch y 6rthyf yrei emelldigedic yny tan tragywyd. kanys newyn a vu arnaf ac ny rodassa6ch ym u6yt ar ymli6eu ereill y amhynny. A bit honneit pany6 bychydic adal dedyf du6 nae ffyd ymy6n crista6n onis c6plaa oe weithretoed mal y tysta yr yscruthyr a dyweit. Mal y mae mar6 y corf heb eneit. velly y mae mar6 y ffydd heb weithredoed da yndi ehun. Ac odyna trannoeth y doethant yn arua6c obop parth yr ymlad adan amot y d6y dedyf. ac ysef oed riuedi llu Chyarlymaen pedeirmil ardec arhugeint achan mil o varchogyon. achanmil oed lu aigolant. A phedeir bydin aoruc y cristonogyon ar sarassinyeit aorugant pump. Ar gyntaf onadunt adeuth yr ur6ydyr aorchyuyg6yt yndiannot. Odyna y doeth eil bydin y sarascinyeit. ac yn diannot y gorchyfyg6yt. Ac ynylle pan welas ysarassinyeit collet y rei eidunt. ymgymysgu eu teir bydin aorugant ac yn euperued aigolant. Aphan welas y cristonogyon hynny eu damgylchynu a6naethant o bop parth. Or neill parth y doeth Ernald de belland ae lu. ac o barth arall yr iarll estult ae lu. O barth arall Arastagnus urenhin ae lu. Ac eu go gylchynu aoruc y tywyssogyon udunt. Ar tywssa6c lluoed o tu arall. a chanu eu [397] kyrn moruil. ac eu kyffroi yn uuan gan ymdiret yn du6. a d6yn ruthur yn eu plith a oruc ernald. allad ar deheu ac ar asseu b6r6 agyuaruu ac ef yny doeth ar aigolant ymperued y lu ae lad ae gledyf ehun. Ac yna y bu leuein agorderi ma6r gan ba6p or sarascinyeit. Ac y dyg6yd6ys y cristonogyon yna o bob parth udunt am eu

penn ac y lladassant oll. Yna y bu ladua or sarassinyeit ual na diheghis neb o nadunt namyn brenhin sibli. ac altumor[1] brenhin cordibi. ac ychydic o vydinoed gantunt a ffoassant. kyn amlet oed y g6aet yna. ac y gallei y budugolyon nouya6 ynda6 hyt eu mynygleu. Ac aga6ssant yny gaer o sarascinyeit a ladassant. llyma kanys y dan amot cristonoga6l ffyd yd ymladyssant y goruu Chyarlymaen ar aigolant. Ac 6rth hynny y mae aml6c ragor cristonoga6l ffyd rac holl dedueu yr holl uyt. a thitheu grista6n o chynhely di dy fyd oth callon ae ch6plau oth weithret her6yd y gellych. yn diamheu ef athyrcheuir ygyt achrist dy benn mal yd 6yt ayla6t ida6 ar warthaf yr egylyon. O mynny ysgynnu cret yn gadarn. kanys pob peth yssyd ha6d y agretto. Odyna yd ymgynullasant yn llawen oc eu holl luoed gan uudugolyaeth ua6r ac y doethant y luestu hyt yn argys ar fford seint iac.

Ar nos honno heb 6ybot y Chyarlymaen ydymchoelassant rei or cristonogyon. ochwant yspeil. y kalaned aede6ssynt yn gorwed yny lle ybuassei y vr6ydyr yn gyfla6n o eur ac aryant. Ac ual ydoedynt ac eu g6rthr6m ueicheu gantunt dyuot udunt brenhin cordibi a niueroed ma6r or sarascinyeit. ganta6 a foessynt or ur6ydyr ac a uuassynt yn llechu hyt yna. ac eu llad kymeint vn. Ac ygkylch mil ydoedynt.

A thrannoeth y datkan6yt y Chyarlymaen bot ffurre brenhin nauarn yn munnu ymgyuaruot ac ef. a phan doeth Chyarlmaen y uynyd garsim y llunyeith6ys y ty6yssa6c h6nn6 [398] br6ydyr drannoeth yny erbyn. Ar nos kynn y ur6ydyr yderchis Chyarlys y du6 menegi ida6 y neb a dyg6ydei yny ur6ydyr honno oe wyr ef. A thrannoeth g6edy g6isga6 y lluoed nachaf groes goch ar ysg6yd y neb a ledit or cristonogyon ar warthaf eu llurugeu a phan arganuu chyarlys hynny atal y niuer h6nn6 aoruc yny gapel rac eu llad yny ur6ydyr. Oi a du6 mor anha6d ymordiwes abrodyeu

[1] The MS. has *altum mor* with the *mor* cancelled in fainter ink, and *or* written above the line in the same ink, but apparently in the same hand.—J. R.

du6 ac ymganlyn ae fyrd wedy daruot y ur6ydyr a llad furre a theirmil o sarascinyeit y gyt ac ef. y kauas Chyarlymaen y niuer awarchayssei yny gapel yn veir6. Ac ysef oed euriuedi ygkylch degwyr a deugeint a chant. O gyssegredickaf vydin ymladwyr crist. kyn ny lado cledyf eu gelynyon 6ynt. eissoes ny chollassant 6y palym budugolyaeth. Ac yna y goresgynn6ys Chyarlys vynyd garsim. ar holl wlat o nauarn yny eida6 ehun 6rth gristonogaeth.

Ac yna y kanhatwyt y Chyarlys bot ynager ga6r ffarracut y en6. o genedyl goliath ac adathoed o eithauoed sirya ac a anuonassei amilald vrenhin babilon y ryuelu ar Chyarlys ac ugein mil oe genedyl ganta6. Nyt oed ar h6nn6 ouyn na g6ay6 na chledyf na saeth. kynnybei namyn ar y deugeinuet owyr cadarn. Ac yna y kyrch6ys Chyarlys hyt yn nager. Aphan adnabu fferracut y dyuotyat y doeth allan or gaer. y gynnic ymlad un ac un. Ac yna yd anuones Chyarlys oger o denmarc ida6. a phan y harganuu y ka6r ef yny maes kyrchu atta6 a oruc ynysgaelus ae gymryt yny holl arueu adan yureich deheu aed6yn ygg6yd pa6b hyt y gaer yn vn ag6ed achyt bei dauat war. Y veint ef oed deudec kyuut ynyhyt. a chyuut yn hyt y wyneb. A dyrnved ida6 ehun yny dr6yn. pedwar kyuut yn hyt y vreicheu ae esgeiryed a their dyrnued ynhyt y uyssed. Odyna [399] [ydanuonet] atta6 ar ued6l ymlad ac ef. Reinallt or dreinwen. Ac yn diannot y duc ynteu y gastell ygkarchar. Odyna ydanuonet atta6 Constans vrenhin ruuein. a Howel iarll. Ac 6ynteu vn y dan y vreich deheu. ar llall y da*n* yureich asseu. ac ae duc y gastell. Odyna y danuonet pob deu yny uu ugeint. ar rei hynny heuyt a orchymynn6ys y garchar. a g6edy g6elet o chyarlymaen hynny ae ryuedu ac aoed ygyt ac ef. ny lauass6ys anuon neb atta6 o hynny allan. Ac eissoes g6edy caffel o rolant dywyssa6c ymladeu o breid genyat y gan Chyarlys y doeth yymlad. ac eryneigus oed Chyarlys amdana6 rac y ieuanghet. ac ynteu yn amgeledus amdana6

ef. g6edia6 ar y argl6yd aoruc ar gadarnhau y nei oe nerth ehun Aphan welas y ka6r Rolant yn dyuot atta6. y ysclyffyeit awnaeth ac la6 deheu mal y rei ereill ac dynnu yar y uarch. ac dodi rygta6 achoryf ar y uarch ehun. aphan yttoed yny arwein parth ac gastell. gal6 y nerthoed awnaeth Rolant ac ymauael ar ka6r her6yd y ureuant. gan ymdiret yn du6 ac ymchoelut y 6d6c yny wegyl ar y uarch. a ch6ympa6 yll deu yr lla6r yar y march. ac yn diannot kyuodi ell deu ygyt a chaffel o bob un y uarch. ac yny lle gossot o rolant ar y ka6r a d6rendard y gledyf a thebygu y lad ar march a dre6is yn deu hanner ar vn dyrna6t. A g6edy bot fferracut ar y droet ac yn bygythya6 Rolant ae gledyf. y dara6 ynteu o rolant ar y breich ydoed y cledyf yny la6. a chyn nyt argywedei yr ureich y dyrna6t. y cledyf eissoes a aeth oe la6 Ac yna g6edy colli y gledyf o fferacut keissya6 Rolant ae dwrn aoruc. ac nys cauas. namyn y march yny dal yny dyg6yd yn uar6. Odyna ydymladyssant ar eu traet ac eu dyrneu ac a meini. A phryt gosper. erchi kygreir aoruc ferracut hyt trannoeth y Rolant. Ac ym [400] ada6 drannoeth aorugant ar dyuot y ymlad. heb ueirch heb leiuyeu. elldeu. Ag6edy yr amot yr ymlad. yd aethant y eu pebylleu. a thrannoeth y deuthant ar eu traet g6a6r dyd yr ymlad ual y hamodyssynt fferracut eissoes a duc ganta6 gledyf ac ny rymhaa6d ida6. Kanys Rolant rydugassei ganta6 drossa6l troedic hir. ac ah6nn6 yd amdiffynn6ys ehun. educher ac y ffust6ys y ka6r. ac nyt arg6ed6ys ida6 dim. A mein ma6r heuyt aoed yny maes a dafla6d yn hyt y dyd. ac nyt argy6eda6d ida6 dim hynny heuyt. a g6edy blina6 or ka6r ae 6rthrymu o gysgu. erchi kygreir aoruc y rolant 6rth gysgu. Ac ual yd oed rolant yn was syber6 ma6rurydic. dodi karrec aoruc dan benn y ka6r ual y bei lonydach y kysgei. Diogel oed ida6 ynteu kanys amot aoed y rydunt na christa6*n* a rodei gygreir y sarassin na sarassin aerodei y grista6n y chad6 yn gy6yr. A ph6y bynhac a dorrei y gygreir yn

dirybud y lad awneit ida6. ag6edy kysgu dogyn or ka6r deffroi aoruc. a Rolant yn eisted ger y la6. ac amouyn ac ef o Rolant pary6 gedernit a pha ry6 galedi aoed yny gna6t. pryt na allei na g6aew na chledyf. na phrenn na maen argywedu ida6. Ny ellir uymbrathu. i. heb y ka6r namyn ymbogel. A phan gigleu Rolant hynny trossi y 6rtha6 aoruc mal kyn nas dyallei. kanys yspaenec adywedei y ka6r ac or ieith honno y g6ydyat rolant diga6n. Ac ar hynny edrych aoruc y ka6r ar rolant. ac amouyn ac ef ual hynn. A ph6fy dy en6 ditheu heb ef. Rolant heb ef y6 vy en6. i. O pa genedyl heb ynteu pan 6yt ti mor gadarn yd ymerbynyy di a miui. Nyt ymgyuaruu a myui eiryoet dy gyngadarnet ti. O genedyl ffreinc yd hen6yf. i. heb y rolant nei Chyarlymaen. O pa dedyf yd heny6 y ffreinc heb y fferracut. o dedyf gristonoga6l panym ni orat du6 heb y rolant. ac y bendeuigaeth grist y darestyg6n. a thros y dedyf hyt y gallom yd ymrysson6n. A phan gileu [401] y pagan enwi crist. y gouynnwys ynteu p6y y crist y credy di ida6. Mab du6 heb y Rolant yr h6nn aanet or wyry. ac a diodefa6d yny groc. ac aglad6yt ym med. Ar trydyd dyd a gyuodes o ueir6. ac aeth drachefy*n* ar deheu du6. Nynnheu a gred6n heb y ka6r pany6 un du6 y6 crea6dyr nef a dayar ac na bu ida6 na mab nathat. Namyn megys na enis neb euo na enis ynteu neb. Ac 6rth hynny y uot ynteu yn vn du6 ac nyt yndri. Gwir adywedy di heb y rolant y uot ef yn vn du6. pan dywedy ditheu nat tri ef ydwyt yn cloffi yth fyd. Ochredy di yny tat cret yny uab ac yn yr yspryt glan. kanys du6 dat y6 ef a mab ac yspryt glan. vn du6 teir person. Os tat y dywedy di heb y fferracut bot du6 ar map yndu6. ar yspryt glan yndu6. tri du6 ynt yr hynn nyt g6ir. ac nyt un du6. Nac ef heb y rolant namyn vn du6 ac yndri y pregethaf ynheu euo. Ac un. a thri. Y teir person gogyfoet ynt agogyffelyp. vn ry6 ytad. ac vn ry6 ymab ac un ry6 yr yspryt glan. Yny personyeu y mae priodolder. ac yny d6ywolyaeth y mae unolder. Ac yny

medyant ymae kyffelybr6yd. vn du6 drinda6t aadolant yr egylyon yny nef. A thri awelas y vreham. ac vn aadoles. Dangos ym hynny heb y ka6r. pa del6 y mae tri yn vn. Dangossaf ytt heb y rolant tr6y y creaduryeit dayra6l. Megys y mae tri pheth yny delyn panuo yn kanu. nyt amgen keluydyt athanneu alla6. Ac eissoes vn delyn y6. Val hynny y mae tripheth yn du6. tat a mab. ac yspryt glan. ac vn du6 y6 ef. Ac ual y mae ynyr amandlys tripheth. nyt amgen risclin aphlisgin. achne6yllin. ac eisoes vn amandlys y6. Val hynny y mae teir person yn vn du6. Yn yr heul y mae tripheth. Gwynn. ac eglur. a gwressa6c y6. Ac eissoes vn heul y6. Yn olwyn y uenn y mae tripheth. Both. a breichyeu. a chylch. Ac eisoes un ol6yn y6. Ynot dy hun y mae tripheth. Corff. ac aelodeu. ac eneit. Ac eissoes vn dyn 6yt. Val hynny y mae du6 yn vn ac yn dri. Mi adyallaf [402] heb y fferracut bot du6 weithon yn vn ac yn dri. Ny6n hagen pafuryf y genis y tat mab mal y dywedy di. A gredy di heb y rolant g6neuthur o du6 adaf. Credaf heb y ca6r. Mal na anet adaf heb y rolant y gan neb. Ac eissoes ef a anet meibon ida6 ef. Velly ny anet du6 dat y gan neb. Ac eissoes ef aanet yuab ef yn d6ywa6l mal y mynn6ys. kyn noc amseroed ual na ellir y datkanu. Da y dywedy heb y ka6r. pa del6 y bu dyn yr h6n aoed du6 ny 6n. i. dim o hona6. Yr h6nn a6naeth nef adayar heb y rolant. ac a gre6ys pob peth o dim. euo awnaeth y uab yn dyn. heb defnyd dynia6l namyn oe gyssegredigaeth yspryt ef. Yn hynny y llauuryaf i heb y ka6r. pa del6 heb gyt g6r y genit mab o wyry mal y dywedy di. Du6 heb y rolant yr h6nn a ffurua6d adaf heb gyt g6r ag6reic. ynteu a6naeth geni y uab ehun heb gyt g6r or wyry. Ac ual y ganet adaf heb uam o du6 dat. val hynny y ganet y vab ynteu o uam heb dyn yn dat. kanys y ry6 anedigaeth h6nn6 aw̄edei y du6. Dirua6r gewilyd y6 gennyf vi heb y ka6r pa del6 y genit o wyry heb dyn. Yr

h6nn heb y rolant a6na tyuu pryuyn ymy6n y ffaen. ac awna tyuu pryf creadur y my6n y prenn. a llawer o bysga6t ac adar. a g6enyn ac anadred heb gyt g6ry6. Ynteu awnaeth yr uor6yn wyry heb gyt g6r geni du6 adyn. Kanys y neb a6naeth y dyn kyntaf mal y dywedeis i yn ha6d heb neb ry6 gyt dyn. Ha6d y gall6ys ynteu wneuthur geni y uab or wyry heb gyt g6ra6l. Ef aallei heb y ca6r y eni ef or wyry. ac os mab du6 eissoes y6 ef mal y dywedy di ny allei uar6 o neb ry6 uod kany byd mar6 du6 byth. Da y dywedy heb y rolant gallu o hona6 ef geni or wyry. A chanys ganet megys dyn 6rth hynny mar6 uu mal dyn. kanys pa6p or a aner avyd mar6. A chanys credad6y y6 y anedigaeth. credad6y y var6olyaeth. neu y diodefedigaeth. [403] Ac odyna y gyfodedigaeth o ueir6. Pa del6 y gellit credu y gyuodedigaeth ef heb y ka6r. Kanys a aner heb yrola*n*t auyd mar6. Ar h6nn auu uar6 a gyuodes y trydyd dyd. A ryuedu yn ua6r aoruc y ka6r pan gigleu y geir. ac atteb ida6 ual hynn. Rolant heb ef gorwac y6 a dreytheist 6rthyf. Ny allei vyth kyuodi dyn o var6. Nyt mab du6 ehun heb y rolant a gyuodes yn uy6 ouar6. Namyn auu odynyon er dechreu byt. ac auo hyt y diwed a gyuodant rac bron y gadeir ynteu y gymryt tal am eu g6eithretoed mal y g6nel pa6b nac yn dr6c nac ynda Du6 heb y rolant awna tyuu or ple*n*higyn prenn yn uchel. ar gronyn g6enith gwedy drewho yny dayar ay uar6 ae g6na y dyuu ac y ffr6ytha6 yn uy6 drachefyn. ynteu awna kyuodi pa6b y dyd diwethaf o veir6 y uy6yt Edrych di ar anyan y lle6 kanys y lle6 oe vreuerat a vy6haa y gyna6an y trydyd dyd g6edy ganher yn veir6 Paryued y6 kyuodi o du6 dat y uab ynteu o ueir6 yny trydyd dyd. Ac ny dyly bot yn ryued genhyt kyuodi mab du6 o uar6 pan gyuottynt llawer o veir6 kyn noc ef. Kanys elias ac elizeus awnaethant by6 o veir6. ha6s oed y du6 dat y gyuodi ynteu. Ar hwnn a gyuodes llawer o ueir6 kyn y diodef ha6d uu ida6 ehun gyuodi o ueir6. ac ny allei agheu

attal h6nn6 yr h6nn y ffy agheu racda6. Ac oe ymadra6d y kyuyt t6ryf y meir6. Mi awelaf yn dogyn a dywedy heb y ka6r. padal6 ydysgynn6ys ynteu ar y nef ni 6n dim y6rtha6. yr h6nn a disgynn6ys yn ha6d o nef aesgynn6ys yn ha6d ar y nef. Yr h6n*n* a gyuodes tr6yda6 ehun ha6d yd esgynn6ys ar nef. kymer agreift o la6er o betheu. Rot y velin y uann auo issaf yr a6r honn a uyd uchaf yr oric hon*n*no. Ederyn ynyr awyr kyhyt ac y disgynno aesgynn. O disgynnu ditheu [404] o le uchel. ti aelly ymchoelut drachefyn hyt y lle y disgynneist o hona6. Doe y kyuodes yr heul yny d6yrein. ac y dyg6yd6ys yny gorllewin. A hedi6 a gyuodes ynyr yn lle y dathoed doe ohona6. 6rth hynny or lle y doeth Mab du6 onef ydymchoeles ida6 draegeuyn. 6rth hynny minheu a ymladaf a thydi heb y ka6r gan amot os gwir dy ffyd di goruot arnaf. i. os geua6c goruot arnat ti. A bit yn waratwyd tragywyd y genedyl y neb a orffer arna6. Ac yr buduga6l yn uolyant tragywyd ac yn enryded abit uelly heb y rolant. Ar amot h6nn6 a gadarnha6yt o bop parth. Achyrchu y pagan aoruc Rolant yn diannot. Acheissa6 Rolant aoruc ynteu aegledyf. A neidya6 aoruc Rolant ar y tu asseu ida6. ac erbyn y cledyf ar y drossa6l. A g6edy torri trossa6l Rolant y gyrchu aoruc y ka6r. ac ymauael ac ef ae dara6 rygta6 ar dayar yn dia*n*not. Ac yna yd adnabu Rolant nat oed ford ida6 y ymdianc. Dechreu gal6 mab meir wyry ae ganhorth6y. Ac ar hynny ymlithra6 bop ychydic ydana6 yny yttoed ar y warthaf. a dodi y la6 ar y gledyf ae urathu yny uogel ac ymdianc y ganta6 Achan oruchel lef gal6 ar y du6 ual hyn. Mahumet Mahumet uyn du6. i. kanhorth6ya vi kanys yr a6r honn yd 6yf yn var6 Ac ar y discreith honno y doeth y sarascinyeit ae ysglyfyeit gantunt yr castell. Ac yd ymchoeles Rolant yn iach ar y niuer ehun. Ac yn diannot kyrchu y gaer aorugant ygyt ar sarassinyeit aoedynt ynd6yn corff y ca6r. a g6edy llad y ka6r ual hynny. y gaer ar castell aoresgynassa*n*t Ar g6yr arydha6yt oc eu carchar.

A gedy ychydic o amser y datkan6yt yr amhera6dyr bot ebrahim brenhin cordybi. a brenhin sibli. ac altumor a ffoessynt kynno hynny o pampilon yn arhos yny ragot ar odeua6 br6ydra6 ac ef. A niuer seith dinas gantunt. a llunyaethu br6ydyr aoruc Chyarlymaen yn eu herbyn. Aphandoeth y cordybi ae lu ganta6. y doeth y brenhined a dywetp6yt uchot [405] ac eu lluoed gantunt yn arua6c ar deir milltir allan or gaer. Ac ygkylch degmil oed lu y sarassinyeit. Ac ygkylch chwemil or cristonogyon. Ac yna y g6naeth Chyarlymaen teir bydin. ar vidin gyntaf or marchogyon clotuorussaf. ar eil o bedyt. ar dryded ouarchogyon. Ac uelly y goruc y sarascinyeit. Aphan ytoed y vydin gyntaf o arch Chyarlymaen yn kyrchu y sarassinyeit. dyuot pedestyr rac bronn pob marcha6c udunt. a gwasga6t barua6c corna6c ymdanunt kyffelyp y dieuyl a thelyn yn lla6 bop un onadunt yn eu canu. Aphan gigleu meirch y cristonogyon y lleisseu hynny ac y g6elsant eu haruthyr wasgodyeu. dychrynu aorugant hyt na allei eu marchogyon eu hattal. Aphan welas y d6y vydin ereill o gristonogyo*n* y vydin gadarnaf racco yn ffo. ymchoelut aoruga*n*t wynteu. Aphan welas Chyarlys hynny ryuedu aoruc eithyr mod. yny adnabu pa acha6s oed hynny a llawenhau aoruc y sarascinyeit ac eu hymlit yn erh6yr. yny doeth y cristonogyon y vynyd aoed ar d6y uilltir or gaer ac yna o gytduundeb y klyma6d y cristonyon y eu haros ar ur6ydyr. Aphan welsant 6ynteu hynny kilia6 drachefyn ychydic aorugant. Ac yno y tann6ys y cristonogyon eu pebylleu hyt tra*n*noeth. a phan dy vu y bore a chymryt kyghor y gorchymynn6ys Chyarlymaen y bop g6r march dodi pennwisc o liein a brethyn y gudya6 eu llygeit rac gwelet y g6asgodyeu diawlic hynny. a bydaru eu clusteu rac clybot y lleisseu ufferna6l keluydyt enryued yn diannot gwedy gwarchae clusteu y meirch ac eu llygeit y kyrchassant yn hy gan ysgaelussa6 eu lleisseu bredychus. ac or bore hyt hanner dyd y gordiwedassant y sarascinyeit. a llawer onadunt

aladassant. ac ny ladassant eissoes g6byl. Ac ymdyrru ygyt aoruc y sarassinyeit. ac yn eu kena6l benn ac 6yth ychen y danei ac ar y venn eu hystondard 6ynteu. wedy [405[a]] y dyrchauael. ac eu deua6t 6ynteu oed na foei neb onadunt tra welynt yr ystondard yn seuyll. Aphan adnabu Chyarlys hynny. Ruthra6 aoruc ymplith eu bydinoed yn damgylchynnedic o nerth d6ywa6l gan eu b6r6 ar deheu ac ar asseu yny doeth at y uenn. Ac yna tara6 ae gledyf yny vu y beiriant a gynhalyei yr ystondard yr lla6r. ae gest6g hitheu yr ystondard aoruc yr lla6r. Ac yna y dechreu6ys y sarassinyeit ffo o le i le yn wascara6c Ac yna ga6r y lluoed adotet o bop parth ac y llas wyth mil o sarassinyeit. ac Ebraim vrenhin sibli ygyt ac 6ynt. Ac altumor ad6y uil ygyt ac ef agyrch6ys y gaer. A thrannoeth wedy goruot arna6 eturyt y gaer yr amhera6dyr gan amot kymryt bedyd ohona6. adarest6g y dan Chyarlymaen adala y dinas ydana6. Ac odyna rannu aoruc Chyarlymaen gantrefoed yr yspaen. ae chymydau. ae cheyryd. ae dinassoed yr rei a vynnei oe wyr ehun press6yla6 yno. Ar holl yspaen arannwys uelly y wyr ehun. eithyr tir y galis ehun nys mynn6ys neb o ffreinc rac y dryss6ch. Ny bu o hynny allan yny dydyeu hynny aallei aflonydu ar Chyarlymaen yn yr yspaen.

Ac yna wedy dill6g y6rtha6 y niueroed m6yaf oe luoed ac eu hada6 ynyr yspaen. y kerd6ys Chyarlys parth a seint iac. Ac agauas yno yn p*re*ss6ylya6 a6naeth yn gristonogyon. a ymchoelei o nadunt 6ynteu yn sarassinyeit y llad awnaei ae hanuon y halltuda6 y freinc. Ac yna y gossodes ef escyp ac effeiryeit. ac anrydedu aoruc adyuynnu c6nsli ygkaer compostel o tywyssogyon ac escyp. ac yna o gyghor y k6nsli y gossodes ef o anryded seint iac vuudhau o holl prelatyeit a thywyssogyon a brenhined cristonogyon yr yspaen ar galis ar rei kyndrycha6l a vei rac lla6 y escop seint iac. Yn yria ny ossodes ef vn escop namyn y bot ydan compostella. ac yna o arch Chyarlymaen y kyssegreis [406]

inheu Turpin archescop a na6 escyp gyt ami egl6ys ac alla6r sein iac yn anrydedus hanner meheuin ehun. A darest6g yr holl yspaen aoruc y brenhin yr egl6ys honno ar galis. ac arodes yny hargyfreu pedeir keinya6c bop bl6ydyn yn dretha6l o bop ty yn yr yspaen ar galis a rydit udunt 6ynteu o bop keithi6et. Ar dyd h6nn6 y gossodet gal6 yr egl6ys honno yn ebostola6l eistedua. o uot en6 Iago ebostol yn gorffowys. ac yndi hitheu bot kynulleitua escyp y wlat. Abot breint y escop y lle hynny y urda6 escyb y wlat ae brenhined. Ac or diffic cristonogaeth yn un or dinnassoed ereill. neu y degeir dedyf o bechodeu y bobyl o gyghor yr escop h6nn6 y deuant dracheuyn ac o ia6n dylyet y dylyir yno eu g6astatau. Kanys megys y gossodet cristonoga6l fyd yn effes6m dr6y Ieuan ebostol bra6t Iago yny d6yrein. Val hynny y gossodet eistedua cristonoga6l fyd yny galis yny gorllewin ac eistedua ebostola6l. A llyna yn diamheu y d6y eistedua aerchis y deu ebostol y grist ar y deheu ac ar y asseu yny deyrnas. Teir estedua ebostola6l bennadur a ossodet yny byt oe obryn onadunt. Nyt amgen ruuein ar galis ar india. Megys y rodes du6 pennaduryaeth oe gedymdeithas ac oe gyfrinacheu. Nyt amgen y bedyr a Iago a Ieuan yn ragor rac ebystyl ereill ual y mae aml6c yn yr yscrythur ar euegylyeu y ragor h6nn6 adangosses du6 udunt 6ynteu yny byt h6nn tr6y y teir eistedua pennadur uchot. ac o ia6n dylyet y gossodet ruuein yn bennaduryaf eistedua ebystyl. Kanys pedyr tywyssa6c ebystyl ae kyssegr6ys oe bregeth ae bria6t waet ae aglad. Compostella yr eil eistedua bennadurayaf odylyet. kanys Iago ebostol aoed bennaduryaf ymplith yr ebystyl. o bennaduryaf deilygda6t a m6yaf enryded a hynafyaeth ac adu6ynder wedy pedyr ebostol. ac yny nef [407] y mae pennaduryaeth ida6 arnunt. Ef gyntaf a uerthyr6yt. Ef a gadarnha6ys weith arall oe bregeth. ac ae kyssegr6ys o gladu y gorf kyssegredic. ac y mae yny oleuhau owyrtheu ae chyuoethogi oaniffygedigyon donyeu.

Y dryded eistedua y6 yr india. kanys yno y pregeth6ys Ieuan ebostol y euegil ynteu. ac o gytsynnyedigaeth escyp aossodassei ynteu yn y dinassoed. ac aeil6 ynteu egylyon yny lyuyr. yr egl6ys honno agyssegr6ys ynteu oe dysc ae wyrtheu ac oe bria6t gladedigaeth. ac o deruyd damweinyeu ny aller eu teruynu ae o blegyt byt ae oblegyt egl6ys ynyr eisteduaeu ereill oe eu hana6ster ac eu pedruster ynyr holl uyt. yny teir eistedua pennadur hynny y trychir ac teruynir yn dedua6l. Wrth hynny y galis yn dechreu amseroed wedy y rydhau y gan sarascinyeit o nerth du6 ar g6ynuydedic Iago. a chanhorth6y Chyarlymaen. yr hynny hyt hedi6 y mae yn adu6yn wastat yngristonoga6l gatholic.

Pryt Chyarlymaen oed g6r tec g6edus wynebcoch. a g6allt g6ineu arna6. A gol6c araf digreula6n 6yth troetued ida6 ehun yny hyt. A m6yaf traet oed y rei eida6. llydan oed ygkylch y arenneu. aduein oed am y arch. praff oed y vreicheu ae esceiryeu. Cadarn oed y holl aelodeu. Doethaf achyfr6yssaf ymbr6ydyr y marchogyon g6ychaf. Dyrnued a hanner yn hyt y 6yneb ac yny varyf. Dyrnued ahanner yny dr6yn a throetued yn llet y dal. llygeit lle6 oed ida6 yn disgleirya6 yn gyn loewet a maen kaerbonclus. Hanner dyrnued yn hyt pob ael ida6. Pan edrychei yn llidya6c dychrynu adigalloni a6naei yneb yd edrychei arna6. 6yth dyrnued oed yn cirraed[1] y wregis amdana6 heb a vei odieithyr. Bychydic o vara a yssei ac aela6t maharen neu d6y yar neu 6yd. neu ysg6yda6c h6ch neu baun. neu greir neu ysgyuarna6c yn g6byl. Kyn gadarnet oed ac y tra6ei varcha6c aruawc ae [408] uarch yn arua6c o warthaf y benn hyt y dayar ar vn dyrna6t. a chledyf. Pedeir petol ar vn weith aesdynnei yn ha6d y r6g y d6yla6. Marcha6c arua6c yn seuyll ar y la6 adyrchauei yn ysgaelus yn gyuuch ae 6yneb. Haylaf oed am rodyon. Kyuya6naf oed yny kyfreitheu. Geirwir oed yny ymadrodyon.

[1] It looks like *arraed*, whatever that may be.—J. R.

Yny pedeir g6yl pennaduryaf yny vl6ydyn y dalei lys ynyr yspaen. ac y g6isgei goron y deyrnas am y benn. a theyrnwialen yny la6. Nyt amgen du6 nadolic. a du6 pasc a du6 sulg6yn. a du6 g6yl Iago ebostol. Rac bronn y gadeir yn wastat o deua6t amhera6dyr y dygit cledyf noeth. Ygkylch y wely beunoeth yn wastat y bydei chweugeinwyr yn arua6c yn wastat yny warchad6. A deugeint o nadunt a warchatwei y rann gyntaf or nos. Nyt amgen dec oduch y benn adec odis y draet adec ar y tu deheu. adec ar ytu asseu. ac yn lla6 pob un onadunt cledyf noeth. Ac yny lla6 asseu y bop un o nadunt tapyr c6yr yn llosgi. Ac ual hynny deugeint marcha6c ereill arua6c ynyr eil trayan or nos. ac ual hynny deugeint marcha6c ereill arua6c yny trydyd trayan or nos hyt y dyd yny gad6. Ac rei ereill yn kysgu. ac ossit adigrifhao g6randa6 y ua6r weithretoed ef y am hynny beich ma6r gorthr6m y6 ynni eu datkanu h6y. mal y datkan galafrus yn odida6c. a phadel6 odyna y llada6d Chyarlymae*n* o garyat y galafrus h6nn6 y elyn ef. nyt amgen brauant va6r syber6 brenhin y sarascinyeit. Aphadel6 g6edy hynny y goresgynna6d amryuael deyrnassoed acheyryd a chestyll a dinassoed. ac y darestyg6ys yn en6 y drinda6t yn gristonogyon. a phadel6 y gossodes llawer o egl6ysseu a manachlogoed ar hyt y byt. Aphadel6 y llunyaetha6d lla6er o gorfforoed ac eskyrn seint ar hyt y byt ac y llehaa6d yn eur ac yn aryant. a phadel6 y kauas amherotraeth ruuein. A pha ffuruf y kerd6ys y gaer[409]usalem. a pha furuf y duc ganta6 odyno croc yr argl6yd. or hon y berthoges ef llawer o eglwysseu. ny allaff vi nae ysgriuennu nae datkanu. M6y hagen y diffic y lla6 ar pin noe weithretoed ma6rvrydic ef mal ydymchoeles ef hagen or ur6ydyr yn r6ncyual y freinc. ac ual y bu y vr6ydyr ygglynn mieri. Ac ual y g6naeth diwed y uarchogyon yn yr yspaen. Ac ual y seuis yr heul yn vn dyd oet tri diwarna6t y dial y griston-ogyon ar y sarassinyeit. ac ual y gwnaeth ar6ylant y g6yrda

ac y clad6ys. Ac ual y bu y c6nsli yn seint denis pan doethant drachefyn. Ac val yd adeil6ys ylys ehun ac egl6ys yr argl6ydes ueir. yn y gra6ndyuyr. aphafuryf y bu diwed Chyarlymae*n* yny lle h6nn6. ni ac dywed6n yn diwed y llyuyr h6nn ar uyrder. Ar llyuyr h6nn aymchoeles Mada6c ap selyf o ladin ygkymraec o adol6yn a deissyf grufud vab Maredud ab owein. ab grufud ab rys.

P6y bynnac a uynno g6ybot neu waranda6 chwedyl grymus o wasdatr6yd y vryt. Ymosteget. A ninheu adraeth6n ida6 ef o vlodeu ych6edleu. Nyt amgen y 6rth y grymussaf Chyarlys uab peppin hen vrenhin freinc. yr amhera6dyr bonhedickaf a chyuoethockaf ac arderchoccaf. goresgynn6r g6ladoed anfydlonyon. a gelynyon crist a vu eiryoet yn rufein. ar deudec gogyfurd o ffreinc. y rei a ymgar6ys yn gymmeint ac nat ymwahanyssant eiryoet yny las pan wnaeth g6enwlyd eu brat y anfydla6n genedyl paganyeit. yn yr vndyd ef a las onadunt seith cant ac vgein mil. am yr hynn y kymerth Chyarlys ynda6 dirua6r dolur. athristyt yny doeth y agheu ynteu. Y ch6edyl h6n g6ell y6 ac odidogach kany cheir gan ueird na chroessanyeit. yrei a beid6ys oll ac ef am na 6ybuant dim y wrtha6 namyn canu y 6rth danger. alandri y neb y g6ybuant y 6rthunt. ac or hynn aellynt e hunein y dychymygu. Ny wy [410] buant h6y hagen dim or collet deisyfyt a deuth y chyarlys amhera6dyr.

Pan yttoed chyarlys brenhin freinc du6 g6yl vil veib yny dinas ael6ir paris. wedy rygynnal o hona6 yno wyleu y nadolic yn arbennic anrydedus. ar deudec gogyfurd o ffreinc ygyt ac ef ac aneiryf o ieirll a bar6nyeit a marchogyon urda6l a phob rei onadunt yn digrifhau y brenhin ae niueroed. ac yny digrifhau hyt y gellynt oreu o gytundeb h6ynt aossodyssant dadleu. ac yn h6nn6 6ynt a ymgydarnhayssant dr6y gyflyet ydeynt y ryuelu yn erbyn

Garsi[1] vrenhin yr yspaen. a hynny wedy darfei vis ebrill. achael onadunt llyseuoed neu6yd a g6ellt ir y eu meirch kyn kanu gospereu hagen yn y dref h6ynt a gly6ssant ch6edleu ereill rylad ugein mil oc eu freinc onyt aystyry6ys du6 onadunt y g6r awnathoed yr holl vyt. sarassin or yspaen Otuel y en6 g6r awedei yn anrydedus o bedeirford o arderchogr6yd pryt. achedernit yn arueu. a chenedyl. a doethineb. a deuth yngenyat y gan garsi vrenhin. Ac a varchocca6ys tr6y baris yny doeth hyt yn llys y brenh*in*. ac a disgynn6ys yny porth. Ac odyno adyrchaua6d y vynyd ar hyt y gradeu tu ar neuad. Ac Oger odenmarc a G6allter o oreins. a Neimus dywyssa6c kadarn a gyuaruuant ac ef. ac ynteu aerchis udunt h6y dangos Chyarlys ida6. ac a uenegis udunt y uot ef yn gennat y vrenhin nys carei ef o werth yn b6tt6n. A chyntaf ydatteba6d g6allter ida6. weldyracko ef yn eisted heb ef. y g6r kynysl6yt[2] ar varyf va6r ar wisc du ymdana6. Ar g6r yssyd yn eisted ar y neill la6 ar uantell goch ysgarlla ym dana6. Rolant y nei ef y6 h6n*n*6. Ac Oliuer iarll y6 y g6r ysyd yn eisted ar y tu arall ida6 kedymdeith Rolant. Ar deudec gogyfurd yssyd yn eisted opob parth udunt 6ynteu wedy hynny. Myn Mahumot heb y sarassin bellach mi a [411] atwen Chyarlys. a phoet tan dr6c a flam 6yllt alosco y uaryf. ac a hollto y gorf dr6y gledyr y d6yuronn hyt y sodleu. Ac yna dyuot racda6 gyr bronn y brenhin awnaeth ual kynt adywedut 6rtha6 ual hynn. Chyarlys heb ef g6aranda6 arnaf vi. kenyat 6yf vi yr brenhin cadarnhaf a vu eiryoet ygkyfreith yr yspaen. g6r nyt annerth6ys[3] di o dim. kanys nys dylyei 6rth y vlyghau ohonat. a llitya6 Mahumet. A minheu y g6r poet ual y credaf vi ynda6 ef athladho di. ti ath holl gedymdeithas ar niuer yssyd yth glych ac yn en6ed-

[1] It looks like *Garsú* or *Garsii*, but the last stroke is deleted by a point underneath.—J. R.

[2] Or, *kyuysl6yt;* the word meant was probably *kymmysgl6yt.*—J. R.

[3] Read *annerch6ys.*—J. R.

ie rolant dy nei. G6r pei ys caff6nn. i. ef ymbr6ydyr neu y lle y gallei vy march rydec yny erbyn. am cledyf mi ae g6an6n yny vei yn ver tr6ydya6. Sef awnaeth Rolant yna ch6erthin ac edrych ar y brenh*in* ac odyna dy6edut 6rth y sarascin ual hynn. ti aelly dywedut holl ewyllys heb ef yr a6r honn heb y ludyas o neb or freinc it. Dicha6n heb y chiarlys tra vo da genhyt ti 6rth uot yn diogel ida6 omplegyt i hyt ympenn yr 6ythnos. Ac yna y dywa6t otuel. ynuyt y dywed6ch hynny heb ef 6rth na bu yndyn y bei arnaf. i. y ofyn ef tra gaff6yf y cledyf h6n ar uygclun curteus y6 y en6. 6rtha6 ym hurd6yt. i. yn uarcha6c urda6l. ac nat oes etwa na6 mis yr pan ledeis i penneu mil o freinc ac ef. pa tu oed hynny heb y Chyarlys deuet y gof yt adyweit[1] ymi. Mi ae dy6edaf y6ch yn lla6en heb yr otuel. neur dethynt 6ythmis ar na6uet y6 h6nn yr pan distrywyt ruuein dy dinas di ar bennic. ac or h6nn yth elwit yn amhera6dyr o hona6. Garsi vrenhin ae var6neit ae kymerth ida6. Ac yno y llas y r6g g6yr a g6raged ugein mil. ac ych6anec ma6r heuyt ygyt a hynny. Ac y ffusteis inheu y sa6l ohonunt h6y am cledyf hyt nat a daeth yr h6yd om hard6rn hyt ympenn yr 6ythnos. Ac yna y dywa6t y freinc. g6aethiroed du6 heb 6y uelly dy eni eiryoet. Ac estut [412] o lengrys marcha6c prouedic y dayoni oed h6nn6 a gyuodes y uynyd. a throssa6l ma6r pedrogyl yny la6. ac a geiss6s y dara6 a h6nn6. A rolant aaeth y rydunt. ac a d6a6t 6rth Estut ual hynn. Estut heb ef yr uygkaryat i ochery di ui o dim peit ar sarascin ac arbet ida6 kanys ytti6 yn ymdiret ynof vi na att6yf wneuthur dr6c yda6 a gat ida6 dywedut y holl ewyllys. Ac yna sef awnaeth marcha6c ac ann6yt cryn6r ganta6 Prouentel y gelwit o seint gille mynet or tu draegefyn yr gennat heb 6ybot ida6. Ac eu deud6rn ymauel yggwallt y benn ae dynnu ganta6 yr lla6r ac Otuel agyuodes ynllym y vynyd ac adynn6ys curteus y gledyf ae d6rn yn eureit. ac a drewis

[1] This *i* is deleted by a point underneath.—J. R.

penn y marcha6c y arna6 yny uyd yn g6are ynn ymyl tract y brenhin. Ac yna sef awnaeth y freinc erchi y daly. ac ynteu aenkily6ys ar neill tu oc eu plith h6y. ae lygeit wedy yrgochi. Ar rei hynny yn troi yny benn yn uuan. kynhebic oed y le6 ne6yna6c a vei yn r6ym ac adarffei y litya6. ac achyffro ma6r yny neuad am y ch6aen honno. ef adywa6t o nerth y benn. Ha var6neit heb ef na chyffro6ch. Myn Mahumet y g6r yd ymrodeis i ida6. mi a6naf seith cant o hona6ch yn ueir6 y kyn hennoch.[1] Ar amhera6dyr yna agyuodes y uynyd. ac a erchis rodi atta6 ef y gledyf. ar sarassin a dywa6t nas rodei a bot yn sal6 ida6 ynteu y geissa6. a rola*n*t aerchis ida6 y rodi atta6 ef. ac ynteu a gymerei arna6 y rodi drachefyn ida6 pan ymwehenynt. a hyt hynny y differei rac gwneuthur o neb gam ida6 yn oreu ac y gallei. Ac Otuel a dywa6t 6rtha6. argl6yd tec heb ef a h6dy ditheu ef. ac adol6yn y6 genhyf itt y gad6 yn da. wrth nas rod6n i ef iti yr y seith dinas goreu yth gyuoeth. ac 6rth hefyt y lledir dy benn etwa ac ef. Myn uy ffyd heb y Rolant gormod ydymuelchey o ragor ac na wna bellach hynny. namyn dywet dy gennad6ri. Ac odyna kymer gennat y uynet [413] drachevyn. a minheu awnaf hynny yn llawen heb ynteu. a rod6ch ym ostec. Chyarlys heb ef Otuel nys kelaf ragot cennat 6yf vi y arsi amhera6dyr g6r yssyd yn kynnal gwlat yr yspaen ac alisandre a busi. a thir[e. a sitou]n. a barbari. ac y mae pob g6lat yn darest6g ida6 o hyn hyt yn femynie. ef aerchis itt ymada6 ath gristonogaeth 6rth na thal vn arllegen. ar neb ny chretto y hynny ynvytr6yd ma6r a6na. a dyuot yn 6r y vahumet. a g6assanaethu ida6 yr h6nn yssyd yn llywya6 yr holl uyt ath niueroed ygyt athi. ac odyna dyuot atta6 ynteu. ac ef aat ytt gwlat avarn a manausie a holl borthuaeu lloegyr ygyt a hynny ae haberoed y tu yman y vor rud. ac ef adyry y rolant dy nei g6lat

[1] Or, *heunoch*. I do not understand it, unless *henoeth* was the original. —J. R.

r6ssi. ac y oliuer y gedymdeith y wlat aelwir ysclavie. Ny at ef ytti hagen gallon ffreinc. 6rth rydaruot ida6 y rodi y fflorien o sulie mab I6lff goch brenhin barbarie y g6as goreu or yspaen. a m6yhaf y glot odigoni a marchogaeth ynda. agoreu aderev achledyf gloy6. h6nn6 agynneil ffreinc yn ryd dagneuedus ida6 ac oe etiued. Ac yna y dywa6t yr amhera6dyr. myn vy ffyd heb ef gan nerth yr holl gyuoetha6c ny byd y dam6ein uelly. a pheth adywed6ch ch6i y niuer a vegeis. i. eiryoet am hynny. amhera6dyr dylyeda6c heb yr holl var6neit ae niueroed. Ny diodef6n ni. yn tragywyda6l kael o sarascinyeit ffreinc yn eu baeliaeth. Namyn par dyfynnu dy gyuoeth yghyt ae lluyda6. ac o dyna lly6ya ni os mynny hyt y lle y kaffom ym6elet ar genedlaeth vudur honno. ac o cha6n ninneu y garsi vrenhin h6nn6 ymy6n br6ydyr. ny dieinc ef ae benn ganta6 odyno rogom ni. Ac yna y dywa6t Otuel mi ach cly6yaf yn dywedut gorwacr6yd ac ymadrodyon ynvut heb ef. yrei yssyd yn bygythya6 Garsi yr a6r honn ef ae llad h6y et6a ac ae darest6g. Kanys pan weloch ch6i veint y allu ef ae uarchogyon y gle6af ohona6ch ny digawn ch6erthin. Ac ef a vynnei kynn hynny y uot ytudra6 y normandi. [414] Heb y neimus ty6yssa6c. eissyoes heb ef. pei dyuynnei Chyarlys y allu ygyt. pa du bynnac y kaffei ef Arsi urenhin. ef a ymladei ac ef. a niueroed Chyarlys. Ry annyallus y6 dy ymadra6d heb yr Otuel ary ynvut. pan uont ygyt seith cant. a seith mil o honunt yn llurygeu gloywon. ac ar6ydon o sirie.[1] a bot yn gy*n*t y diodefynt agheu ygyt. noc y ffoei neb onadunt y6rth y gilyd. a chyt a hynny neur dery6 udunt wneuthur dinas. a chadarnhau yny gylch o geyryd a chlodyeu yr6g deud6r. a talie y6 y en6. hyt na wnaeth du6 yndyn aallei ludyas udunt vynet y hela ac y pyscotta y maes ohona6. ac o deuy di. Chyarlys varyfl6yt yno. ni aadnabyd6n y bydi6 y bo gorderch dec ida6. aph6y oreu adery a chledyf gloy6. Eithyr na

[1] It should probably have been *siric*.—J. R.

dabre di yno gonners bilein. Kanys kyghor y6 gennyf ytt warchad6 keyryd paris. rac disgynn na brein na phiot arnunt. Kanys ny elly vyth m6y yn ryuel. a che6ilydya6 yn ua6r aoruc Chyarlys. Ac yna y kyvotes Rolant yny seuyll dr6y Irlloned ma6r. a cherdet tri cham parth ac at y sarascin. a dywedut 6rtha6. Gormod hedi6 ydymuelcheeist. ac ydymhoffeist ygg6yd y ffreinc. a bei na rod6n na6d ytt. ti avydut uar6 yn diannot y gennyf. acochaf ynneu di my6n br6ydyr neu ymlad mi arodaf dyrna6t ytt am cledyf hyt na hanffo g6aeth g6r bonhedic vyth oth acha6s. A g6ybyd6n ninneu hynny yr a6r honn heb yr otuel. ac auory yd6yf yth wyssya6 yr 6eirgla6d am nabo namyn vn ac vn ohonam. Ac yna y dywa6t Rolant. gwna dithev ar dy ffyd y deuy. ac yna y rodes y pagan y ffydd. abit yn llyf6r kyvadef adorro yr amot h6nn o honam. a thorri y ysparduneu yn gyvuch ae sodleu ac na weler my6n llys o hynny allan. a g6edy bot yr amot h6nn6 yn honnedic y rygtu*nt* y dywa6t Chyarlys 6rth y sarascin. ar dy ffyd o py wlat a pha genedyl panhe- [415] n6yt. a ph6y dy en6. ac yna y dywa6t Otuel. mab 6yfi heb ef y galyen vrenhin g6r alada6d o gristonogyon m6y noc ageffy di ythteyrnas. amkefynder6 y6 Garsi amhera6dyr. am he6ythyr oed vernagu brenhin nauarn yr h6nn a lada6d Rolant. ac auory y dialaf ynheu arna6 ef hynny. Ac yna y dywa6t Chyarlys. ha vnbenn bonhedic diga6n y6yt a ma6r a drueni oed nafynnit vedyd. Chyarlys ael6is yna. ar Reinyer was y 6ely. Kymer y gennat honn a d6c ef ydy Ernallt vygkyueillt. adyro gann s6llt ida6 yny gyueir ehun. a chann s6llt ygkyveir y uarch. ac odyna gal6 ar hen Reinallt or drein6enn. a g6allter o li6ns. ac Oger o denmarc. y ch6ytheu heb ef y gorchymynnaf i wassanaethu ar y marcha6c bonhedic h6nn. ae di6allu o bop peth or auo reit ida6 6rtha6. Ac uelly y buant h6y y nos honno. a thrannoeth pan oleuhaa6d y dyd. y kyvodes Chyarlys y uynyd ac y peris gyrçhu Rolant. ac ydaethant y wedia6 yr capel. ac abat seint omer agant efferen

udunt. Ar brenhin a beris dyuot affiol aryant yn lla6n a barissennot. ac y offr6m ydaeth ef. ar deudec gogyfurd. a Rolant aaeth y offr6m a d6rndal y gledyf. a thrachefyn ac dillyg6ys o seithmorc o aryant. A gwedy yr efferen peri kanu orryeu yr dyd a6naethant. ac odyna dyuot or egl6ys y edrych a welynt y sarassin a dathoed y gyfr6ch ar brenhin. Ac yna y deuth otuel racda6 yn ryvygus. ac y gal6a6d ar y brenhin. ac y dy6a6t yn valch 6rtha6. Chyarlys heb ef mae ef Rolant dy nei di. ac agery yn va6r. ar g6r y mae holl ymdiret ffreinc ynda6. Mi ae gal6af ef yn annudona6l. ac ae hagclotuoraf. megys pei darffei ym oruot arna6. o ny chynneil yr amot a6naeth ami doe ygg6yd yr holl lys ag6r ag6reic. Ac ar y geir h6nn6 y deuth Rolant yn gyfla6n o lit. ac y tyg6ys. mynn yr ebystyl heb ef a diodefassant benyt yr eu hargl6yd ny pheid6n. i. hedi6 yr dyn or yssyd yn v6y. [416] yny gymhell6yf arnat tewi ae oth oruot ae oth lad. ae o beri ytt ymchoelut ar ffyd gatholic. a g6na ditheu hynny heb yr otuel. a chymer dy arueu. dan yr amot h6nn. Os mivi a gilya. mi a ganhadaf ytt vygcrogi. Heb yr oliuer balch ia6n y6 dy eiryeu a heb est6ng o dim. a ryued6ch ma6r y6 or deuant yn da ytt. Ac yna yr vn gogfurd ar dec a arwedassant Rolant y ystauell. ac a6iskassant ymdana6 aruev tec diogel. lluruc a6nathoed Butor lurygyd disgybyl Galiant y g6r ky6reinaf a vu or grefft honno yny oes ef. a neimus dy6yssa6c aglym6ys y kareieu ygkylch y vyn6gyl. ac adodes helym echtywynnedic am y benn. a uuassei eida6 Golias ga6r. ac aga6ssei Chyarlys pan y llada6d Bria6nt. ac odyna 6ynt aducsant ida6 d6ryndal y gledyf. yr h6nn oed ouer y neb yno y hoffi. 6rth nad oed yn ffreinc na bychan na ma6r nys adnappei. ac na 6yppei nat oed y gystal hyt yd6yrein odyno. A gwedy hynny a dodyssant am y vyn6gyl daryan drom gadarn. wedy yr yskythru yn odida6c ac eur lli6 ac ac azur. yn gyntaf y daroed ysgythru ygkylch y bogel y pedwar pryf 6ynt. ar deudec sygyn. a deudegmis y vl6ydyn megys y bei bop vn

onadunt yn kerdet yn erbyn y gilyd. Ac yny c6r issaf idi vffern. ac uch la6 hynny y nef ar dayar. wedy yr g6mpassu yngy6reint. Yny deuc6r ereill y daroed ysgythru yr heul ar lloer. ahynny tr6y lauur ma6r ac ystudyau. Yny har6est nyt oed dim eithyr pali odida6c. ac ystyslenn oed o vaen daima6*n*t calet. ac odyna h6ynt a ducsant ida6 paladyr cadarn a phenn da arna6. ac ystondard odida6c o goch ag6yrd o vlaen y g6ae6 hyt y d6rn. ac Ierius iarll a 6isg6ys ysparduneu o eur ac aryant am y draet. March a ducp6yt ida6 oed gynt y redei noc y kerdei y k6arel pan ellygit o albrast kadarn. ac na6naeth du6 yn ll6dyn arall aallei ymgyfredec ac ef. nac ae kannhymdaei ar dal y ergyt saeth. Y gyfr6y oed gristal. ar hoelon [417] oedynt aryant ar panel yn bali ma6rweirtha6c. ar g6arthafleu o eur coeth ysgythredic. Ac yna yr Iarll a ysgynn6ys yn gyamysta6net ac na dodes nae droet yny warthafyl. ac nat ymauael6ys ar goryf. a gell6g neit y uarch ygg6yd y niuer a6naeth. ac ymchoelut at Chyarlys drachefyn dan chwerthin. a dywedut 6rtha6. Argl6yd heb ef dyro ym dy genyat athuendith. ac odyna or da6 y sarassin gwedy hynny y ymlad ami. ny byd gwaranr6yd ida6 am y eneit. Nei heb y brenhin yr neb a6naeth y nef ar dayar. ythorchymmynnaf. a phoet ef athiffero rac dr6c adyrchavel y la6 a6naeth ae groessi. Ac yna Rolant a vrath6ys y varch tu ar weirgla6d. a hyt ynoet y meibon ar morynnyon ar y ol ynmynet. a pha6b onadunt yn dy6edut. y Iessu ythorchymynn6n ac yr argl6ydes veir. a phoet 6ynt athiffero hedi6 rac agheu. Ar vn gogyfurd ar dec a ysgynnassant yn gyflym ygyt ac ef. ac ae hebrygassant hyt r6g y deu d6fyr yssyd yn kerdet tr6y baris. y neill onadunt y6 sein. ar llall ael6ir Marin ua6r. Y sarascin ettwa yn seuyll gyr bronn y brenhin. Ac ef a dywa6t 6rtha6 yn 6ychyr. Chyarlys heb ef par ym luruc. a helym. a tharyan. a chledyf. March da buan yssyd yminneu vy hun. nat oes vn 6ell noc ef hyt ym beliant. a minneu aada6af yngy6ir ytt ar vy ffyd y lladafi rolant am

cledyf os kylymet ef a phannaeth y gennyfi kynn a6r anterth. Ac yna llidya6 a6naeth y brenhin yn dirua6r y veint breid na holldes. a dywedut 6rth y pagan. du6 heb ef athladho di ath genedyl yn gyntaf. rac meint ymkyffroeist ar lit a thrist6ch. Ac eissyoes arganuot bellisent y verch a6naeth yn dyuot oe hystauell parth ar neuad. a phan doeth ymy6n echty6ynnu a6naeth yr holl neuad oe theg6ch. megys hi vei yr heul a6r han*n*er dyd. [418] vis mei. neu leuuer maen karbonclus pan vei dywyll y nos. ac ef a emneity6ys[1] arnei ae vanec. ac a dywa6t 6rthi. merch heb ef yt ti. y gorchymynnaf. i. y pagan h6nn yma*n*. g6isc amdana6 ar ffr6st. val na chollo dim oblegyt y arueu. Ymlad arygymerth arna6 yn erbyn Rolant vy nei. argl6yd heb hitheu yn lla6en ac ef a6neir hynny 6rth dy e6yllys. A yna Belisent a elwis ar fflandrinn or mynyd tec. a roos o rin6el d6y uorynyon bonhedic ereill. a h6ynt ellteir a ar6edassant Otuel hyt ar fur o vaen marmor pedrogyl. ac yno a6istassant am dana6 luruc auassei eida6 Sanneil[2] vrenhin. a llun ederyn odida6c ar y choler or tu racdei. a fflandrin a glymwys y kareieu ygkylch y vyn6gyl. ac am y benn helym Galathiel vrenhin. honno pedrogyl aoed. a gwedyr wneuth*ur* yny chylch modr6y a blodeu o eur. a thr6yn ar veith ederyn bonhedic. Ac odyna belisent a6isg6ys ar y glun cledyf a vuassei eida6 achael vrenhin. Sef oed h6n*n*6 curceus. Kystal oed y a6ch ac vn gyllell lem. a g6edy hynny 6ynt adodassant am y vyn6gyl taryan newyd gadarn kyn wynnet oed ar eiry. y bogel oed eur. y hoelon oedynt aryant. ac adugant ida6 paladyr llinonn kadarn. a phenn llym gloy6 arna6. ac ystondard newyd kywynnet a blodeu yr ala6. allun eryr yndi. ac yn d6yn sarff yr6g y deutroet. a roos o rinuel a6isg6ys am y draet d6y yspardun oedynt gy6yrthyd ary6 gastell. ae gyfr6y aossodet ar Migrados

[1] This may be *enmeity6ys*.—J. R.

[2] An *e* stands above the line, making the name into *Sanniel* or *Sanneil*.—J. R.

vuan y·varch ehun. Kynt yredeipann dosturyit ac yspardunen. noc yd ehedei y saeth or llinin. ar am6s drythyll llamsachus val y gwelas yr argl6yd ae hadnebu. ac ynteu a esgynn6ys arna6 agwell o ragor y g6ydyat ef y wrth ymlad nor g6r ky6reinaf y6rth dara6 a myrth6l. Ac yna gell6g neit kyw-reint a6naeth y varch. ac ymchoelut drachefynn att belisent a dywedut 6rthi. vnbennes vonhedic heb ef du6 adiolcho ytt. da iawn yr wisg6yt [419] am danaf. a dyro ym dy gennyat. a mar6 uyd Rolant gennyf ynheu yndiannot gwedy hynny. Ac yna y dywa6t Belisent ymogel di ynda hagen heb hi rac d6ryndal. aconyt amdyffynny di ynda racda6 a ch6rceus racda6 ef.[1] ny chynhellir dinas o honat ti vyth bellach. ac ar y geiryeu hynny y kerd6ys Otuel racda6 at oger lydanais. a Neimus dywyssa6c kadarn. ae kanhabrygassant hyt y weir-gla6d y lle ydoed Rolant. A Chyarlys a dyrchaua6d y ffenestri uchel. ac aelwis yr ungogyfurd ar dec atta6. ac aerchis udunt dyuot ygyt acef. ac aberis y ba6b or ffreinc vynet or weirgla6d. ae hada6 yr deu uarcha6c. ac o dyna aerchis udunt 6ynteu ymlad pann vynhynt o hynny. Ac otuel adywa6t yuot ef yn bara6t.

Ac yna y dywa6t Rolant 6rth y pagan anffydla6n bagan mi aymdiffydyaf athi ohynn allan bellach heb ef. a minnev athitheu heb yr Otuel yn gyffelbr6yd. ac ymogel yn da ragof 6rth na charaf i di odim. A mi aoyvynnaf yt agheu vernagu vy e6ythyr a ledeist. Ac yna brathu eu meirch ac yspar-duneu yn gadarn a6naethant ac ymgyrchu yny yttoed y weirgla6d yrwg eu ffrwst a meint eu g6ynt ac eu t6r6f h6yyntev yn bennaf yn kyffrydyeit oll. ar dayar yg gyfeiryeu arnei yn holldi. a gost6g g6ewyr ae hystondardeu yn ch6ythu yn aruthr gan y g6ynt. ag6an o bop un y gilyd yny daryan dyrna6t ma6r yny dorres eu deu way6 yngyffredin. ac eu lledyr br6t. da uu y llurugeu hagen 6rth na thorres vn vodr6y o honunt. ac nat ymystynn6ys. Ac racdu y kerd6ys y

[1] The words *racdaw ef* have been cancelled in the MS.—J. R.

marchogyon grymus heb golli dim o vn onadunt. Ac yna y dywa6t Chyarlys. O du6 heb ef ma6r a enryued6ch y6 h6nn gennyfi gynnal or sarascin vn dyrna6t ynerbyn Rolant. Heb y Belisent y verch aoed ynsevyll ger yla6. Da Ia6n y6 vy aruev. i. heb hi. ac hymdyga6dyr 6ynteu nyt llyv6r o dim. a g6edy y geiryeu hynny Rolant adynn6ys d6ryndal y gledyf. ac a dre6is Otuel ar warthaf y helym [420] echty6ynnedic. yny dyg6yd6ys y thr6n yr lla6r. ariuedi ma6r or modr6yeu ar blodeu tec ar mein g6yrthua6r gyt ac ef. ar eilweith adre6is penn y varch yny vyd y 6rth ygorf ympell yr lla6r. Ac yna y dyg6yd6ys Otuel pan ball6ys y varch ida6. ac y dy6a6t deu eir. Myn Mahumet heb ef g6eithret ansyber6 awnaethosti llad uy march heb acha6s. nae haedu ohona6 ef. ac nyt a y tev ditheu odyna dan ch6erthin. a thynnu curceus y gledyf a6naeth. ac ystynnu y daryan or tu racda6. a neidya6 oe vlaen parth ac att Rolant. ae tara6 ar warthaf y helym. yny dyg6yd6ys y thr6yn yr lla6r. a llithra6 y dyrna6t ar y goryf vlaen. athara6 y kyfr6y tr6yda6. ar march am y balueisseu. yny vyd y cledyf hyt y d6rn yny dayar. a dywedut geir bocsachus yn vchel. myn Mahumet heb ef. nyt oed dyrna6t ma6 yr h6nn yr a6r honn. O du6 heb y brenhin mor dr6m oed y dyrna6t h6nn6. ac yr arglwydes veir yd archaf ynheu amdiffynn ym Rolant vynei. Ac or dyg6yd6ys yr Iarll nyt reit y neb y ryuedu. kanys dyg6ydassei y uarch yn var6 y dana6. D6rndal hagen ayttoed yn bara6t yn lla6 Rolant. ac aossodes ar y sarassin ac ef. ac ae tre6is ar 6astat y helym yny dorres y phed6ared rann. ar penn lluruc ar neill hanner y glust ynteu hyt y maes. ac a holldes y daryan hyt y chymherued ac ynteu hayach wedyr lad. neur oruot val y tebygei ba6p. Ydoed hagen gan Otuel gle6der a gallu ma6r ar ymlad ual kynt. ac a churceus ef a dal6ys y dyrna6t y Rolant drachefyn. a Rolant ida6 ynteu yn ehalaethach heb vynnu dim genta6 yn rat. Ac uelly y buant yn kyfne6idya6 dyrnodeu ac yn gluttav ar ymlad o bop parth.

val na thalei eu llurugeu udunt dim yn erbyn eu clefydeu yny yttoed y6eirgla6d yn disgleirya6 gan vodr6yeu y llurugeu. Ac yna y dywa6t Belisent llyna ymlad yn drut vonhedigeid ymaent h6y yr a6r honn heb hi. ac na dicha6n parhau yn-eppell rac gle6der y marchogyon. ada [421] Ia6n ymae d6ryndal gledyf Rolant yn trychu. eithyr na dyly ef y gurceus dim. A du6 heb y brenhin ual ymt6yll6ys vymed6l. ac y gad6ys vygkallon ym dywedut kel6yd a dyg6yda6 yn groes awnaeth y tu ar d6yrein. a dodi g6edi ar yr argl6yd yny megys h6nn. Du6 holl gyuoethawc heb ef. mal yd 6yt vrenhin a llywya6dyr holl genedloed g6yllt adof. amdiffyn ym Rolant. ac ymchoel gallon Otuel sarascin ual yd aruollo bedyd ac ual y cretto yth vendigedic en6 ditheu. a chussanu y dayar a6naeth. a chyuot yny seuyll. ac odyna dodi y benn dr6y y fenestyr a g6elet y marchogyon yn ymlad ual kynt. heb gymeint gantunt oe taryaneu ac y kudyynt ev dyrneu or tu racdunt ac ef. Ac yna y dywa6t Rolant 6rth y pagan. Ym6rthot heb ef a mahumet ac atheruaga6nt achret yn vn du6 hollgyuoetha6c. y g6r a diodefa6d poeneu yr yn prynu ninneu o tragy6yda6l geithi6et uffern. a chymer rod vonhedigeid. Sef y6 honno Belisent verch Chyarlys amherawdyr. am kefnither6 ynheu. mi abaraf yrodi yt. a mi athi ac Oliuer a vyd6n gedymdeithon. ac velly ny byd na chastell na dinas nac ardal nys kaffom ac nys darestyghom yn mev uy hun. ac yr hynny m6y no chynt ny cheissafi gennyt ti werth vn yspardun. Heb yr Otuel ffol y dywedy hynny. a mefyl ida6 athwnaeth yn yscolheic. a chyt bych yscolheic di adisgybyl. athro 6yf ynheu. val y dangossaf ytt kynn yngwahanu. Dyrna6t arodaf ytt kymeint ac naellych dywedut geir m6y nor eina6n pan dra6her ac ord hayarn. Ac yna sef a6naeth Rolant llidia6 yn diuessur y ueint. ac a d6ryndal yny la6. ae d6rn yn eur coeth. tara6 otuel ryuel6r ar 6arthaf y helym yny neity6ys y tan or cledyf ac or helym. a goglyt ychydic or sarascin. ual yr oed gyfr6ys ar y wassanaeth. a dyg6yda6 y

dyrna6t heb la6 y balucis. a thorri y lluruc deudyblic. [422] ae holl arueu o benn yysg6yd hyt yggwregis y la6dyr. Nyt ymgyfvaruu hagen y cledyf a dim or kic. ac eissoes ma6r Ia6n oed y dyrna6t. val y peris yr marcha6c blygu a dyg6ydya6 hayach ar benn y lin yr lla6r. Sef a6naeth lla6er or ffreinc yna g6edia6 a hoffi y dyrna6t a dywedut yr oruot ar y sarascin. ac na allei y amdiffyn. nac ymlad bellach hynny. Odit oed onadunt h6y hagen a adnappei otuel nac ae g6elei ygkyfragheu kyn no hynny. Mab galien vrenhin a neitwys y uynyd yn amysga6n y dial y dyrna6t. a phei na bei y Rolant ymoglyt rac y dyrna6t h6nn6. ef ny thra6ssei dyrna6t ar uarcha6c wedy hynny. ar sarassin asymyd6ys lli6 ae lygeit yn troi yny benn yn vuan. megys ll6dyn dic ne6yna6c. ac adyrchafa6d Curceus y vynyd. ac aossodes ar Roland oe holl nerth. ac ae tre6ys tr6y y lit dyrna6t ma6r ar warthaf y helym. pei na throei y cledyf yny d6rn val y tra6ssei y benn y arna6. Ar eil arodes ida6 ar y parth assei. a chymeint ac aoed oe daryan yny la6. a dorres yn deudryll. ac a gauas or aruev ereill oll yny aeth y cledyf ympell yny dayar. a dyg6yda6 Rolant yar y draet yr lla6r. ac yn tynnu y gledyf atta6 y dy6a6t. Myn Mahumet heb ef da Ia6n y trycha vygkledyf. i. Ac arganuot a6naeth y freinc yna hynny. ac ofynhau yn va6r veint y dyrnodev. a g6elet yr daruot udunt r6yga6 a thorri eu llurugeu or tu racdunt ac or tu draekefyn. ac natoed gantunt oc eu taryanev kymeint ac a gudei eu dyrneu. a dyg6yda6 aeh6ynebeu att y dywrein[1] ac ofyn ma6r arnunt am Rolant eu hargl6yd. Ac erchi yr argl6yd du6 awnaethant rodi kyghor da yr marchogyon. ae owneuthur tagneved y rygtunt ar kygreireu ae diogelrwyd arall. Ac ar y geiryev hynny yny vyd colomen yn ehedec val [423] y g6elei Chyarlys ae holl niuer ar yspryt glan yn disgynnu ar benn ysg6yd Otuel. Ac yna y dywa6t ynteu ual yd yttoed Rolant yn mynnu y

[1] This word has been emended wrongly.—J. R.

dara6. y dial y dyrnodeu arna6. Kilya drathgefyn Rolant heb ef ac arho. Ny6nn pa beth a6eleis yn ehedec ger vymbronn a symud6ys vy med6l am he6yllys. ar ymlad h6n*n* trigyet ar hynn. ac oth garyat titheu minheu agymeraf vedyd. ac a archaf y veir uadeuant. ahi a vyd amdiffynn ym o hynn allan. ac yndi ydymdiredaf. Ac yna pan gigleu Rolant hynny y dywa6t 6rtha6 dan ch6erthin vnbenn bonhedic heb ef aoes yth bryt[1] titheu hynny. Oes myn vy ffyd heb yr otuel a mi a ym6rthodaf yr a6r honn a Mahumet. ac a theruaga6nt ac ac apolin. ac a Iohun leuedic[2] ac ae holl gedymdeithas. Ac yna b6r6 eu clevydeu ar y glass6ellt y6rthunt a6naethant. a dodi o bop un or marchogyon grymus eud6yla6 am vyn6gyl ygilyd. O du6 heb y brenhin mor va6r y6 y g6yrtheu h6nn. llyna 6ynt wedyr gyvuna6 heb ef. ac yng6neuthur ry6 amot y rydunt mi agymeraf arnaf. ac e6ch ch6itheu y edrych vy marchogyon de6ron. i. A h6ynteu a aethant ual y gellynt gyntaf. ar brenhin ehun avrath6ys march ar eu hol. ac val y deuth yno gofyn awnaeth. a garu nei heb. ef pa wed ydymgly6y di. a pha ry6 amot a ry 6naetha6ch ch6i y roch. Argl6yd heb ynteu gwed da yd ymgly6af i 6rth vy mot yn holliach ac yn lla6en. ac na cheveis dim dr6c yr ymlad o honaf ar ymlad6r goreu. ade6raf avu eiryoet o wyr agkret. a diol6ch ydu6 neur dery6. ym wneuthur kymeint a hynn. y kymer Otuel vedyd achristonogaeth. ac arvoll ditheu ef yn hyfryt. adyro ida6 anryded a gallu 6rth y ewyllys. ac ygyt a hynny Belisent dy verch yn bria6t. O du6 heb y brenhin ual y g6naethosti yr a6rhonn vy mynnu. i. a llyna yr hynn yr yttoed6n ninheu yn mynet y erchi yt y 6neuthur. [424] a diaruu y marchogyon yn gyflym awnaethant yna. a Rolant a esgynn6ys ar am6s buan drythyll. ac Otuel ar vul vchel rygygha6c. a pharth ardinas y deutha*n*t

[1] The *h* of *yth* was omitted, and written above the line, but after *bryt* instead of *yt*.—J. R.

[2] I am in doubt whether the first *e* has not been deleted.—J. R.

6rth vedydya6 Otuel. Ac egl6ys veir ymparis a gyrchassant. A thurpin archescop remys a6isg6ys yr ystol ac a gymerth sall6yr. ac a dy6a6t y letanie. ac odyna a deuth uch benn y fynna6n. ac ae bendig6ys. ma6r hagen oed y niueroed o Ieirll a bar6neit a marchogyon. ar ymsang gantunt yn edrych ar vedydya6 Otuel. Chyarlys ae delys 6rth vedyd. ac Otys Iarll. a Girard Iarll nordmandi. Ac ny symudassant h6y y en6 ef namyn y al6 Otuel ual kynt. Ac odyna g6edy ym 6rthot o hona6 ae agret adaruot y vedydya6 y deuth Belisent yn degach no blodeu y ros. A da6ns varyfdec ae har6eda6d parth ac at Chyarlys. ar brenhin ae kymerth geruyd y lla6es. ac a dywa6t 6rthi. Merch heb ef tec Ia6n 6yt ada y6 dy li6. a ph6y bynnac ath gaffei vnnos yny vedyant. ac 6rth y gyghor. ny dylyei uot ynllyf6r vyth o hynny allan. Namyn yn uolyannus o le6der adigoni ynda. ac velly y byd y neb ath geiff dithev. oryd du6 hoedel ida6. ar neb y mae kynuigenn lla6er o ffreinc 6rtha6. ac 6rth Otuel y dywa6t vy mab bedyd heb ef. yr a6r honn y kyfle6neist y dedyf Ia6n. Kanys ym6rthodeist a Mahumet a chymryt bedyd ohonat. ac ynlle hynny mi arodaf yt Belisent vy merch yn orderch. ag6lat verel ygt ahi ac Iuori. ar haste. a plansence. a melan. aphanie. a l6mbardie. Sef a6naeth Otuel yna gost6g ar benn y lin. achan vuulltat6t ma6r a diol6ch. rodi cussan y droet y brenhin. a dywedut 6rtha6 ual hyn*n*. Argl6yd heb ef llyna beth nys g6rthodafi os da gan y uor6yn da y6 gennyf ynneu. Ac yna y dy6a6t Belisent da yw gennyf. i. heb hi. a bellach mi a geueis vy Iechyt. ac ny dyly dyuot ediuar6ch ym vyth am vyghyfalle. ac nybyd [425] t6yll garyat gennyf ynneu ythgyveir di yn dragy6yda6l heb yr Otuel. achanys bydy orderch ditheu ymi. oth garyat ti minneu a haedaf glot ac en6. A lla6er pagan gyr bronn dinas Atalie a vyd mar6 gan vygkledyf gloy6. Kanys keueis vedyd ac ytitheu amhera6dyr dylyeda6c ygorchymynnaf vyggorderch yny delhom y ueyssyd l6mbardi. ani ae pieifyd6n. a h6y ar g6eirglodyeu ygkylch atalie. pann darfo ym lad Garsi amhera6dyr.

Ac yna kyrchu y llys a6naeth y brenhi*n*. ae var6nyeit ygyt ac ef. ae b6yt oed bara6t. A gwedy dyrchauel. a thannu llieineu y v6yt yd aethant. ac rac blina6 y datcan6yt pan uu amser gantunt y6 s6per. A g6edy g6assanaeth di6all ar ba6b. ar g6in yn amhyl. y brenhi*n* a aeth y ystauell. a pha6b y lety y orffo6ys ac y gyscu yny ol a aethant. ac a gayyssant y drysseu hyt trannoeth wedy kyuodi yr heul. ac yna y kyuodes y brenhin. ac yd ymgynnull6ys y var6neit yny gylch. ac ydaeth y eisted ar vort o vaen mynor yr neuad. affonn odida6c yny la6. ahoelyon eur wedyr ffusta6 yndi yn amyl. ac y dy6a6t 6rthunt ual hynn. Argl6ydi var6nyeit heb ef g6erende6ch vi achyghor6ch kann dyly6ch vygkyghori am arsi vrenhi*n* val y cly6ssa6ch dr6y y gedernit yr dyvot o hona6 ymkyuoeth. ae vot y*n* llosgi vygkestyll. ac yn torri vyndinassoed. ac yn distri6 y gristonogaeth hyt y gallo bellaf. ae ni ael yryuelu yny erbyn ar hynt wedy y gayaf. ae ninheu aarhoom hyt yr haf. Heb y freinc enryued y6 genhym oll a dy6edy am oedi ac ystynnu yr amser. Kanyt oes dim gan y Garsi h6nn6 ny bo yn bara6t. a pheunyd yndistry6 dy wlat. a chynn dyuot yr haf y deruyd ida6 darest6g kanm6yhaf dygyuoeth os val y mae yr a6rhonn y para [426] rac lla6. ac 6rth hynny y mae dr6c pallu yr amseroed. A chanys hynny a gyghor6ch ch6itheu oll heb y brenhin. yr vygkaryat ynheu ymbaratto6ch erbyn daruot mis ma6rth. ygych6yn*n*u ar hynt dechreu vis ebrill. ac ar hyn*n*y oll y trigyassant. Ac yna y peris yr amhera6dyr ysgriuennu llythyreu ac anuon y negessweisson a h6y dros y holl amherotraeth. y erchi na thrickyei vn marcha6c. na phedestyr. na pherchen b6a. nac albrast. ny delhei atta6 ef i baris erbyn y dyd kyntaf o ebrill. ar neb ny allei dyuot anuon pedeir keina6c y seint dionis. A chyt bo h6yrach y del yr amser. noc yr ym ni yny draethu. eissoes ef a daruu y mis h6nn6. a Iona6r. a chwefra6r. a ma6rth a deuth yr amser amysga6n gossodedic. ar amhera6dyr ymparis. ae deudec gogyfurd ygyt ac ef. Nyt

amgen no Rolant. ac Oliuer y gedymdeith. ac anseis. A girard. ac eglers. ac estut o legres. a thurpin archesgob a : : g : : rers. ac ertold. ac Otuel. a neimus dywyssa6c. Ac Oger lydanais. H6ynt a dyrchafyssant y ffenestri uchel. ac odyno 6ynt a6elynt yn dyuot wyr yr almaen. a baiuers. a boriergs. ac ang6eins. A g6asg6yn. a verriuers a pheitta6. A phrouencel. a b6rg6in. A fflandrys. a phuers. A nordmandi. Ar brytanyeit yn dyuot ae taryaneu g6edy y lli6a6 yn bed6ar raeneu. ac yn ar6ein eu hemys drythyll yn eu deheuoed. ac yn anha6d yneb o hynny o wladoed ymerbynnyeit ac 6ynt Nyt oed vn marcha6c o honunt ny bei pedwar Isamier ida6. val y gellynt or bei reit udunt rac lla6 wneuthur marchogyon onadunt. ac y dan vynyd y merthyri y daethant yn vilyoed y gyfarhos.

Ar dyd kyntaf o ebrill pann oleuha6ys y dyd. y kych6ynn6ys y brenhin ae lu o baris. Ac y deuthant y seint denis. ac odyno y dech [427] reuassant eu fford. ac y kymerassant eu kenyat. ac yr ada6ssant eu g6raged. ac eu tyl6ytheu yn 6yla6 ac yn emelldiga6 Garsi. ac y kanyssant 6ynteu eu kyrn ar sa6l y buassei wreic dec ida6 eiryoet neu orderch uonhedic yn mynet yna gyt ar brenhin y l6mbardi. ar Rolant yn tywyssa6c ar y llu or blaen. a Neimus tywyss6c kadarn y gad6 yr ol. Nyt e edewis Otuel hagen y orderch. namyn kymryt belisent ygyt ac ef. ar gefyn*n*[1] mul o h6ngri oed gynt y rygig noc y kerdei yr her6log kyntaf ar y mor. Seith cant o var6neit oedynt wyr llys idi. ac ar y b6yt ae dillat yn 6astat. a phop vn onadunt yn arderchа6c o allu ma6r ida6 ehun. a digoni yn da. a chyt bei h6y yr amser udunt h6y nor enhyt ydym ni y*n* traethu hynn h6ynt a ada6sant freinc. a b6rg6in. a m6ng6i. ac Iuori. a mont fferra6nt yny welynt atalie y dinas kadarn y lle ydoed Garsi ar genedyl anffydla6n ygyt ac ef. ac yn hyn ny ny bu neb a deruysgei arnunt eu hynt nac ae

[1] It is written *gefynn*, with a point beneath the last *n*.—J. R.

gallei pei ys mynnei. ac ydan. vynyd po6n. ar hyt glan auon ael6it toon ymy6n g6eirgla6d y tannyssant eu pebylleu ac y lluestyssant. Ac yno y peris yr amhera6dyr yr freinc orffo6ys 6ythnos or dyd y gilid y v6r6 lludet y marchogyon ae llauur y arnunt ac ellwg g6aet y6 meirch. a g6aret eu clevyteu ae medeginyaethu. ac ny ad6ys ef heb gof dim oe gyfreideu. ef aberis dyrchafel pont ar yr avon mal y gellynt h6y vynet dr6od pan vynnynt. a phan delhynt drachefyn dyrchauel y bont rac dyuot neb or paganyeit attunt h6y. a r6yma6 y kypleu ar ystyllot a heyrn yn gadarn. A phan oed bara6t y bont yd aethant y v6yta y6 lletyeu. Rolant hagen heb 6ybot y neb eithyr oliuer. ac Oger ly danais. a h6y yd aethant y wisga6 ym danunt y dan prenn la6rus. ac odyna y hysgynnassant ar eu hemys. Ac a gerdassant dr6y y bont y tu ar dinas. y geissa6 a ym [428] wanei ac 6ynt. kyn eu dyuot draekefyn hagen. ny mynnei y goreu o nadunt adigonei y vot yno yr m6t6l o eur koeth ida6 ehun. Ac yna yd oed pedwar brenhin o anffydla6n genedyl y paganyeit wedyr dyuot y ch6are milltir ua6r y 6rth y dinas. pob vn yn arua6c ual y deissyuei ehun. ac o nyt kelwyd adyweit yr ystorya y rei hyn oed eu hen6eu. Un onadunt oed balsamin brenhin g6lat Niniuent. Yr eil oed Eurabil vrenhin. g6r ny chynnelis nae fyd nae aruoll eiroet 6rth dyn. Y trydyd oed ascanard. g6r aladassei m6y no mil o dynyon ae gledyf. Y ped6eryd oed clarel. nyt oed odyno hyt y lle y kychwynnei yr heul g6r kyndecket ac ef. Ac ny cha6ssei eiryoet dyn agynhalyei ida6 yn ymwan nac asauei ida6 un dyrna6t. nas byriei yn yssic yr lla6r neu nas lladei. ac yn kerdet ar hyt y maes. ac yn ar6ein eu hemys gyr eu hafv6yneu ac yn begythya6 Rolant ac Oliuer yn gadarn. ac yntygu or bydynt vy6 yn gyhyt ac y gellynt d6yn eu llu hyt ymperued ffreinc na bydei waranr6yd y Chyarlys am yeneit yny herbyn. ac or deudec gogyfurd heuyt y gwneynt y he6yllys. Ac yna y dywa6t Clarel 6rthunt.

argl6ydi heb ef yr yry6 vyg6th h6nn nyt ennill6n dim. a mi a giglef glotuori Rolant yn va6r. ac nat oes hyt y d6yrein was well noc ef. ac yn erbyn y gledyf na thykya dim. Mi a archaf hage*n* ymdu6 i Mahumet ac y teruaga6nt kaffel ohonafi ymbroui ettwa ac ef. arodi ida6 vn dyrna6t ar warthaf y helym am cledyf. ami agymeraf arnaf y byd kalet Ia6n o nys holldaf hyt y danned. a Iawnwedawc oed ym hynny. pei ys caffwn*n* 6rth lad ohona6 Samson o vynyd bra6nt vy bra6t yghyfranc dan vynyd pampel6n. ac y bydaf var6 o dolur agalar o ny chaffaf y dial. Y ffreinc ynteu yn marchogaeth yr yttoedynt yn dirgel da6eda6c gan ystlys y fforest aelwit fforestant. Ac ual y clywyssant son y paga [429] nyeit. Sef awnaethant kysseuyll a g6aranda6. Ac yn hynny y harganuot o rolant h6y yn gyntaf. a dywedut 6rth y gedymdeithon. Argl6ydi heb ef byd6ch hyfryt wel6ch lle y mae y paganyeit y dan y greic yn seuyll. ac nyt yttynt namyn ped6ar hyt y g6yp6yfi. y diol6ch yr holl gyuoetha6c. ni a all6n ymwan bellach yn diogel. g6ir oll heb y gedymdeithon. ac 6rth dy vynnu oll ninheu avyd6n. Ac yna gost6g eu g6ewyr ar gledyr eu d6yuron awnaethant. a brathu eu meirch tu ac att y paganyeit. Sef a6naeth Clarel dyrchauel y benn ac edrych yn erbyn yr heul. ac arganuot yr Ieirll yn dyuot tu ac attunt 6rth yr av6yneu. a gal6 y gedymdeithon yn uuan a dywedut 6rthunt. Argl6ydi heb ef bit da ych callon. ac ych p6yll. mi a6elaf tri marcha6c odydra6 yn brathu meirch parth ac attam. E6ch yn y herbyn. a g6ybyd6ch beth ageissant. tri ydy6ch ch6i. a thri ereill y maent h6ynteu. Ac yna yn diannot y gellyg6ys y paganyeit y hav6yneu y6 meirch a heb dywedut dim nac amovyn na ph6y oedynt. na phadu pan deuynt. na pheth a geissynt tara6 ygyt awnaethant. Ascanard a ymwana6d yn erbyn Rolant. ac ae gwant y dan vogeil y daryan yny holldes tr6ydi. a thorri y way6 yny v6n. ac rac daet yr arueu m6y no hynny nyt argy6ed6ys. Rolant hagen ae

gwant ynteu oe la6n nerth drachefyn hyt na thal6ys ida6 nae daryan nae luruc nae holl arueu vn arllegen. a thorri cledyr y d6yuron*n* a holldi y gallon yn deu hanner. ae v6r6 ynteu ynteu yn var6 yr lla6r. A dywedut deueir dan ch6erthin a6naeth 6rtha6. Mab puttein heb ef ti a geueist ymbroui a rolant. y g6r yr yttoydut yny vegythya6 yr a6r-honn. Eurabyl a ymwana6d ac Oger ly c6rteis. ac arodes dyrna6t ma6r ida6 yny daryan. adeg modr6y ar hugaint [430] or lluruc ar g6ae6 hayach yn ymgymysgu ae ystlys. ny thal6ys ida6 hagen vn byssen. Oger ae g6ant ynteu tr6y y daryan ae luruc. ae holl arueu lliein ae gorff emelldigedic yn y vyd yn var6 yr lla6r. ac a dy6a6t deueir letneis mab puttein Oger ly danais 6yfi heb ef. ac 6rth rodi y ry6 dyrno-deu hynny y mae Chyarlys ym caru. Balsamin brenhin nin-iuent yn erbyn Oliuer a ymwan6ys. ac ae gwant yny taryan y lle ydoed llun lle6. ac ny thygywys ida6. Oliuer hage*n* aegwant ef. yn gym6ys tr6y y holl ar6ydoneu tec ae aruev ae gorff lleuedic ynteu. ac yn var6 ae byry6ys yr lla6r. ac y dywa6t 6rtha6 mi athorchymynnaf yr g6r yr ymrodeist dy hun ida6. Ac ar hynny y brath6ys Clarel y varch y tu ac atta6 y dial y sarassin os arhoei oliuer. ac y deuth Rolant ar dra6s yny erbyn. Ac ef ae gwant y sarassin ef yny daryan dyrna6t ma6r. a da uu y arueu a diogel ae differassa*nt* rac y agheu. yny dyrcheuis y varch y draet blaen adyg6yda6 yn ol y bedrein ef arolant yr lla6r. Ac yna ydymorelwis Clarel yn vchel ar eu har6yd Naima6nt. Ac y ffoes y tu ar dinas yn gyntaf ac y gallei. dan erchi yr du6 h6nn6 y groessi ac am-diffy*n*. Ac eissoes Oger lydanais agauas y vlaen. ac ae g6ant dyrna6t ma6r ymperued cledyr y d6yuronu. ac ny-thorres dim or arueu rac eu dahet. m6y no chynt yr hynny ef a aeth ẏr lla6r yn annwar. Ac oliuer a gymerth y varch ac adeuth ac ef gervyd y av6yneu y rolant. ac adywa6t wr-tha6 ual hynn. Argl6yd heb ef esgy*n* yn gyflym a llyma varch ytt yn anrec y gan Oger yssy well nor teu di. A mi

a debygaf y tal cant o hona6. Ac yna yd esgynn6ys Rolant yn gyflym heb dodi y droet yny warthauyl. nac ymauel ar goryf. Y sarascin [431] wedyr gyuot yny seuyll. a thynnu Melle y gledyf ac ae daryan ym ymdiffynn yn rymus. a Rolant adeuth parth ac atta6. ac adynn6ys d6ryndal allan. ac a dr6eis kymeint ac agyfvaruu oe daryan ac ef hyt y maes. Clarel a ymdifferth ac a ymlada6t yndrut. ac ef a6elas eissyoes na thygyei ida6. ac ady6at 6rthunt. Argl6ydi heb ef ged6ch ym vy eneit. a chymer6ch vi yn vy6 adol6yn y6 gennyf. achwaen va6r gadarn a6naetha6ch. a ph6y yssyd bennaf o hona6ch ual y gall6yf rodi vygkedyf atta6. A rolant a gymerth y gledyf y ganta6. a h6ynt adugant ida6 am6s du ymdeithic. yr h6nn y lladyssit brenhin niniuent y arna6. Ac yna y ka6ssei y kedymdeithon bonhedigeid hynny diga6n o ymwan. A chlarel ygkarchar gantunt. athebygu y gellynt y d6yn ae anregu y chyarlymaen. Kynn kerdet o nadunt hagen vn villtir ydoed udunt peth ar arall a ystyryynt ymdana6 a vei v6y. Kanys ymgynnull gyhyt pump cant amil ual y gellit y hamkanu. H6ynteu ynclybot kyrn y rei hynny. ac yng6elet eu helmeu yn echtywynnu. ae hystondardeu yn ch6ythu gan y g6ynt. Ac ual y harganuu Rolant h6y y dechreuwys ch6ibanat. ac ymgadarnhau yny warthafleu. a thygu 6rth Oger mynyr argl6yd goruchaf heb ef. a vynn6ys y al6 yn du6. o chaffaf ymgymysgu d6ryndal ac 6y hedi6. ti amg6ely yny trychu ac yn eu llad. val ydel y chwedleu y tu dra6 yr mor. Argl6ydi uar6nyeit heb yr oliuer mi a giglef doethon yndy6edut na dicha6n dyn ymoglyt y dr6c yn wastat. ar neb ael yn ymwaneu a chyvraghodeu mynych ny dianc yn Iach yn bress6yl. Kanys pan debycko dyn v6yhaf gael llonyd6ch a dam6ein da ohona6 nessaf vyd ida6 yna y deruysgu. Gwir oll heb yr oger allyna yr oed reit ynn vot yn da. ac ny weda ynn vot yn llesc. Kanys [432] g6el6ch yn hyspys y paganyeit ac na all6n eu goglyt. a bot yn reit ynn uynet dr6y berued eu gwaewyr. ac

6rth hynny yr a6r honn y dyly pob vn o honam dangos y allu. Gell6g ynn Clarel heuyt heb ef kany dylyir llad y gyfry6 yn ge6ilydyus nae amherchi. ch6i awel6ch na all6n y d6yn genhym. ac ef ar eill dam6ein talu o hona6 ynteu y b6yth ynni amser arall. Myn Mahumet heb y clarel med6l ma6r achallon a beris ytt dywedut y geiryeu hynny. Ac yna yr eilweith y traethwys Oger 6rth y gedymdeithon. Rolant heb ef g6r kadarn 6yti gle6 diofyn. ac ymogelus a thy6yssa6c yr ymladeu. Ac Oliuer heuyt provedic y6 y vot yn uarcha6c da. a minneu uy hun heuyt adihegeis o lawer o ymladeu achyfrageu kyuing. wel6ch racco y paganyeit heb allu o honam y g6rthneu. ac nat oes yninneu adol6yn amgen ganhorth6y y hynn. 6rth hynny p6ybynnac ny thra6o yr a6r honn yn da a chledyf ac nyt yn dr6c y dr6c ehun a6na. a phrouedic vyd vyth y uot yn llyf6r. Ac ar di6ed yr ymadra6d h6nn6 gal6 ar eu lle6enyd a6naethant. ac o vn vryt h6y yll tri kyrchu eu gelynyon. ac yny lle wedy hynny ef a welit yno aneiryf or paganyeit rei yn veir6 ereill yn gor6ed yn vrathedic yn anobeith. Ac yna Rolant awant vn or paganyeit Beimier y en6. duach oed nor m6ryar ffreghic duhaf. yny vyd yn var6 yr lla6r ygkymherued y fford. Oliuer agyrch6ys Baisan o f6npelers. Ac Oger agyrch6ys Moter sarascin. ac 6y ae gwannyssant yn veir6 yr lla6r. y tri hynny uu y rei kyntaf. Odyna aruer oe clevydeu a6naethant. Rolant a gerd6ys yn eu plith dan eu trychu bop vn. ac vn ar bop dyrna6t a d6ryndal. Y sarassinyeit agawssant Oliuer yn agar6 hevyt 6rthunt. a ha6teclyr ef a6naeth fford gyflet yn eu plith. ac y gallei bedwar keirt kerdet gyfarystlys ar y hyt. Oger rymus [433] ynteu a rodes defnyd y6 voli. Ef a gymhell6ys y uarch yny plith. ac a churtain arhynt ef aberis y benneu dec ar hugeint ohonunt ehedec y6rth y kyrff. Ac yna y deuth Carmel o tabari. sarascin oed yn lly6ya6 yrei ereill oll yn gyweir o arueu diogel ac ar penopie y uarch. ac y Ieith ef y dy6a6t yn vchel. Beth a6ney di vahumet emelldigedic heb

ef. beth a dy6ed6n ni 6rth yr amhera6dyr Garsi. amvot tri dyn yngoruot ar lu kymeint a h6nn. Mi adygaf eneit vn or tri hagen yr a6r honn. A brathu y varch ac yspardunen dan ysgydweit y wae6 a6naeth a g6an Oger dr6y y daryan ae holl arueu ac ynteu yn vrathedic yr lla6r. Ac yna ydarganuu Rolant gwaet oger yn ffreua6 allan. ac yn kolli oll. ac y tre6is y sarascin ar wastat y helym. ac ny bu lud ar y cledyf yny aeth tr6ydi. ac y dywa6t 6rtha6. culuert t6yll6r heb ef. du6 o nef athymelldicko da was adugosti y gedymdeithas ragofi. a brathu march ar hyt y maes a6naeth dan drychu yr anfydla6n genedyl. Ac yna sarassin arall a ymelldicko duw ef. car i alphani. ac a roessei y uor6ynda honno ida6 dlysseu y bore y dyd h6nn6. ac a ada6ssei ynteu 6rthi hi rodi dyrna6t clotuorus y vn or cristonogyon. aphei nat ystyryei yr argl6yd du6 o honunt 6ynteu. ef a6nathoed oual tra messur udunt. ef a6ant Oliuer odihewyt y vryt. a chadarn oed y arueu a differasant yna y eneit kanys brathei hagen ef ae byrry6yt yr lla6r. Y Iarll ynteu agyuodes yn amysga6n. ac aesgynn6ys ar pennopie y march da a uuassei eida6 carmel o tabari ual y dy6etp6yt vchot. Ac aelwis ar y gedymdeith argl6yd Rolant heb ef. na phrydera m6y no chynt mi arodeis vy ffyd ytt. na phall6n vyth ytt tra vyd6n by6. [434] a mi ae kywiraf bellach y dechreu trablud ac ymladeu y ffreinc a gwyr agret. Ac yna y kyuodes Oger. ar ffr6st y vynyd. ac rac meint ymsag y niuer yny gylch ny all6ys ysgynnu ar y uarch. Sef a 6naeth yna edrych ar hyt y gledyf a dechreu y voli. oia c6rtein heb ef. ma6r a beth y dyly6n i dy garu di. yn llys chyarlys tydi a bereist vygkaru i am clotuori. a hedi6 yngoruot arnam nineu yn deu ymwahanu. kynn v6y mar6 hagen mi a vynnaf dy broui. athara6 pagan a6naeth ar 6arthaf y helym. a holldi yr holl arueu ae benn ynteu hyt y danned. A rolant yna a elwis arna6. ac nys kigleu rac meint or paganyeit aodynt yny gylch ual na 6ydyat py barth gyntaf yd ymdroei y amdiffyn racdunt. Ac ysg6ieryeit y rei or saras-

cinyeit yna yn dieidyl a geissyssant y lad. Ac ynteu a ymdifferth yn rymmus. Ac yn hynny ydarganuu clarel vrenhin ef yn diodef lla6er o agkyffret. ac ynteu hevyt yn rodi dyrnodeu agheua6l ae gledyf. ac erchi a6naeth yr ysg6iereit peidya6 ac ef. a dy6edut 6rtha6 ynteu. oger heb ef dyro ymi dy gledyf. ac na vit arnat vn ofyn. ti aelly ymdiret ynof i yn diogel ytt. ac ny cheffy vn dr6c tra all6fi dy amdiffynn. Heb y Moaffla vn or ysg6ieryeit. ny elly ditheu heb ef y amdiffynn ef. ti ae gwely yr a6r honn hayach wedyr dryllya6 ygg6yd dy lygeit pob dryll y 6rth y gilyd. Ac yna y kigleu clarel y geiryeu hynny ac ydynuyt6ys hayach olit. a thynnu cledyf a wnaeth a thara6 penn Moaffla y arna6 hyt yn eithaf y maes. a dywedut 6rtha6 wedy hynny. ti a beidi bellach heb ef ac oger. a chael march da a6naeth a pheri y oger ysgynnu arna6. ac odyna gal6 ar 6yth sarassin oe lys ehun or rei m6yhaf ydymdiredei yndunt atta6. a dy6edut 6rthunt argl6ydi heb ef ystyry6ch am ych ne [435] ges ynda. hebryg6ch Oger hyt ar Alphaui vyggorderch. ac erch6ch idi peri y gad6 ynda. a gell6g ch6ech o nadunt gyt ac oger a6naeth. ar rei hynny a beris ida6 edrych y archolleu yn vynych trauuant gyt ac ef. a phan yttoed alphani merch y brenhin yn troi ac yn g6are yn y berllan. A gware a belamyr d6y vorynyon ereill vonhedic y gyt a hi y g6elynt y paganyeit. Ac y dy6a6t vn o honunt 6rth y rei ereill. a6n y gyfr6ch a h6y heb hi ac y amofyn am y hansa6d ae med6l. Ac yna y dywa6t alphani 6rthunt. ha var6nyeit heb hi kyfarho6ch ni ady6ed6ch ynn ch6edleu. pa du y kyfaruu6yt ar marcha6c h6nn. ae yny vr6ydyr y delit ef. ac y brath6yt ual hynn. vnbennes vonhedic heb yr almaffeth paham y g6et6ery di ni yr mahumet. kymeint y6 llit yn an callonneu ac na allem chwerthin pei ys mynnem. P6y a6naeth hynny y chwi heb hitheu. Edrych nas kelych ragof. Y b6inart h6nn a deu ereill heb ynteu a ladyssant penneu cant oc an paganyeit hedi6 pan vo lleiaf. A chlarel dy orderch aerchis ytitheu

yr y garyat ef gad6 h6nn ynda. a synyeit 6rtha6. Ymhoel-6ch ch6i bellach heb hitheu. a dell6ch ett6a y rei ereill. adyg6ch attafi h6y. ef ada6 yr haf kynn gallu o honam ni hynny heb 6ynteu. a cherdet draekefynn ar hynt a6naethant. Ac yna y dy6a6t yr unbennes hegar 6rth yr Iarll. dabre di bellach heb hi athi a geffy ansa6d da arnat a llety. ady6et ym dy en6 a ph6y dy uonhed. Oger y6 vy en6 i heb ynteu lydanais. ac yn llys Chyarlys amhera6dyr y mae vygkenedyl. Heb y vor6yn mi ath atwen bellach yn da diga6n heb hi. Ac yna y teir morynnyon a arwedassant Oger hyt y dan oliw-yden. Ac odyna yn gyntaf ag6rteissant y varch ac aedugant yr ystabyl. A g6edy hynny adynnassant y arueu y amdana6 ynteu. ac odyna aolchyssant y vratheu yn destlus ac ae dod-assant y gysgu. ac a rodassant ida6 [436] lissewyn bendigeit rin6eda6c y u6yta ar blanyssei du6 ehun yny herber holl· Iechyt y gel6it. nyt oed dyn a allei y gy6erthydya6 o da byda6l. ac ynteu a gysg6ys ac aghen oed ida6. A phan duhun6ys amysga6nach ydymglywei a Iachach nor aual Iachaf ar y berllan. Peid6n ni bellach a dywedut am Oger lyc6rteis g6r ny dyffygyei da arna6 pan uei reit ida6 6rtha6. A thraeth6n y 6rth Rolant dy6yssa6c ac Oliuer y gedymdeith y g6yr aada6ssei Oger yny vr6ydyr yn ymlad yn rymus ae cledyfeu. yd oed etwa or paganyeit vil yn eu herbynn. ny ellynt h6y hagen tara6 dyrnodeu kymeint ac yn diludet ar y dechreu. ac 6rth hynny sef a6naethant ffo. ac nys ryuedei arnunt o ny bei ynvyt. Ar paganyeit yn eu hymlit y geissa6 llad eu penneu. Ac yna y peris Otuel geissa6 agofyn yr Ieirll ym pob lle yny llu. A gwedy na chaffat ef awybu yn hyspys eu mynet parth ac Attalie y geissa6 ymwan. ac yn vuan kerdet ywisga6 ymdana6. A seith cant marcha6c vrda6l gyt ac ef awnaeth ynteu. ar gwaethaf oll adigonei o hynny o niuer. ual y gallei oruot ar vrenhin kadarn. A g6edy g6isga6 ymdana6 ysgynnu ar y uarch a6naeth Otuel. a mynet i gyfr6ch ar brenhin a dywedut 6rtha6. Argl6yd heb ef par yr freinc

wisga6 ymdanunt. ac a6n y ossot y kadeu ac y llunyaethu. Ac neur gauas Rolant dy nei arnaf vymot yn llyf6r am y vynet hebof y ym6an yr y bore hedi6. Ac orda6 drwc ida6 ohynny p6y adyly ef y gerydu. gormod oll y mae yn mynnu y hoffi ymblaen pob dyn. Myn y g6r hagen a vynn6ys y al6 yn du6. o chaffaff[1] hedi6 ymgyuaruot ar sarascinyeit. ti amkly6y yngal6 ar vy llewenyd. Ac amg6ely yn rodi y ry6 dyrnodeu amkledyf ual na 6ypper yny maes dim y6rth Rolant. ac na dywetto dyn un geir ymdana6. Ac yna y peris yr amhera6dyr kanu kornn. ac y gwisg6ys y freinc ymdanunt y uynet dr6y y bont. ac y rodes y ystondard. [437] at Samson dywyssa6c. llyna y g6elit y sa6l ystondard yn dyrchauel. ar sa6l baladyr unya6n. ar pensedeu yn ch6ythu gan y g6ynt hyt na6naeth du6 yn dyn a allei rif arnadunt. Ar g6eisson Ieueinc amysga6n yn ymgadarnhau yny g6arthafleu. a phob un yn ymuocsachu yn erbyn y gilyd o rodi dyrnodeu grym*us* yr sarascinyeit. Ac yna raculaenu y llu awnaeth y seithcant marcha6c aoedynt ar v6yt a dillat belisent yn wastat. Ac Otuel oc eu blaen 6ynteu ergyt saeth ehalaeth. ar gefyn ffl6ri y uarch yn gy6eir o arueu diogel y g6nsallt o bali odida6c ydoed. ny ph6yssei pedeir dalen y sall6yr ny bei ua6r y volym. ac na anet yn dyn aallei y g6erthydya6. kany allei na than na hayarn arg6edu ida6. a ph6y bynnac agaffei b6ys vn geina6c o hona6 yr meint y brethit neu y dyrnodeu agaffei ef avydei holl Iach ac amysga6n. Belisent verch Chyarlys ae roessei ida6. ac y wallter o orreins y ar6ydon ynteu. Ac ar over pysgotlyn y kyuaruv rolant ac ef. ac ynteu aymerbynn6ys ac ef ar ymadra6d g6atwarus. Argl6yd heb ef ae o bysgotta pan deuy di. beth adebygy di ae b6ytta ohona6t tuhun yr holl baganyeit. Mi athi agaff6n ettwa diga6n agnohom yndunt. Ymchoel bellach. ac yr a6r honn ti aelly dial arnunt a6naethant it. ac 6rth reit Ia6n y Rolant ac y Oliuer yna y deuth porth udunt. Yna ydyttoed y

[1] The last *f* has a *punctum delens* under it.—J. R.

paganyeit yn dyffrystya6 y hageu. Ac yna Otuel a vrath6ys ff16ri ac ysparduneu. ac a ostyg6ys y way6 yny la6. ac a6ant ync6mbrer vn or sarascinyeit tr6y y daryan ac holl arueu ac gorf ac ynteu yn uar6 yr lla6r ymperued y ford.

Ac estut o leugres aduc ruthur y bagan ael6it clater. ac ny all6ys nae daryan nae luruc y diffryt rac y agheu ef aegwant tr6yda6 yn var6 yr lla6r. ac ael6is ar y le6enyd. ac aerchis y gedymdeithon vot [438] ynda ac ymlad. a h6ynteu a6naethant hynny ac a ymladyssant yn oreu ac y gellynt. llyna y clywyt trydar ua6r a son. yn gost6g ystandardeu. ac y gwelit br6ydyr galet yn dechreu torri y sa6l belydyr. athyllu y sa6l daryan. a r6yga6 y sa6l luruc. a b6r6 y sa6l sarascin ac eu llad hyt na6naeth du6 yn dyn dan y nef aallei rif arnunt. Ac yna Eglers a gerd6ys o le y le ar hyt y pleityeu g6yr y geissya6 sarassinyeit wedyr dorri y way6. ac ae gledyf ynhoeth yny la6. ac ef a arganuv clamados y pagan aoed yn kynhal n6nlyant wedyr v6r6 Reiner o velan yr lla6r ac yn d6yn y varch ganta6. Ac ef a dywa6t 6rtha6 y g6naei ofut a thrist6ch ida6 kynn kael y march o hona6. ac ef ae tre6is ar warthaf y helym oe la6n nerth yny holldes hyt y danned. y corf adyg6yd6ys yn var6 yr lla6r ar eneit a aeth y vffernn.[1] Ac yna y deuth sarassin arall ida6 ynteu. Galatas y en6 y g6r aoed yn kynnal y wlat ael6it tire va6r a chymryt eha6nr6yd ma6r ynda6 a gle6der rac y gedymdeithon. a gost6g y wae6 ae ossot yghyueir yr Iarll a chymell y uarch. ag6an Eglers yny daryan yny torres llet lla6 yn ehalaeth o honei. a llithra6 y g6ay6 y dan y kyfr6y ae diffrit ynteu o du6 rac y ymgyuaruot ar kic. Ny all6ys ef hagen gynnal vn oe warthafleu. na thrigya6 yny gyfr6y. Namyn bei dr6c bei da ganta6 yr lla6r y dyg6yd6ys. a dywedut yn uchel awnaeth Galatas Mefyl6r yr d6yn o hona6 y molyant. ar vanec y gan h6nn6. Ac yna val ydyttoed Englers yn ymdroi ymplith y niueroed wedy dygwyda6 y darya*n* y am y vyn6gl.

[1] The last *n* is deleted.—J. R.

ac ual y dyweit a6dur y llyuyr ef agauas ysgynnu ar y uarch drachefyn pan vrath6ys talot sarascin g6r a ladyssei m6y [439] no mil odynyon yr pan vrdyssit. y*n* varcha6c a thrugein o sarascinyeit ereill tu ac atta6. ac ae g6e6yr y v6r6 yr eil6eith yr lla6r. ac ereill ae saetha6d a dardeu asgella6c. ac a dardeu pedrogyl a dr6c Ia6n y bri6yt ef y dyd h6nn6. Neur daroed tyllu y luruc yn dec lle ar hugeint arnei. ac nyt oed ryued uelly kaffel o hona6 ynteu dyrnodeu dr6c a dolur. Ny chauas ef hagen vrath yr hanphei waeth yn ymor o hona6. a phei kaei ysgynnu ar y uarch ual na chudyei y gleif ymy6yn penneu y sarascinyeit ac y lladei benneu y rei Iachaf o nadunt. Ac yna ar yr ymchoel y doeth Isoret. a Gwallter o li6ns. a danyd. a Girard o orliens. a chertolo varua6c. A phob un o nadunt yn bara6t y dara6 yn dich6ith ae gledyf. a gal6 ar eu llewenyd a chymell y paganyeit drachefyn yny gauas Eglers ysgynnu ar y uarch. Ac yna Isoret. a thalot aymgyuaruuant yghyt a phob un a6ant. ygylid dyrna6t ma6r yny daryan o honunt yny dorres eu g6ewyr. a thyllu eu quireu a phlygu penneu eu gway6yr yn eu llurugeu. ac na chynnelis udunt na chyfr6y na gwarthavyl nac av6yneu yny vuant elldeu yghyt yr lla6r. Ac yn vuan 6ynt a gyuodassant y vynyd. ac a dynnassant deu gledyf o dur gloy6 llathredic. ac a ymffustassant ar eu helmeu gemedic yn galet. Ac uelly y bydynt yn ymfust ar y maes yny wypit teruyn ar hynny pei nabei traniver ae teruysg6ys. G6allter o li6ns aym6ana6d yn erbyn*n* armagot pagan. ac ae byry6ys ar y dyrna6t kyntaf yn var6 yr lla6r. ar eneit agymerth y kythreuleit ar hy*n*t. a pharau ynda a6naeth y freinc yn llad eu gelynyon. Rei a drychynt eu penneu. Ereill am y palueisseu. Ereill am eu heis. Nyt yr na thrychit diga6n o bop parth. ual ydoed ulin diga6n y gysdickaf o nadunt. ar goreu adigonei. ar holl weirgla6d wedyr gochi gan wa [440] et y rei meir6. Ac yna arapater a urath6ys c6rc oed ydana6 march y florient o dinas yr india ua6r. ac adeuth at clarel ac ae

kymerth ger y av6yneu. ac a dy6a6t 6rtha6. Argl6yd heb ef ny hanym well ny no chynt y rot ti. heb y clarel mi a dangossaf yr a6r honn hayach uy holl allu. onys llud y d6f6r ynn. A brathu meirch a6naethant parth ac at y freinc. A chlarel aelwis ar naima6nt eu har6yd h6y. ac ar yr ar6ydon hynny ef adeuth attunt o baganyeit. Mor. a Phersa6nt. Ac owlat arabi yny yttoed cant pan uei leihaf. a heb un o nadunt ny bei ganta6 way6 da. neu vwa c6rtois. neu aulacheu llymyon. a chymhell y freinc draekefyn a6naethant hanner ergit saeth ma6r. A chlarel awant droy vn or almaen. dr6y y daryan ae luruc ae arueu y rei ereill ae gorff. ac ynteu ymperued y freinc yn uar6 yr lla6r.

Erapater a dre6is girart o orliens achledyf tr6y dirua6r lit ar warthaf y helym yny neidy6ys y emmenyd ae lygeit y maes oe benn. a g6edy y lad ohona6 kerdet awnaeth ar6ydwalhob y uarch y 6rtha6. Ac yna Otuel adeuth ar y gyfragot. ae gledyf yn noeth yny deheu ae daryan ar y ysg6yd. Ac errapater aymhoeles penn y uarch parth ac atta6. ac ae tre6is yn llidya6c yny dorres y daryan dr6ydi ar helym. a chalet uu yr arueu ereill na thorres dim o honunt. a thorri y gledyf ynteu yny dynnu atta6. Otuel ae tre6is ynteu oe holl nerth. ac a holldes o warthaf y helym kymeint ac agauas hyt y gallon ar vn dyrna6t. Y corff yr lla6r ydaeth yr eneit yr dieuyl y gorchymynna6d ynteu. Ac y dy6a6t 6rtha6 kereint oedem ni heb ef. Ac 6rth hynny y rodeis i dyrna6t kymeint a chystal a h6nn6 ytti. Ac yna ydoed glarel yny ur6ydyr. Ac yngwelet o pob parth ida6 llad y niuer ef ae trychu yn drut. Sef awnaeth ynteu d6yn ruthur lidya6c ymplith y freinc. Ac ar honno llad rikcert [441] o gient. a g6arin o dangers. A hug6n o claruent. ac Helis. a cherdet y maes or niuer yn uuduga6l a6naeth heb golli kystal g6erth un yspardun. a chanu grasle y gorn y reoli y niuer ac y6 gal6 atta6. Ac nyt ymga6ssant yghyt ymblaenn[1] cant. a hynny onadunt a ffoassant parth ar dinas ual y gellynt gyntaf. ar freinc ae

[1] The last letter is deleted.—J. R.

hymlidyassant yndrut y geissa6 y llad ual yr notayssy*n*t yn vynnych kynno hynny. Yna y ffoes y paganyeit yn uuduga6l hyt y dan greic ael6it carrec y llogeu. Ac ydymgyuaruu ac 6ynt yno niuer llys yr amhera6dyr Garsi. vgein mil ydyttoed y genedyl uudur yndyuot yn borth udunt. llyna y bydei ur6ydyr heb peidya6 onadunt h6y pei nadarffei y dyd ae bot wedy pryt cwmpli ae llesteirya6 or nos. Ac yna Clarel adodes y daryan ar y lla6r. ac adillyg6ys y llinynneu oed ynkynnal y lluruc yggylch y vyn6gyl. ac yn vchel y dywat 6rth Otuel. P6y 6yt ti heb ef poet Mahumet ath ymelldicko dywet ym dy en6. ual y gall6yf ynneu y dywedut ef y arsi. Heb y crista6n nys kelaf ragot Otuel 6yfi mab galien urenhin a die oed en6 vy mam. vy medydya6 a der6 a pheidya6 a6neuthum am hynuydr6yd. a chyarlys urenhin freinc arodes ym l6mberdi. a belisent y verch yn bria6t ac 6rth hynny ny charaf ynneu sarascin ymbu6. Enryued ma6r agly6af yr a6r honn heb y clarel. ader6 ytti uelly ym6rthot ath ffyd heb ef. ae wattwaru awnaeth ual hynn. yvet a6naethost dia6t yn d6ymyn. or llynn y kymmysc y medygon uaen ac ef ywneuthur y gorchuvn vedeginyaeth ohona6 ath ynuyda6d. Dabre drachefyn etwa ann6yl gedymdeith mi ath gyghoraf a g6na Ia6n y vahumet am gam kymeint ac awnaethost yny erbyn o ym6rthot ohonat ac ef ac ae dedyf. a minneu a6naf gymot athag [442] neued y rot agarsi. ac arod vy hun ytt hanner gwlat almari. Heb yr Otuel llyna beth nys wnafi vyth heb ef. ac oer wasgar auo ar ych holl gedymdeithas. Ac myn vy fyd adylyaf ynneu yr argl6ydes veir. o gallaf i dy daly di. neu yr amhera6dyr garsi mi ae dalaf vch penn p6ll gacanie. Heb y clarel ynuut y dy6edy am y neb goreu o agcret. ac mor la6n y6 dy gallon di o dr6c ac Irlloned. Para6t 6yfi hagen heb ef y gynhal yth erbyn di ac na bo namyn vn ac vn. na thal y bedyd nar gristonogaeth agymereisti nar efferen agan yth effeiryat nar aberth awna vn byssen yn erbyn an dedyf ni. a bot yn well mahumet no mab yr argl6ydes veir. Ac

yna y dywa6t Otuel Clarel heb ef dievyl yssyd yn lla6n ynot ti. ac os amdiffyn Mahumet a vynny di ym herbyn i. g6na yn diogel am hynny ac na bo y plyc arnat ti. A minneu a ymdiffynnaf du6 ar ffyd gatholic. a dyrchauel a6naeth y sarascin y la6 ar hynny. ac ynteu aede6is yn gywir ac ar y ffyd na thrigyei ynteu heb dyuot yr ymlad. Ac yr dinas yna y daeth Clarel ae niuer. ac otuel ar ffreinc gyt ac ef adeutha*n*t hyt y weirgla6d. Ac yno y dalyssant lettyeu ac y lluestassant ac y tynnassa*n*t eu pebylleu. ac ennynu tan a6naethant. a chladu y rei meir6 yn anryded*us* a pheri yr medygon vedigynnyaethu y rei brathedic. ar lle ydoed Chyarlys y kerd6ys Otuel. a Neimus dywyssa6c a delis y warthafyl tra disgynn6ys. Ar unbennes ae ch6ily6ys ygkylch y eis ac ymbob kyueir ida6 rac kael ohona6 vrath neu dyrna6t yr hampei waeth o hona6. a g6edy y diarvu hi arodes tri chussan ida6. Ac yna y dywa6t Chyarlys vy mab bedyd heb ef ysg6ybodus a orderch yssyd ytti. argl6yd heb ynteu y diol6ch y du6 hynny. a llyna beth a uyd prit yr paganyeit kynn diwed yr haf. Ar [443] nos honno y bu wyr b6rgwynn ar almaen yn eu g6ylyat. ac y kysg6ys Chyarlymaen ae lu yn diogel y nos honno. ar sarassinyeit heuyt or parth arall auuant yng6ylat. ac yn kanu eu kyrn. ac yn g6eidi hyt wedy kyuot yr heul drannoeth. Clarel hagen a gyuodes ual yr ymdywynnyg6ys y dyd. ac aaeth ymaes or ystauell y wysga6 ymdana6. a ganor o vynyd brant. a melions. ac apolin ua6r. g6r oed diga6n y ueint. m6y oed aruod pedeir g6eith no cha6r a vuant 6rth wisga6 ym dana6. Yn gyntaf lluruc deudyblic a vyryassant ymdana6. na chredy*n*t yny byt aryf ae torrei. nac a wahanei uotr6y ohonei y6rth y gilyd. Pei kaei Otuel hagen dyuot yn kynnesset ida6 ac y kaei y dara6 ach6rceus ny bydei wara*n*t y luruc ida6 am y eneit. Am y benn y g6isgassant helym briant vrenhin ac nyt oed hayarn na dur na phrenn nac aryant. Namyn o benn sarff. ac yn yskythredic yndi Iubiter. a theruaga6nt a Mahumet. ar lun

mab eureit. Y rei hynn oed eu d6yweu h6y. ac arnunt y gel6ynt yn wastat ac awediynt. a thr6y y rei hynny y tebygei ynteu y dianc yn Iach or ymlad. Ac yna y dodassant amy vyn6g6l taryan drom gadarn heb dim prenn yndi. namyn wedyr wneuthur o ledyr br6t oll. A deuna6 hoel o eur coeth penllydan yn hardhav kylch y bogel. ac odyna y ducsant ida6 way6 da ac ystondard o bali coch a thoryadeu man odida6c yndi.

Chyarlys amhera6dyr ynteu a gyuodassei yn vore. ac adathoed ych6are ac y gymryt awyr ar hyt glann y dyf6r. toon oed y en6. a rei o oreug6yr y lys y gyt ac ef yn ysgyuaelach. Rolant oed yno a neimus dywyssa6c. ac oliuer. Ac otuel. Ac yna clarel a ovynn6ys udunt ac ef ett6a yn seuyll yny ryt. P6y a gerda dra6 heb ef. A ytti6 Chyarlys l6yt yna gyt ach6i. ar amhera6dyr ae hatteba6d. ytti6 unbenn heb ef. mi y6 [444] Chyarlys vrenhin a pheth a vynny ami. Mi ae dywedaf yt heb y clarel g6aethiroed du6 eiryoet dy eni. ac emelldyth du6 ar y rieni a baryssant ytt dyuot yr byt rac meint yd6yt yn wastat yn poeni a heny6 oc an dedyf ni. ac yn eu gost6g ac yn eu dietyuedu. a hynny nyt a heb y dial arnat titheu. yr a6r honn ef a rodir dy goron ac a berthyno 6rthi athdeyrnwialen yr marcha6c goreu a anet eiryoet y ffl6ri o sulie ef bellach a vyd brenhin yn freinc. Heb y brenhin bagan heb ef llawer Ia6n a dy6edeist. a da yth dysg6yt y ymserthu. Y mae hagen et6a y tir ar gwyr da ar meirch arua6c y meu i. a hyt hynn mi a deleis bymthec brenhi*n* ac ae gostygeis om kedernit. Ami aada6af yttitheu yn diheu. ar uy ffyd nat a y kadeu hynn y 6rthyf yny darffo ym dala Garsi vrenhin agost6g y dinas ae distry6. Ac yna y dywa6t Clarel. Y kythreuleit yssyd ynot a beris ytt dy6edut y geiryeu hynny. a llyna beth ny elly di byth bellach goruod hagen adistryweist o honunt oc eu kymell y gret. Kanys neut ll6yt dy benn di weithon. ath uaryf. ac neur daruu a6nelych oda bellach ny dechreuir ryuel yrot vyth. ny thorrir taryan.

achledyr d6yuronn yssyd ytt weithon ual y dylyynt dy lad a hen badell. A chewilyd ma6r a gymyrth y brenhin. a llit am yr ymadra6d h6nn6. ac edrych ar y ffreinc ynygylch. ac erchi a6naeth y ga6din d6yn y arueu ida6 yn llym. Ac yna dywa6t Otuel 6rtha6. Argl6yd heb ef ardymhera dy lit a gal6 attat dy b6yll yr uygharyat i kanys der6 ymi ymffydya6 ac ef ar ymlad. A mi avynnaf ytt vygg6aranda6. Miui yssyd yn dy6edut na dyly Mahumet y anrhydedu ny chly6 ny wyl. ac os by6 y kythreul yn uffern y mae gyt ar kythreuleit ereill ac na thal y holl nerth ae allu tri wy piledic. ac y dieuyl y gorchymynnaf ynneu y corff h6nn6. Ynteu yssyd yn dywedut nat m6y adal an cristonogaeth nynneu nac yn bedyd. ac myn y bedyd ar gret a gy [445] mereis ynheu onyt ti a ganyatta ym yr ymlad h6nn. yn dragywyda6l mi nyth garaf o hynn allan. a minneu ae kanyattaf ytti heb y brenhin dr6y y vanec honn yman. ac ystynnu y uanec ida6 a phoet ef ath nertho adiodef6ys yrom ni y boeni yny groc. Ac yna yr adnabu clarel y hymadra6d yn hyspys. ac y dy6a6t yn llidia6c 6rtha6. Ha d6yll6r heb ef paham ydym6rthodut ti a mahumet ac ar ffyd ar dedyf lan y dylyut aruer o honei dr6y yr h6nn y da6 ae gwassanaetho y dal am dana6 yr lle6enyd goruchaf y lle yda6n ni oll. Ar neb ae g6assanaetho ef yn da y barad6ys yda heb neb arllud arna6 nac amrysson. Ych du6 ch6i hagen yr h6nn ael6ch ch6i Iessu adelir ac a vyrir ygkarchar megys lleidyr brad6r. athitheu dy hun a vyrir y my6n syb6ll uffern lle y byd y lladron yn gor6ed. A g6edy hyn*n*y ny byd ymwaret itt vyth. Dos y gymryt dy arueu ar hynt ami ath al6af yn lleidyr ac yn 6r adyly y lad. Minnev a ymandiffynnaf ragot ti heb yr Otuel Ar ffreinc g6ybodus yna a ar6edassant Otuel hyt y dan oliwyden y wisga6 ymdana6. ac yn gyntaf Rolant awisg6ys ymdana6 luruc deudyblic da. ac odyna adodes am y benn helym alier vrenhin y g6r a ostygassei vabilon oe ryuel. Oliuer awisg6ys c6rceus y gledyf ar y glun. ac adodes taryan

hard gadarn am y vyn6g6l. Ac Estut olengres adeuth a g6ay6 ac ystondard leer vrenhin ida6. da oed benn y g6ay6 a gloy6. ar paladyr oed brenn la6rus. dro6n o vynyd eidyr a6isg6ys y yspardunen am y draet. a belisent a yttod yn dala y uarch. ac arodes tri chussan ida6. Ac yna yd ysgynn6ys ynteu ar y uarch ac y dywa6t 6rthi. Vnbennes uonhedic heb ef mi a af yr a6r honn y dial g6aet yr argl6yd. ac y dyrchauel y gristonogaeth. ac y ge6ilydya6 a llygru y paganyeit anfyddla6n. athgaryat ti abrynant h6y yn drut Ia6n. argl6yd heb hitheu. du6 [446] y g6r adicha6n dy nerthu a uo porth yt. ac at yr archesgob y deuth y gymryt y vendith ac y v6r6 d6f6r s6yn arna6.

Ac y6rth y llu yna y deuth Otuel. A dyrchauel y way6 ar y ysg6yd awnaeth. a dyuot dr6y y d6r. a chlarel adeuth yny erbyn. ac aerchis ida6 yn uchel t6yll6r lleidyr heb ef. ymada6 ath fyd ac onyt ymedewy kam y6 ytt kyrchu attaf yr weirgla6d yth lad. ac yth drychu yn ge6ilydyus pob aela6t y 6rth y gilyd. a gwedy hynny ny thal dy genedl it dim. A ytt6yt titheu et6a yn ystyryeit pany6 Mahumet adylyir y al6 yn du6 ac a dyly yr holl uyt y wassanaethu ae enrydedu dr6y yr oes oessoed. ac na ellir y sothachu ef byth yny groc. Ytt6yf heb y clarel. ar neb ydymhoeleist ti atta6. ac aanet or wreic ymbethlem na thal yny erbyn ef werth un yspardun. Kelwyd y rof a du6 adywedy heb yr Otuel vrad6r ufferna6l ami aymladaf athi ac athoruydaf pany6 gan Iessu y mae yr holl allu. ac na dyly neb y al6 yn du6 nanyn ef. ammarch ac oer wasgar adel ar uahumet ae holl gedymdeithas. Ac arnat titheu heuyt am al6 arna6. ami arodaf yt dyrna6t a ch6rceus vygcledyf. myn yr argl6yd a boenet yny groc om haroy ual y tramk6ydych ganta6.

Ac yna y brath6ys Otuel march o arabi aoed ydana6. a chlarel y uarch ynteu t6rne6ent y en6. ac ymgyrchu a6naethant. a phob un awant y gilyd tr6y y daryan ae arueu oll yny ettelis y llurugeu y g6ewyr. ac ymgyrchu yn vynych

a6naethant ac ymboeni ynllidya6c. a phob un yn amrysson am v6r6 y gilyd yr lla6r. Ac or di6ed ymgadarnhau yny gwarthafleu a6naethant ad6yn ruthur yghyt. a g6an o bob un y gilyd yny dorres eu kegleu. ac eu brongegleu a h6ynteu [447] ylldeu yr lla6r. Sef a6naeth Rolant yna ch6erthin. a dywedut 6rth belisent. valym nertho du6 heb ef her6yd digrif6ch nyt g6aeth yr ymgyh6rd h6nn no cherd gyson ar ganyadaeth nev delyn neu bibeu. Argl6yd du6 heb y belisent 6rtha6 ynteu val y mae dolurus uygkallon i athrist rac ofyn am y g6r m6yaf agaraf ydu6 ac yr argl6ydes ueir y gorchymynnaf ynnheu ef. Y paganyeit ynteu yn marchogaeth yny hymyl ac yn lleuein yn vchel ac yn erchi y uahumet nodi y pagan rac y crista6n. Ac yna clarel adynn6ys Melle y gledyf. Ac Otuel g6rceus y gledyf ynteu. ac ymffust yn llidia6c a6naethant. arodi dyrnodeu ma6r ar warthaf y helmeu. yny neidy6ys y tan o honunt ac or cledyfeu. a llosgi g6ellt y weirgla6d. Megys pei darffei dodi godeith ua6r y dana6. De6r oed y sarascin a da y digonei. ef adyrcheuis melle y vynyd. ac adre6is Otuel ar warthaf y helym. Ny all6ys ef hagen dorri dim ohonei rac y challetet. Ac eissoes ma6r oed y dyrna6t. Kymeint ac yny dyg6yd6ys otuel ar benn y lin yr lla6r ganta6. Argl6ydes ueir heb y Chyarlys amdiffynn dy uarcha6c lletneis yssyd yn ymlad yr amdiffynn dy dedyf di a dyrchauel y fyd gatholic. Ac yna sef a6naeth Otuel b6r6 neit amysga6n y uynyd. a dyrchauel y daryan ortu racda6. arodi dyrna6t c6byl y glarel yny dorres y bedwared rann yr helym ar pennlluruc deudyblic. ae wyneb ynteu ual y g6elit y danned yn g6ynnu yny benn. a dywedut 6rtha6. my*n* du6 heb ef velly y dylyei dyn gyfnewidya6. rodi dimmei yr keina6c. a dyrna6t ma6r ynlle bonclust. Tebic 6yt weithon y dyn yn disgyrnu danned. nyt reit y alphani 6rthyt bellach ac nyth vynn. ac ny cheffy hefyt uor6yn arodho kussan yt o hynn allan. Ac yna y g6ybu y sarascin yr gael o hona6 urath dr6c ke6ilyd*us* ac na bydei gyfurd yn

llys byth a chynn hynny. a melle oed yny la6 ae d6rn yn [448] eureit ef arodassei dyrna6t y otuel onyt du6 ae dayoni ehun ae differassei ual y kymhellei chyarlys yn drist ae holl uar6nyeit. nyt areneig6ys Otuel hagen yr hynny. gle6ach oed no lle6 auei yn r6ym na6 pryt heb v6yt. Dodi y daryan a6naeth ar y benn. a chlarel ae tre6is ual dyn y maes oe synn6yr ac a dorres y daryan dr6ydi ar helym ac aoed oll hyt y pennlluruc. a phei na bei gadarnhet h6nn6. nyt amovynnit amdana6 yr ym6an vyth wedy hynny. Ef awasg6ys hagen y pennluruc yngymeint ar y benn. ac y neity6ys y gwaet tr6y y modr6yeu y uynyd. Myn vy ffyd heb yr otuel ry bell y kerda6d y dyrna6t h6nn6. ami awelaf yr a6r honn na chery ui odim. ac myn yr argl6ydes veir mi ae talaf yr unry6 uessur ony byd m6y ynda. ac onyt ymogely avo g6ell. val na vo medic aallo dy uedigynyaethu. Ac yna Otuel alitywys aelygeit yn troi yny benn. ac a ch6rceus adre6is dyrna6t ma6r arna6. yny dorres yr helym dr6ydi ae holl arueu. ae gorff dr6y y gallon. ar cledyf hyt y cloynneu yn kyffrydyeit yny dayar. y corf wedy na allwys seuyll adyg6yd6ys yn var6 yr lla6r. ar eneit aaeth dan leuein ac emelldiga6 Mahumet y argl6yd y uffern. Ac otuel adywa6t uy lle6enyd i bellach agerda am clot. ac ogaryat belisent bydant g6ae h6y y paganyeit. llawen oed y ffreinc budugolaethus am y gyfranc honno. a thrist doluryus oed y sarassinyeit. Ar ch6edyl h6nn6 ar hynt adeuth att arsi urenhin yr oruot ar glarel sarassin ae lad. a llidya6 a6naeth ynteu yna ual na buassei gyndristet eiryoet. ae g6yna6. Oia glarel heb ef mor dr6c a beth gennyfi dy golli di. ar neb athlada6d trist a gallon a6naeth ef. ymi. Oi alffani vy merch ny chey vyth yry6 garyat h6nn6. ac onys dialaf ynheu ef na chynnell6ch vi o werth vn ble6yn. Ac yna kymryt duceloi y gorn a6naeth ae ganu yn gadarn. a seith mil o gyrn ereill aattebassant ida6. Ae 6rth y kyrn hynny ydymgynnull6ys ugein mil or paganyeit. ac o hynny y g6naethant y vydyn vlaen. ar Iarll a vei yn ol o hynny

[449] ny riuit vyth yn iarll wedy hynny. a phob un yn begythya6 Chyarlys l6yt. a rolant ac oliuer y gedymdeith.

Ac yna Chyarlys aberis y lu ynteu ymgynnull yghyt. ac ual yd oed gyfr6ys ar ymladeu ordinhau a gossot a6naeth y gadev. ac ugein mil o wyr a amkenit y uot yny leihaf o nadunt a Rolant aellyg6yt yn benn ar y vlaenhaf. kat g6yr freinc niuer a ymledynt oc eu bod. ac aostygei y paganyeit ual yr oedynt deil6g. A g6edy daruot yr amhera6dyr lunyaethu y niuer. a phob un o nadunt yn arua6c val y deissyuei ehun. ac ynteu ar gefyn march uchel ymdeithic. ymgadarnhau yny warthafleu a6naeth. a gal6 Nam6nc ac erchi ida6 dan chwerthin dywyssa6c bonhedic heb ef d6c ym vyggway6. a thi a6naethost ym gant or kyfry6 wassanaeth h6nn6. a minheu ae talaf ytti 6rth dy ewyllys dy hun. Mi arodaf ytt y march ach6ennycheist yr ystalam. ac athwnaf yn argl6yd ar seith gastell kyuoetha6c. ac ae hystynnaf yt y gan y uanec honn yman. ac yn dyston ytt ar hynny kymer G6memant Iarll a Rotolt o berche. a Geffrei o normandi. argl6yd heb ynteu aminneu ae dygaf ef ual yry dygyat na chollych di dim. Ar freinc yna agerdassant racdunt yny kadeu ual yr yttoedynt. ac Otuel aaeth y wisga6 arueu one6yd ymdana6. a belisent a beris d6yn ida6 helym atharyan ne6yd. a Gerin o seint omyr. a ffrom6nt o artois. a G6arin or mynyd aml6c aaethant gyt ac ef 6rth wisga6 ym dana6. Ac odyna ef a ysgynn6ys drachefy*n*. ac a gymyrth way6 ac ystondard aml6c yny la6 yr lla6enhau y ffreinc. ac aerchis y ba6p ganu eu kyrn. A h6ynteu a6naethant hynny yn uchel ac yn loy6. ac adechreussant gerdet parth ac atalie. Ar paganyeit aberis y llu h6ynteu ymgynnull adyuot yn erbyn y ffreinc. Ny allei neb hagen rif ar y sa6l oed onadunt. namyn pan vei leihaf ydoedynt cant yn erbyn vn or cristonogyon. [450] A garsi a beris y llu 6ynteu dyrchauel y hystondard y uynyd. adywedut awnaeth y paganyeit a6n y dorri an g6e6yr yny taryaneu heb h6. ac y ymwan a h6y. ac racdu h6ynteu y

ygweisson yeueinc o freinc amysga6n. ar sa6l a vynnynt kynnal tir neu dayar yndi y dalu drosta6 oe g6ewyr ae klevydeu. llyna y gallei ba6p o honunt dangos y dewred ae allu ar digoni. adywedut a6naethant. ni bieu y maes heb h6y ni aorfyd6n arnunt yn ha6d. Ac yna ychydic kynn ymgyuaruot y marchocka6ys pob rei o honunt yn drvt. ac y neilltu6ys sarascin o d6rc y 6rth y llu Marchides y en6. ac yderchis y arsi vrenhin y uanec ar lad Rolant ohona6 ynteu ar y dyrna6t kyntaf. neu Oliuer. neu Otuel. y kyntaf o nadunt agyfarffei ac ef. nycheissei namyn h6nn6. ar gevyn march purdu ydoed ac angerd ual y deissyvei y varcha6c. ac ynteu yn gy6eir o arueu ma6rweirtha6c ae g6nsallt yn gynhebic y un ordiuant a g6edyr gudya6 a syndal du y holl arueu. ac aligot y uarch ual na welit dim o honunt. ffonn bres oed 6rth y vreich a rodassei verch corssabres vrenhin or d6yrein ida6 y bore y dyd h6nn6 dan ch6erthin. ac o garyat y vor6yn ynteu a ymrodes y dra gle6der ac ynni ual y collei y eneit kynn kanu hanner dyd yny dinas. Paladyr unya6n kalet oed yny la6. a phenn llydan llym gloy6 arna6. ac ystondard odida6c yn chwythu gan y g6ynt wedyr gadar*n*-hau a phedeir hoel aryant 6rth y paladyr. a brathu y uarch ac ysparduneu. a dyuot parth ac att y ffreinc awnaeth. agal6 yn uchel. Mae dydi Rolant heb ef. mi ath wnaf hedi6 ettwa yn drist Ia6n. mi a ymladaf athi ual nabo namyn mi athi. pany6 nyni bieu freinc. a phany6 Garsi a dyly bot yn vrenhin ohonei ac or holl urenhined. ac na cheiff Chyarlys dim ohonei a thitheu dabre y hamdiffynn ym herbyn os gelly. A Rolant a gigleu hynny. ac a symud6ys ann6yt a lli6 o lit. ac adyr [451] cheuis y way6 ar y ysg6yd. ae daryan or tu racda6. ac aurath6ys y varch ynerbyn y t6rc. adieu oed yna y bydei ymgyuaruot y r6g y deu uarcha6c. y ranneu o bop parth ar-pleidyeu a yttoedynt yn kyh6uan or freinc. Y llyfraf o honunt auynnei y uot or blaen ynedrych ar y gyfranc. Marchides yna a duc ruthur y Rolant ac ae g6ant a g6ay6 ym bogel y daryan

dr6ydi. a thr6y y holl arueu ae dillat a hyt y grys ac yny golles gwarthafyl y droet deheu ida6. A dot not arna6 ynteu ny thal6ys ida6 hynny dim. kanys ef adorres yway6. a Rolant ae g6ant oe la6n nerth oduch y goryf vlaen. ual na thal6ys ida6 nar ffonn aga6ssei o garyat nar lluruc nac a6isgassei o arueu vn ble6yn. Tyllu cledyr y d6yvron*n* a6naeth y g6ay6 a holldi y gallon yn deu hanner yny dyg6yd6ys yn var6 yr lla6r. a gal6 ar ylewenyd yn vchel a6naeth Rolant. a dywedut deu eir ual y cly6ei y paganyeit. Mi ath atwaen6n ynhyspys heb ef. ac a6yd6n na chynhelit dadleu yn freinc vyth yrot ti. Chyarlys aedyly ac ef bieu. athitheu ae colleist hi. Heb y Moaffle un or paganyeit. Myn Mahumet heb ef ni agollassam h6nn6 heuyt. ac ef amlledir ynneu o nys dialaf ef.

Ac yna d6yn ruthur y oliuer a6naeth Moaffle. ar Iarll a-urathwys ffauel y uarch yny erbyn. ar sarascin ae gwant dyrna6t ma6r yny blyg6ys athorri y daryan. a chant modr6y pann vei leihaf oeluruc deudyblic. argwaet yn rydec oe ystlys hyd y lla6r. Ac eissoes oliuer dr6y dolur allit ae gwant ynteu hyt nathal6ys nae daryan nae luruc nae holl arueu yamhynny ida6 vn geina6c ac yny vu yn var6 yrlla6r. A gal6 ar y le6enyd a6naeth ac erchi y gytuarchogyon rodi dyrnodeu clotuorus o hynny alla*n*. Ac odyna y messur6ys y freinc. ag6yr lamer. a loreges. ar almaen. a phuer. a normandi. A ffircs. a flandrys. a berner y lla6n dyrnodeu ar ypaganyeit llyna ydoed lewenyd ma6r athrabluld gan y cristonogyon yngost6g ystondardeu yr anfyd [452] lonyon. y blaen a geissei y g6eisson Ieueinc gle6 yndamunedic. y neb auei l6fyr nyt oed reit yno 6rtha6. Peri a6neynt tyllu y taryaneu a r6yga6 eu llurugeu a chochi eug6ay6yr yny g6aet ar bar6neit ar marchogyon yndyg6ydya6 ynveir6. ae hemys yn kerdet yn disgyfrith ar hyt y mynyd. ar ysg6iereit call adelis diga6n onadunt. ac ae ka6ssant wedy hynny 6rth y hagenn pan oed reitaf udunt 6rthunt. Ac yna wedy ymgyuaruot y deulu

ygkyt torri eugwe6yr a6naethant arhynt. ac odyna tynnu allan eu cledyfeu. ac ymvonclusta6 yn galet a thorri yr helmeu gloywon. arllurugeu saffreit. adyg6yda6. rei ynymdroi ynvrathedigyon annobeith ac yn lleuein adirua6r g6ynuan gantunt. Ereill yn veir6 ae safneu ynagoret yngorwed mil pannvei leihaf wedyr wahanu y heidyeu y 6rth y kyrf ual na allei dyn vyth y dodi yndunt drachefyn. Ac yna y 6rth ystondard y sarassinyeit y gwahan6ys mil o wyr barbari heb un o honunt nybei ymdana6 luruc deudyblic. atharyan ar y ysg6yd a helym am y benn. ac ystondard o borffor coch. neu wynn. neu las ma6rweirtha6c ynyla6. Ac alffan tywyssa6c opalestin yn y llywya6. ac ar6ydon alepatin vrenhin ymdana6. ynerbyn y gat honno yd ymwahan6ys Ange6ins. a g6yr peita6. y saethu a6naei y sarascinyeit o v6aeu karn a saetheu g6enn-6ynic ac ar rei pedrogyl. ac adardeu asgella6c. ac velly g6yr garsarin. yn colledu y ffydlonyon yn va6r. Sef a6naeth Otuel yna ymgadar*n*hau yny warthafleu a chyffrytyeit y way6 yny la6. ac ystondard goch arna6. ac afregi bod y lepatin vrenhin. G6an Alffann y gar dr6y y daryan ae luruc ae holl arueu athr6yda6 ynteu yny vu yn uar6 yrlla6r. achyt ac ynteu ydymwannyssant Geffrei limorin. a huge osois. a deu uab Gwarin. Geffrei alada6d y pagan agcredadun aoed yny erbyn ovaratrin pan oed Huge o sois alada6d blansadrin y gythreul ynteu. ado adiala6d [453] ar y pagan aladyssei G6ine-man osulin ar vn dyrna6t aeg6ant yrlla6r yn var6 geir bronn lepatis. a gal6 aryle6enyd a6naeth agal6 ar wyr peita6 ady-wedut 6rthunt. nyryuela na sarassin na phagan yn ynherbyn 6eithon heb ef. Ac yna y gostyg6ys Corsabret urenhi*n* arhyt llethyr mynyd y waeret. adegmil owyr satrop y gyt ac ef. a barbed sarascin ynyllywya6. ac alaen Iarll adeuth yny her-byn. a phed6ar cant o vrytanyeit parhaus ganta6. a Hoens. o nantes a aeth yngyweir y nerthu. a Mallo a erchis ida6 o varcha6c bonhedic heb ef na pharcha h6y namyn ffust

yngalet yth gylch. G6i o g6stange a deuth attunt. a seith-cant owyr bigot ganta6. Troians vn or brytanyeit aymwana6d ynerbyn Malffront pagan. achan h6nn6 ydoed pedwar par odardeu asgella6c ac arlemhaf or rei hynny ef ae byry66ys oe la6n nerth. ac a want y daryan ae luruc aehen arueu tr6y-dunt. ac ae brath6ys ynteu ynyuord6yt yny byd y dart ar y ehedec dr6yda6. Athroians ual g6r prouedic y le6der ae daioni ae gwant ynteu hyt na all6ys y daryan nae luruc nae holl aruev y am hynny ludyas y g6ay6 yny vu tr6ydya6. ac ynteu dros bedrein y uarch yn uar6 yrlla6r. Sef a6naeth Corsabret vrenhin yna arganuot y gyfranc honno ad6yn ruthur y troian ar dra6s ae wan dan ben y vronn trwydya6 yny holldes y gallon yndeu hanner ar marcha6c yn var6 yr lla6r. adu6 a gaffo y eneit kanys deuth y diwed. Acy yna y deuth alaen Iarll yngyfla6n olit dan g6yna6 troians yndrut. ac nyt oed ryued ida6 kanys y nei uab y chwaer oed. Ac aedial-yssei yna ynda ef ar gorsabret vrenhin pei nat elei barret sarasssin y ryda6 ac ef. Ar Iarll bonhedic aellyg6ys y varch parth ac att h6nn6. ac aesgyt6ys y way6 yny la6. ae benn yn bedrogyl. ac ae gwant yny daryan ar daroed gossot mein ma6rweirtha6c yndi. a hoelonn eur yn [454] amyl tr6ydi ae holl arueu. a thr6yda6 ynteu ynydyg6yd6ys yn var6 yrlla6r. ac adywa6t 6rtha6. kymer hynny heb ef a buassei well ytti drigya6 ar yr ol. Tec oed ydiwarna6t udunt. a g6edy hanner dyd pei na darffei yrd6st ar ffylor gyuodi y vynyd athywyllu yrydunt ar awyr y cristonogyon a oruuassynt y paganyeit ynteu a yttoedynt yn marchogaeth yndrut. a chanu eu kyrn a 6naethant. a ffusta6 tabyrdeu age6ri ma6r gantunt. ymrodi yr ur6ydyr odihe6yt eubryt a gyrru y ffreinc arffo draekeuyn m6y noc ergyt saeth ynehalaeth. ac na all6ys perchen vndaryan o honunt or aoed ynhynny o amser kystal ac edrych unweith draegefyn. Yna y llas Lambert ovenges. ac ybrath-6yt Ro6l o belueis ad6ydard asgell6a6c ual na bydei vy6 ynep-

pell. ac yllas pestrug6i o g6stance. Achuba6t orne. Alla6er gyt ah6y ual nat enill6yt y collet h6nn6 ynffreinc vyth wedy hynny. Ac yna sef a wnaeth ysg6ier o freinc amiret y en6 gwas Ieuanc oed kyuoetha6c. a mab y tro6n gyuoetha6c o baris. ac a vuassei uar6 y dat a gynnullwys gyt ac ef yn y gauaf cant o weisson Ieueinc yr hynaf o nadunt. nyt oed arna6 namyn pymthegml6yd o oet. achymryt arueu y rei aga6ssant ynveir6 ae wisga6 ymdanunt. ac oebliant dyrchauel ystondardeu agwelet y ffreinc yn ffo yndibwyll. a dyuot yn euherbyn a dodi gawr y gyt aehymhoelut draekevyn. ac odirua6r gedernit kymell y paganyeit ar ffo pedwar ergyt saeth ae b6r6 yrlla6r heb yhemennyd. ac yn veir6 yny vyd y maes ynlla6n onadunt.

Ac yna yr oed Corsabret urenhin yn gorffo6ys yn ymyl hen vag6yr. sef a6naeth gal6 ar y ar6yd. ac erchi yr paganyeit dyuot atta6. adyrchauel y daryan or tu racdaw. a dyuot parth ac att y ffreinc. ac oe la6nnerth ymgadarnhau ynywarthafleu Ac yna yd oed yny vryt ef wneuthur llygrant [455] mawr ar y ffreinc pan y g6ant atmiret yny k6rr uchaf oedaryan a neidya6 y dyrna6t odyno ynyr helym ae phlygu y my6n yny wasg6ys arylygat. ae dolurya6 ynva6r breid hayach nat aeth allan. ac o dolur y dyrna6t llibina6 oll a g6elet nat oed neb ae kanhorth6yei. ac ymrodi a6naeth. Ac yna atmiret ae delis yngyflym. ac ael6is ar tri g6eis Ieueinc atta6. Sef oed yrei hynny Ga6din. a sachet uuan. a baldwin o egyrn6*n*t ac adywa6t 6rthunt. ysg6iereit bonhedigyon heb ef. kymer6ch y brenhin h6nn ac edrych6ch na ladher ac na sothacher adyg6ch ef yn anrec y gennyfi y chyarlymaen vy argl6yd. A h6ynteu ae hattebassant ef. Argl6yd heb h6y ni a6na6n ual yd6yt yn yerchi yn lla6en. llyna ydoedynt y ffreinc ynymwan ynda ynerby*n* y sarassinyeit o satropot orei a byryessit gynt yr lla6r. Ef a gauas cant o honunt dr6ynerth yrei ne6yd y meirch drachefyn. Ac yna Huges onantes adroes att poldras

pagan oed h6nn6 diuessured y de6red. ac adathoed ogenedyl ystry6yat va6r y gallu. ae holl gedymdeithas orwlat ael6it damasg6n. a chyfla6noed holl uorynyon ageret or aegwelynt oe garyat ae damunyant. Ef a 6nathoed heuyt diga6n odr6c ar y freinc ydyd h6nn6. Ac eissoes ef aeth amdana6 ynteu g6ynuan diga6n y meint y nos honno yr dinas. Huges ac tre6is a chedyf ar warthaf y helym. ac a holldes yr holl aruev ae gorff ynteu hyt y balueissei tr6yda6. Ac yna ydyg6yd6ys ynteu ynvar6 yr lla6r. ac y pall6ys ida6 y holl ryvic ae dayoni. a huges ael6is ar 6aslo yar6yd. ac a ymchoeles y brytanyeit draekefyn. O du6 na bu otuel yna gyt ac ef. Kanys peibuassei ef. ef agyrchassei ystondard g6yr baban ac adaruydei yrymlad yny gyueir hon*n*o arymaes ar hynny. Ny chaei ef hagen vot 6rth y vod ymplith g6yr t6rc. a mynet ohona6 hyt at euystondard teir gweith. a daruot ida6 lad pen*n*eu ped6ar brenhi*n* yny cheissa6. [456]

Ac yna y dywa6t Garsi urenhin 6rth heraperant pagan oed h6*n*n6 t6yll6rny charei du6 ef o dim. Ann6yl ura6t heb ef dr6c Iawn yd6yfi athrist am uy mar6neit aryladaa6d Otuami am llygeit ynedrych arna6 yn eu llad. a mi avydaf var6 olit adolur ony chaffaf y grogi ynuchel. Dr6c y mae chyarlymaen yny wneuthur ami. kynnal vyntir am kyuoeth omanuod. ac ar6ein coron o hona6 heb vygkenyat. Ac ony orfydaf ynneu hedi6 arna6 ef ae allu ny mynnaf vot dim yn ffreinc yndragy6yda6l o hynn allan. Argl6yd heb yr herperant bygythya ditheu ef yng6byl. weldy yman ef ger dylaw ae niuer ynynky6arsagu ynormod ac yn goruot hayach arnam. Ac y mae arnam dirua6r ovyn rac Rolant y nei. mi a6eleis hedi6 ar dechreu y vr6ydyr ylle ytre6is ef Balant ar warthaf y helym ynyaeth y cledyf tr6yda6 ae holl arueu ae varth hyt y dayar. ac y bu arnaf ynneu y ovyn ef yngymeint ac y ffoeis or holl uaes racda6. Ac yna y gel6is y brenhin ar Beldnit o aq6ilant. ac yderchis ida6 Kymer heb ef ynygeffych gant o wyr t6rc. ag6archad6 h6y rac ffo yr vn onadunt. ar neb o honnunt affoho

par ida6 nabo anrydedus nathreftada6c yn agcret yny oes. llyna ydoed va6r yson ardrydar gan wyr a meirch ac yroed drymyon y dyrnodeu. ar ur6ydyr yngalet. Ac yna y kerd6ys Rolant arhyt yniuer ydrychu y sarascinyeit. ac y wahanu y pleidyeu ad6ryndal. Ac ydalu hur dr6c Ia6n yrneb ae haedei arna6. llyna yr oedynt g6yr beiuer yn trychu ynda ae cledyfeu llymyon. a g6yr yr ym6nd. ar almaen. a b6rg6in a flandrys. a normandi ar ffreinc. Y sarascinyeit hevyt yn rodi dyrnodeu diuessured eu meint. ac yn cad6 eu hystondard a heb fo yny bryt nac yn eumed6l a heb garu o honunt nachygkreureu nathagnefed nachytuundeb. P6y bynnac ac adyg6ydei yneuplith neu [457] aledit o honunt. ystr6c a dyghetuen oed y un ef. Ac yna sef a 6naeth Otuel edrych y ar y uarch ac arganuot g6inemant wedy yr u6r6 yrlla6r o tri chythreul sarascin opersant. ac yn mynnu y lad pan urath6ys ynteu uarch y parth ac attunt. ar deu onadunt alada6d. ar trydyd a foes ac adihegis. a chymryt am6s buan drythyll a6naeth a uuassei eidya6 un or rei meir6 ae rodi y winymant. ar Iarll aesgynn6ys arna6 yn amysga6n heb ymauel ar goryf ac adywa6t 6rtha6. argl6yd heb ef ysma6r ales anerth a6naethosti ymi. a bu yrdr6c yr paganyeit yd adnabuant h6y dy le6der di eiryoet. A du6 adiolcho ytt dy uarch. lle kyuig yr yttoed6n gantunt pan ymdiffereist racdunt. a thynnu cledyf awnaeth ae d6rn yn aryant a thara6 penn sarascin o t6rc ac ef y arna6 ar y dyrna6t kyntaf. Ac yna y gel6is Otuel ar yle6enyd. ac y kerd6ys ymplith y paganyeit. ac y trych6ys h6ynt ac y holldes. ual y hyllt y lloer yr a6yr neur g6ynt. Ac yna ydymga6sant yghyt Rolant ac oliuer. ac Estut ac egelir. a g6arin o normandi. A geffrei dang6in. A Rocold or almaen. a phob vn o nadunt yn ymlad ual kynt ynbarhaus. O du6 dat holl gyuoetha6c heb yr Otuel ual y keveis y ry6 gedymdeithon a yttoed6n yn mynet y keissa6. A g6edy ymgael or marchogyon grymus yghyt torri arueu eu gelynion a 6naethant ae bri6a6 heb dala o honunt

yn y herbynn m6y no chyt bydynt crasgalaf ae ffusta6 a chleuydeu ar euhelmeu hyt nachly6ei dyn yno dyrueu a6yr ac glusteu rac meint yr ymffust. ae hovynhau yna yn gadarn a wnaeth g6yr arabi. a phersant. a mehans. a th6rc. ar affric. A garsi urenhin yn eu plith yn marchogaeth ole yle yn wastat. Ac yna y dyrchaua6d Chyarlys amhara6dyr y benn glann y edrych ar y niuer ynygylch yndyfrys[1]...dy...[458]agheu yr anffydlonyon. A phei oger le danais nybydei afla6en yna. aoed yn r6ym. a chad6yneu ygkarchar y sarascinyeit. ydoed y d6yla6 ae draet hagen yn ryd. acynteu yn r6ym am y uola perued. a seith marcha6c ynygad6 yndirgeledic. Ac yno oger adywa6t 6rth y marchogyon. argl6ydi heb ef lleyss6ch y kad6yneu ychydic. ymaent yng6neuthur dirua6r dolur ym ygkylch uyghallon. A mevyl idaw y neb yssyd la6en. ynvut y dy6edy hynny heb y marchogyon. Ac myn Mahumet ydywettych h6y no hynny ni ar6ym6n it dydraet ath6ylaw. ual na bychryd wedy hynny tra vych vy6. Kanys ni a6dam nabydy fydla6n vyth dyd oth oes. A phan gigleu Oger y byg6th h6nn6 llidya6 yn ua6r aoruc. a chael ystyllen ua6r. achyuot yny sefyll. ac ahonno ar vn dyrna6t llad y ped6a[r] o honunt. a chy*m*ryt y tri ereill ae b6r6 dros yt6r uchel. yny dorres eu mynygleu pan deuthant yr lla6r. athorri y cad6yneu ayttoed arna6 yny yttoed ynryd. a phan daroed ida6 hynny kyrchu yr ystabal awnaeth ual y gallei gyntaf. A chyfr6ya6 ehun yr am6s teckaf a6elas yno aeffr6yna6. Kanyt oed vn ysg6ier ygyt ac ef aeg6assanaethei. ac yna kaffel aruev diogel aeg6isga6 ymdana6 ynteu yny yttoed yn gy6eir. ac ysgynnu ar y uarch a dywedut yn vchel. Mi af bellach yr vr6ydyr heb ef y nerthu uygkedymdeithon ac ymlyn6ch vi ual y galloch oreu. ch6i aell6ch hagen adol6yn ym yn gyndecket. ac ydel6yf avory dramkefyn omdiffyr du6 rac dr6c ohynnyt hynny. abrathu march a6naeth y maes or porth. adyuot ar hyt y fford hyt y lle ydoed yr ymlad. a phan deuth yr maes. ydym-

[1] The illegible word seems to be "yndyfrysdya6".

gauas ar hynt a rolant ac a G6allter o orreins. ac a Neimus dywyssa6c. ac ac Otuel. ac a garmer [459] a llewenyd ma6r awnaeth yr Ieirll yny erbyn aphob un ohonunt aaeth y d6yla6 myn6gyl ida6. ac oger a dy6a6t 6rthunt y vot ef yn holliach amysga6n. ac na bu barotach eiryoet ydara6 dyrna6t aruarcha6c.

Ac yna wedi ymgaffel or ym6an6yr de6ron hynny yghyt o lewenyd am oger. h6ynt a6naethont y son ar drablud yn u6y. Kyrchu yur6ydyr aorugant. ac ymlad o newyd megys pei kyt bydynt diludet. ac ar hynt llad cant or anfydlonyon. a chan dolur athrist6ch eu hanuon y uffern. Aphan welas Garsi urenhin hynny. ac nat oed vn amdiffynn6r kadarn ida6. ef a wybu nat oed fford y delei dim o les ida6 nac y gallei drigya6 yno. Sef a6naeth ymchoelut draegefyn affo parth ardinas ual y gallei gyntaf. Ac yna ual yr oed Otuel yn marchogaeth y my6n pant ma6r. ae daryan ar y ysg6yd a ch6rceus y gledyf yny deheu. ef a arganuu arsi ynffo yndirgeledic. Ac ynteu a droes penn y uarch parth ac atta6. a phan deuth yn agos ida6 ydy6a6t 6rtha6 Argl6yd urenhin heb ef ae tidi abyrth hynn oll o freinc heno ae mynet yr a6r honn y dodi kic h6ch y ver6i udunt gyt a phys. Ni v6yteynt h6y y ry6 v6yt h6nn6 yr mil o uorkeu eur. keis anregyon ereill udunt kanys b6yt y dayogeu porthmyn y6 h6nn6. Ac yna y llidywys y brenhin yn ua6r amyramadra6d h6nn6. ac y brath6ys y uarch parth ac atta6. a llyna ydoed yny uryt dial arna6 y barableu ynda. pan dyg6yd6ys y uarch y ar y pedwartroet. a mynnei ynteu na vynnei ef a aeth yr lla6r yn annwar yny dores y vreich deheu ida6 yndeu dryll. a chynn gallu o hona6 gych6ynnv yny seuyll. Rolant adeuth ida6 ac aekymerth y r6g y d6yla6 y vynyd. ac ny bu kynla6enet eiryoet am dim ac am hynny. Ar brenhin aerchis udunt. Argl6ydi uar6nyeit heb ef naled6ch vi. llyma vi yn ymrodi y6ch. a ged6ch ch6itheu ym vy eneit [460]. Ac yna y kymerth Rolant ac Otuel ef ac y dugant yn anrec y chyar-

lymaen. ac ynteu ae hanuones ef y baris or blaen ygcarchar. y ffreinc parhaus ynteu ny ebyrgouyssant y vr6ydyr m6y no chynt. kynn daruot gosber nev vynet yr heul yny hadeu neur oruuessynt ar y maes. a chymryt y dinas udunt ehun.

A gwedy dala garsi ae vynet ygkarchar y baris. y kymerth Marsli ly6odraeth yr yspaen. Yr h6nn yr oed vn brenhin arbymtheg o anfydlonyon genedyl paganyeit yn darest6g ida6. a phan welas Marsli na allei ym6rth6ynebu a chyarlys medylia6 aoruc tr6y y holl ethrylithyr pa uod y gallei dangneuedu ac ef. Ac anuon aoruc ar Chyarlys y erchi ida6 anuon deu 6r dosparthus atta6 y uenegi ida6 ffuruf y dangneued a6nelit ac ef. A Chyarlys a anuones atta6 deu uroder ardercha6c yny gennad6ri honno. Sef oed eu hen6eu Bazin. a bazil. ac aorchymynna6d udunt erchi y varsli ymada6 a Mahumet ac ar holl eud6yweu 6rth na thely*n*t vn arllegen. adyuot atta6 ynteu y gy*m*ryt bedyd a ffyd gristonoga6l. ac yntev arodei ida6 hanner yr yspaen yn ryd dagneuedus. ar ranner arall y Rolant ynei yn ryd drag6yda6l ida6 ae etiued. a dyuot o varsli y dọdi y d6yla6 y rwg d6yla6 Chyarlys ymy6n breint g6rogaeth ar hynny. Odyno y kerdassant y kenadeu hyt ynsesar a6gust6m lle ydoed uarsli achan mil o uarchogyon arua6c gyt ac ef. A g6edy eu dyuot gyr bron Marsli y managassant eu kenad6ri yn y megys y gorchymynasei Chyarlys udunt. Ag6edy gwaranda6 o varsli ar y negesseu llidia6 6rthunt odieithyr mod apheri ogreulonaf aghev eu dienydya6. A phann deuth y chwedyl h6nn6 yn honnedic ar chyarlys ry beri llad o varsli Basin a Bazil tr6y greulonaf angeu llywya6 y luoed aoruc ynteu ar hyt yspaen y geissa6 Marsli. Ac ual ydoed Beligant di6arna6t yn gorymdeith gyt [461] a marsli. ef a dywa6t 6rtha6. argl6yd varsli heb ef. Kany all6n ni g6rth6ynebu y Chyarlys aeluoed onkedernit. reit oed yn ninheu vedylya6 o ethrylithyr newyd py wed y g6rth6neppem ida6. Heb y Marsli a dy6et titheu dy gyghor. Beligant a dywa6t megys ydoed pennaf ef ahena-

duraf y dan uarsli. Argl6yd heb ef hen ag6an y6 Charlys megys y dengys y l6ydi. a pho hynaf vo dyn ch6annockaf vyd y da pressenna6l her6yd anyan. abei gellem ni oc ankymhenda6t tr6y ada6 tagneued. ual ydelei ef y ffreinc ni lauuryei ef yny vy6 y gyrchu dayar yr yspaen g6edy hynny. Ac or achos hynny argl6yd y mae gennym ni mein rin6eda6l ac eur. a llewot g6ynyon. ac eirth g6ynnyon. anuon6n anregyon ma6r yn gyffredin y ba6b or freinc. kanys trach6ant aetrosses h6ynt yr ystlys diel6 yssyd ynni. ac ygyt a hynny. ni a anuon6n g6ystlon udunt o veibon andylyedogyon megys y crettont ynn yndiamheu. kanys dir y6 ynni prynu yn buched o bop ford or ygallom y chaffel.

Ac yna ydywa6t Marsli ytti y gorchymynnaf vi y gennad6ri honno kanys doethaf achymhennaf ymedry di y har6ein hi hyt ar urenhin freinc. ac ar byrllysc eur oed ynyla6 ystynnu y medyant ida6. Ac yna gost6ng ybenn aoruc Beligant ady6edut ual hynn. mi awnaf y gennad6ri honn tr6y ganhorth6y Mahumet hyt y kanhyatto vy ethrylithyr am ky6reinr6yd ym hyt panrydhaer dayar yr yspaen o dragywyda6l geithi6et y freinc. Ac yna dyrchauel y 6yneb aoruc Marsli ac erchi y vahumet ar holl d6y6eu ereill yganhorth6ya6 yr gennad6ri honno. Odyno ydeuth Beligant g6r enrydedus yngennat y gan varsli ar chyarlys y uenegi y deuei ef y gymryt bedyd ac y est6g oe bendeuigaeth ynteu. Ac yna y gouynn6ys Chyarlys oegyghor a6elir y ch6i bot yn ia6n kymryt Marsli yr h6nn yssyd ynada6 dr6y grist a mihagel kymryt bedyd adala ydanaf ynneu [462] y deyrnas o hynn allan. A phan daruu yr brenhin teruynu y ymadra6d. Rolant a gyvodes y vynyd y atteb ida6 her6yd y g6ydat ef. P6y bynnac heb ef ad6yllo vnweith ef ad6yll eilweith os dichah6n. a h6nn6 aobryn y dwyllo agretto eilweith y d6yll6r. Ha vrenhin ardercha6c dosparthus nachret ti y varsi yr h6nn yssyd brouedic yr yslla6er o amser y uot yn d6yll6r. ac aaeth et6a oth gof di y t6yll aoruc ef ytti pan doethost gyntaf yr yspaen. lla6er o

gedernit adistry6yssut ti yna. a lla6er or yspaen adugassut ti attat. ar vn genad6ri honno a anuonassei varsli attati yna. Ti a anuoneist yna atta6 deu oth wyrda y gymryt diheur6yd ganta6 am hynny. Nyt amgen Basin. a Basil. ac ef aberis y brenhin en6ir eu dihenydya6. Pabeth yssyd Ia6nach weithon noc yt nachretter ida6. y mae ettwa galanas y gwyr hynny heb y dial. Kyrch6nn cesar a6gust6m tra uo an nerth gennym. ac na ochel6n dreula6 anbuched yny ham6yn. ac nyt digewilyd ynn orgad6n a6naeth o gewilid heb ydial. ac nyt ha6d credu bot ynffydla6n gatholic yr h6nn yssyd enn6ir bagan. A phan daruu y rolant teruynu y ymadra6d nys atteba6d chyarlys. namyn ymodi ble6 y uaryf l6yt oed arhyt y d6yuron. ac ny duuna6d neb or ffreinc. ac nyt annuvna6d. namyn Gwenwlyd. H6nn6 agyuodes y uynyd y wrth6ynebu oe gyghor. Nyt canmoledic heb y gwenwlyd kyghor adrosso ysyber6yt. ac a lesteiryo lles ac adu6ynder. ac nyt lles g6rthot y neb a vynno tagneued aduvndeb. Diel6 y6 ganta6 angwaet ni an hageu aennyc g6rthot Marsli y 6rth ffyd grist. ac ankyvundeb ninheu y mae ynteu yn medylya6 p6yll heb d6yll pan uo ynada6 g6ystlon ynn. kanyt hawd credu bod tat adremycko by6yt y neb kynn b6ynt paganyeit. Paham y koffa Rolant y ediueirya6c y peth awnel pan vo yn dyuot yr ya6n. ac na6rthyt [463] du6 ediueira6c. ag6edy ymadrodyon G6enwlyd. Neimus agyuodes y uynyd rac bron*n* Chyarlys. yr hwnn adangossei y l6ydi ae oet ae brudder y uot yndosparthus. a chreitheu a gwelioed rygassei yuot yn de6r. Kanma6l heb ef achytsynnedigaeth aobrynn kanyhadu kyghor adynno ar les ac adu6y*n*der. Titheu urenhin bonhedic aglyweist gyghor g6enwlyd. yrh6nn awelir ynni y uot yn annoc lles ac adu6ynder. Anuoner ar varsli wr dosparthus yn gennat. oth wyrda di avo hua6dyl athrybelit y ymgeissa6 ac ef. ac oe r6yma6 dr6y dogyn o wystlon ar yr hynn aada6ho. Os hyn*n*y agenhatta Ia6n y6 credu ida6 ac y ba6b o nadunt auynno dyuot y gret ynduun ani. ac ar y kyghor h6nn6 y

trigywyt. Ac yna ygouuna6d y brenhin pa 6r prud dosparthus avei Ia6nhaf y ell6g yno yngennat yr neges honno. Mi heb y rolant a af yr neges honno. agoreu y6 gennyf nam naccaer o vynet idi. Yna y dywa6t Oliuer. Rolant heb ef ry ha6d y6 gennyt ti gyffroi dy anyan yny neges honno. Ac ni allei dy syber6yt ti godef balch eireu Marsli heb wneuthur aerua. a myvi aeruynnaf vyggadu yr neges honno heb yr oliver: Kanys arauach y6 vymp6yll noc vn Rolant. y diodef geiryeu Marsli. Nac adolyget yr vn o hona6ch ch6i y neges honno heb y Chyarlys. nyt a yr vn or deudec gogyfurd yr neges hon*no*. Turpin archescob agyuodes y geisa6 y neges honno. ac ady6a6t argl6yd vrenhin heb ef mi a af yr neges honno ac ae gwassanaethaf yn graff drybelit. agat yth wyrda orffowys kanys blinynt yr yspedeir blyned ardec ynkynnal ryuel ynyr yspaen. Nyt gwedus heb y Chyarlys y archescob uynet yr ry6 neges honno. namyn g6assanaethet efferenneu a chyghoreu d6ywa6l. ac nac ymyrret neb o hona6ch ar wassanaeth ygylid. namyn ethol6ch ymi 6r prud dosparthus awedo ida6 godef p6ys y neges honno. Ac yna y deuth cof y Rolant ag [464] kanma6l o wennwlyd y gyghor ef. ac y dywa6t ynteu na wellwedei yneb y neges honno noc ywenwlyd. Dychymic Rolant yna a ganmola6d pa6b. ady6edut ual y dy6edassei Rolant amwenwlyd. ac yna y dywa6t Chyarlys aet ynteu yr neges honno. a damwein y6 methu neges auo kanmoledic gan ba6b. Rolant heb y gwenn6lyd aberis ymi uynet yr neges honn. ac yssyd ynkeissa6 uyndiua i. ac o hynn allann mi a vydaf agkedymdeith ida6 ual y g6ypo. ami ae haghanmolaf. ami aada6af gan ygywira6. nat a y vl6ydyn hon*n* heibya6 yn g6byl nes dial y enwired ar y neb aberis y dechymic h6nn.

G6enwlyd heb y Rolant. rybara6t wyt ylidia6. ac nyt g6edus goruot or drycanyan ar 6r. namyn bot yn drech y g6r nor drycanyan. gwna di y neges aorchymynn6yt ytt o anryded y gorchymynn6r. ac nac edrych ar neb tra vych yn

ymdidan a chyarlys. namyn ar chyarlys ehun. Mi avydaf ufud arglwyd yr hynn aorchymynnych di ac aerchych ym heb y g6enn6lyd ac aaf ar varsli. ac ny obeithaf om heneit m6y no basin a Basil. aberis y pagan h6nn6 eudifetha. a rolant avu gyghor6r y hynny heuyt oe syber6yt ae ualchder. ac uelly ymae Rolant ett6a ynkeissa6 byrrau vy oes ynneu. ac yssyd ymkassau. ac am hynny argl6yd paham y kytsynnyyt di ae syber6yt ef am vy anuon i y petrus agheu o annoc Rolant ual y dihenydy6yt Basin a Basil. oe annoc ac oegyghor. A nei uab chwaer ytti yssyd vab ymi Ba6dwin y6 y en6. ac ar debic y6 arna6 oe uabolaeth y byd g6r grymus. a h6nn6 aorchymynnaf i ytti rac Rolant. Ry wann y6 dyued6l di a rywreigeid. a che6ilyd y6 bot g6r mor vyg6l y ymadra6d a hynny am vab. Ac ar hynny yn llidia6c ofna6c am y uynnedyat ar varsli. b6r6 mantell oed ymdana6. ac ymdangos o wisc burgoch ual y g6elei ba6b. ac edrych aoruc ar Rolant heb arbet oe anryded. adattot wrtha6 [465] chwer6ed y ued6l ual hynn. Rolant drasyber6 heb ef py ry6 gandared a phary6 drycyspryt yssydd yth gyffroi di ual na elly orffowys ac nas gedy yereill. Seith mlyned yr a6ron ydettelleist di holl wyrda ffreinc ynyr yspaen ynllauurya6 ryuelu yn wastat heb na hun gymhedra6l na b6yt nadia6t yny amser na g6ahanu an arueu na nos na dyd. Diel6 y6 gennyt eu heneiteu ac eu gwaet. ac yny lan6er dy gyndared di nydidory pa veint o wyrda ffreinc adiuaer. A chyn byd6n llystat i ytti. karyat tat arodass6n i arnat ti. a gwaeth no llysuab oedut ti ymi. val ydymdangosseist yr a6r honn. Os du6 hagen am kanyatta i drachefyn y dyuot atta6ch yr hynn a vynnit ti na del6n. mi a dalaf ytt b6yth yrhynt honn. Os uynnihenydu ynheu a6neir ti a geffy elynyon ytt yth oes. Ny lad y cledyf yr gogyuada6 ac ef yny dra6er ac ef heb y Rolant. Ac ouer y6 begythya6 yneb ny throsso y ued6l byth yr byg6th. Dos di heb y rolant yr neges y gorchymynn6yt ytt uynet idi. yr hon*n* yssyd dostgennyfi y orchymynn y 6r mor

lyf6r a thydi. ac na cheueis uy hun uynet idi. ac neurdaroed yna gwneuthur k6b6l orllythyreu ac eunegesseu ar varsli Ac ystynnu aoruc Chyarlys y llythyreu yna arwenwlyd. ac ual y ryd y brenhin yny la6 ysdyg6ydant 6ynteu yr lla6r. ae la6 ynteu yn krynu. ac yneudyrchauel wynteu y uynyd y deuth ch6ys ida6 y bop aela6t rac kewilyd y uot mor vyg6l a hynny. a pha6b yn adnabot arna6 hynny. ac yndarogan o g6ymp y llythyr y deuei g6ymp auei v6y rac lla6. Ac yna atteb aoruc g6enẅlyd ual hynn. val y molo yr hynt uyd hynny. ac ny thebygafi bot acha6s y6ch y oualu. A phara6t 6yfi argl6yd y uynet yr neges honn. kany welaf allel dy drossi oth aruaeth. Achan dy genyat argl6yd. llyma ytti genyat heb y chyarlys. adu6 or nef a rodho [466] ytt hynt da l6ydyannus. a dyrchauel yla6 aoruc Chyarlymaen ae groesi. Dy6et ual hynn heb ef 6rth uarsli ygyt ac aarcho y llythyr. y mae Chyarlys yndamuna6 dy Iechyt rac lla6 yr hynn a geffy os ti avynn g6neuthur aedeweist dyuot yny ol ef y ffreinc y gymryt bedyd affyd gatholic adangos g6rogaeth ida6 a dodi dy d6yla6 y r6g yd6yla6 ynteu. a chymryt hanner dy gyuoeth y ganta6 oe dala y dana6. Rolant ynei ynteu bieiuyd yr hanner arall yr kyuoeth oedala ynyr yspaen. Ac ony wney di hynny oth vod ti ae gwney oth anuod. ac ef ada6 ydamgylchynu cesar a6gustam dydinas di. ac nyt a y6rtha6 yny caffo. athd6yn ditheu oth anuod yn r6ym ganta6 y ffreinc. ac yno yth gymhellir oth anuod yr hynn a gymer gennyt oth uod yr a6r honn. A phan daruu yr brenhi*n* dywedut hyn*n*y 6rth wenwlyd. kych6yn ymdeith aoruc Gwen6lyd. a chant oe uarchogyon ehun ae kanhebryga6d or llys. ac ef a doeth y bebyll ac ef aymgyweirya6d o adurn ma6rhydic arderchа6c. March uchel hardwedus a ducp6yt ida6. a gwyrda oed yny gylch yny wassanaethu. ac a gennicyassant ida6 vynet y gyt ac ef. Poyt pell y wrthyfi heb y g6en6lyd d6yn neb y gyt ami ymperigyl agheu y gan y paganyeit. kanys llei gollet y6 vygcolli i no cholli niuer ma6r y gyt ami..ac ysga6nach y6 clybot

uygcolli i noe welet. A phan eloch ydir ffreinc annerch6ch genn6ch uygg6reic. a ba6twin vy mab. ac ual y trickyo ynoch vygkaryat i g6edy b6yf var6. mi adolygaf y6ch gad6 kedymdeithas ac 6ynt. a pheri canu efferenneu asall6yreu rac vy eneit ynneu arodi dillat yr rei noethon a b6yt y essewedigyon Ac yna ym6ahanu aedyl6yth a mynet y gyta chennadeu y paganyeit. ac am y vynedyat ynteu ymdeith aeg6ynuan ae duchan ydoed y gwyrda ynovynhau am dana6 ac yn drycyruerthu yndoluryus ual [467] hynn. ymchoel ymchoel attam yn Iach dywyssa6c arderchа6c. bychan yth garei ath anuones yr neges honn. Rolant dy lysuab kan etholes euo dydi y hynt mor berigylus a honn. goreu y6 yda6 ef dydyuot ti yn Iach. ac nachyuarfo athi dim perigyl y gan varsli enwir. Ti a deuthost y gan genedyl kymeint achystal ac na eill chyarlys diffryt rolant rag agheu ony deu di yn Iach or neges honn. O dynagyuarystlys agwenwlyd y marchokaa6d Beligant acymgeissa6 ac ef yn ystry6ys ual hynn. ma6r yd aflonyda trachant kany 6yr dodi teruyn ar geissa6 avo m6yhaf ydachwaneco y medyant m6yaf y chwennych y medyannus. welydi a geissa6d Chyarlys a6ch brenhin ch6i ac ach6aunegod ida6 o deyrnassoed o gedernit. ac ettwa ny mynn orffowys yr y uot ynymdreigla6 yn heneint. yn keissa6 kynydu teyrnassoed. ef agauas gorstinabyl. ar calabyr arpwyll agwlat ruuein. aryspaen. A phaham y bei reit ida6 ef drossi yr ystlys diel6 yssyd einym ni o honei. Nyt yn wastat y keissir llauurya6 yr ch6ant. namyn tra barhao ffynnant heb lesged ny orffowys ma6rurydigr6yd med6l grymus heb y g6ennwlyd. Ac nyt oes acha6s gan chyarlys y ymlad a phaganyeit. namyn y geissa6 y d6yn y gret ar ffyd grist. ac y estwg oebendeuigaeth ef. ac ni chauas ynteu eiryoet aallei wrth6ynebu ida6. Ac uelly y maent y deudec gogyfurd. ny cha6ssant eiryoet ac eugorchyvygei o anyana6l ma6rvrydigr6yd clot a molyant. Nyt barnad6y yn uolyant namyn ynagkyghorus drudannaeth heb y pagan ymrodi yn wastad y lauuryeu a pherigleu heb

orffo6ys. Paham y gat y sa6l wyrda yssyd yn ffreinc yn yr oet y mae Chyarlys y ymyrru yn ysa6l berigleu hynny. pan oed oet y ba6b o nadu*n*t orffowys. Diwarna6t heb y gwennwlyd ydoed Chyarlys yn eisted yggwasga6t prenn ac ydeuth Rolant atta6 ac aual coch yny la6 ae rodi ida6 gan yr ymadra6d h6nn kymer h6n*n* yn ernys ytt ar est6g o honafi [468] ytti holl urenhinyaeth y dayar. allawer adarestygeisti hyt hynn. alla6er adarestygy ettwa ac nyt oes hayach heb est6g ytt or yspaen y gyt alla6er o wladoed ereill. ac y mae ada6 ytt ar est6g babilon. Yyued y6 heb y beligant pa hyder yssyd gan rolant neu pa allu yssyd ida6 pan ada6ho est6g y sa6l urenhined hynny y Chyarlys. Or ffreinc heb y gwenn6lyd y mae hyder Rolant. y g6yr nyt llei aveidant noc avedylyant. ac nyt llei a allant noc ach6ennychant. ac nyt oes ydan y nef dim ny allont or auedylyont y est6g oc eu nerthoed. Achymeint y kar pa6b or freinc Rolant ac nas nacaant ef o dim. or a vynno 6rth y ewyllys. Nyt oes neb ry6 da kyndrycha6l ar hel6 Rolant nys kyffredino y ba6b o dryzor a s6llt a meirch ac arueu. a thlysseu. ac amhynny y keif ynteu unolyaeth pa6b. A thra barhaa6d ymdidan y r6g G6ennwlyd a Beliga*n*t am Rolant. 6ynt awnaethant y urat ac aellunyassant. yny ffuruf ac ynyr ethrylith y gellynt h6y dyuot ac ef. A chyuunach y kerdassant o hynny allann yny deuthant y sesar a6gustam hyt rac bronn Marsli. Yno ydoed varsli yn eisted ymy6n cadeir o eur. ac yn ygylch kan mil o varchogyon paganyeit yn da6eda6c. heb un geir ar benn yr un o nadunt. yn aros ac yndamuna6 kenadeu Chyarlys. hyt rac bronn marsli y deuthant abeligant a gymerth G6enwlyd herwyd ylaw. ac ae duc hyt rac bron*n* Marsli. ac adywa6t ual hynn. Mahumet ac apollo ard6y6eu ereill y g6assaeth6n ni udunt ath Iachao di uarsli. o ganhorth6y y rei y k6playssam ni dy holl negesseu di rac bron brenhin freinc. Nys atteba6d Marsli yr hynny. namyn y diolwch oe duw ehunan gan dyrchauel y d6yla6 ae 6yneb yuynyd. llyma y gwrda bonhedic h6nn heb y belligant

a anuones Chyarlys attatti y uenegi ytt furuf y dagneued a6neler a thi. Datkanet ynteu heb y marsli. Ac yna y dy6a6t G6en6lyd. Marsli heb ef ath Iachao di y g6r yssyd Iechyt y ba6b. aphoet agoret vo dy vryt ath ued6l omdysc i [469] yth gyffroi ar Iechyt. Chyarlys yssyd yn anuon attat ti gorchymyn y gymryt bedyd a ffyd grist. ac y rodi o honat ti dy d6yla6 y r6g yd6yla6 ef yn ar6yd g6rogaeth ida6 a dala ohonat hanner dy urenhinyaeth y dana6 ef. ar hanner arall Rolant y nei ynteu bieivyd. o g6ney hynny oth uod ef ae kymer y gennyt. o nys g6ney ef ath d6c oth anuod hyt yn ffreinc. ac ath garchara yno yny vych uar6 o agheu dybryt. Yna y kyffroes Marsli ar lit ac Irlloned. aphei nas achuppei reolwyr ef ae kyrchassei a chn6mp eur oed ynyla6. athynnu y gledyf aoruc gwennwlyd hyt y han*n*er oe wein. adywedut 6rtha6 ual hynn. a gledyf ffydla6n prouedic gennyfi yn lla6er lle perigyl. yr a6rhonn y mae reit ym dy gywirdeb. kanyliwya Chyarlys ymi vy llad yma yn diaruot om gelynyon. Eu hethrywyn aoruc g6yr udunt oc eu drycanyan. ac agreiffya6 yn ua6r aoruc y wyrda ar uarsli y drycwybot wrth gennat. A menegi ida6 bod yn ge6ilyd ida6 kodi kennat yny wypit c6b6l or ad6yettei yndigaentach. Ac yna ty*n*nu llinin y uantell aoruc g6enn6lyd dros y benn. a dodi y la6 ar d6rn y gledyf a nessau ar uarsli yn aruaethus a dy6edut ual hynn. Onyt agheu am g6ehyrd i bo dr6c bo da gennyt ti varsli. mi adywedaf ytti ual y gorchymmynna6d chyarlys. Ac ual y bo m6y dy gyffro ditheu varsli heb ef. y mae Chyarlys yn gorchymmvn ytti ymchoelut ar fyd grist ac ymada6 ageud6yweu. a rodi dyd6yla6 y r6g d6yla6 chyarlys. a dyuot ar dal dy linyeu y ymr6yma6 ygg6rogaeth ida6. Ath gymell awneir o ny deuy oth uod. a thi a geffy ha*n*ner dy gyuoeth. ar hanner arall y rolant y nei. ac o ny deuy oth uod ti a deuy oth anuod. ac ath garcherir ual y dyly enwir. Ac wel dy yma ytti lythyr Chyarlys yn inseilyedic ac yngayet.a thi a weli yny llythyr gyffelyb yr a dywedeis i. neu a vo hagrach

ac ana6s [470] gennyt ti y odef gwedy asgwelych. a thorri yr inseil a oruc ac edrych y llythyr yn hir A phan wybu dyall k6byl or llythyr. ymgnithya6 aoruc a gwallt y benn ac a ble6 y varyf a drycyruerth a chyuodi yny seuyll a dywedut ual hynn. ystyr y drycyruerth vy ffydlonyon g6arande6ch y traha ar syber6yt y mae Chyarlys yny anuon attafi yny llythyr h6nn gyt ac ady6a6t y gennat heb y llythyr. D6yn ar gof etwa y mae ef llad Basin. a Basil y vra6t. ac erchi y minneu anuon algaliff vy ewythyr hedi6 oe dihenydu am eu dihenydu h6ynteu omkynghor ynneu. A thygu y mae na byd un dygymot yrom heb hynny. na bywyt y minneu. Ac 6rth hynny a6n y gy*m*ryt kyghor pa del6 yd attepom. Ac yna yd aeth ef hyt y dan oliwyden oed yn agos yno. ac ychydic y gyt ac ef o wyr prud a phennaturyeit y wyr ef. ac ymplith y niuer h6nn6 ydoed algaliff ewythyr y brenhin. a Beligant y g6r kyntaf adechymyga6d y brat h6nn6. Ia6naf y6 gal6 attam ni yma gennat y ffreinc yr h6nn a ymaruolles yr doe a myvi heb y beligant am an lles rac lla6. Galwer ynteu heb yr algaliff. ac yna Beligant aeduc ger y lla6 deheu ida6 yny uu rac bronn Marsli. a wrda heb y brenhin na dala lit na bar wrthy*m* yr y geiryeu drycanyan a dywetp6yt gynneu. ac ediuar y6 gennyf uyn drycanyan. Myn vymantell i mi ath dienwi6af. yr honn a uarn6yt ynwerthuorussach noe chymeint o eur neu o vein ma6rweirtha6c. a rodi y uantell aoruc am vyn6gyl y tywyssa6c. ae gyflehau y eisted yn enrydedus y tu deheu ida6 ydan yr oliwyden. Ac yndiannot ar yr eil ymadra6d dywedut 6rtha6 ual hynn. [G]6enwlyd heb ef na phedrussa di bellach hyt tra v6yf vyw i ymr6yma6 a mi yggwir gedymdeithyas. ac ny mynnafi neilltuaw vygkyghor y 6rthyt ti o hyn*n* allan. ac 6rth hynny ymadrod6n weith [471] on am yr hen Chyarlys h6nn a dengys y l6ydi y uot yn ymdreigla6 yn heneint ac agred6n ni rygerdet o hona6 yny oes deucant mlyned. allawer o deyrnassoed a vlinod yn llauurya6. A llawer o vrenhinyaetheu adarestyga6d. a llawer o vrenhined a

gymhellod y alltuded. ac amser oed ida6 orffowys weithon athreula6 di6ed y oes tr6y le6enyd adigrif6ch. Nyt y ry6 wr h6nn6 heb y g6enwlyd y6 Chyarlys. ac nyt oes o heneint arna6 ef yd areneigyo ef yr byg6th llauur yr aruthret vo. ac yr y Iuanghet ae gadarnet ae yrdet nyt oes aallo gwrth6ynebu y Chyarlys. a m6y yssyd o gampeu da ar Chyarlys noc aeill taua6t ydywedut. ac ny eill neb g6ybot meint o rat a adonyeu agauas ynteu y gan rodya6dyr yr holl donyeu. Ny dywedaf ynneu naellit pylu ruthur oe allu ef pei estygit ryuic Rolant yr h6nn yssyd deheu y chyarlys. ac y g6na oe nerth ae gedernit yr h6nn a vedylyo ynyved6l ef aeg6na yny weithret a honneit y6 oe syber6yt ac aml6c. Apha le bynnac y kerdo Chyarlys ae lu. Rola*n*t ac Oliuer ar deudec gogyfurd ageid6 yr ol rac deissyvyt gyrch y gan ganmil o uarchygyon arua6c. ac nyt oes aymveidyo ymbroui a chedernit Rolant. kanys honneit y6 y glot ae de6red. ac ny ada6d y orchyuygu eiryoet val y g6ys o ragor molyant ympop lle. Y mae y mi heb y Marsli bedwar canmil o baganyeit nyt ha6d kaffel marcha6clu degach na chy6eiryach na g6ychach. a pho ny thebygy di gallu o honafi ymerbynyeit a chyarlys ac ae lu ymbr6ydyr. Pell Ia6n heb y gwen6lyd. Ny allei a6ch anffydlonyon chwi ymerbynyeit ar geniuer ffydla6n yssyd yno. Ac 6rth hynny keiss6ch ch6i goruot o gallder y lle ny alloch oruot och nerthoed. Rod6ch y Chyarlys wystlon oc a6ch meibon. a rod6ch la6er o da ual na aller y gywerthydya6. ac ef a ymchoel drachefyn y ffreinc. ac ef a edeyyn ol Rola*n*t ar deudec gogyfurd y gyt ac ef ual y [472] bu deua6t ganta6 eiryoet y amdiffin y rei blaen rac bredycheu. ac o mynn6ch ch6i ymgyuaruot ac 6ynt yna yn 6ra6l ny diaghant y genn6ch. Ac yna y gorffowyssei o gyfadaweu Chyarlys a ch6i wedy hynny pei kaffe6ch est6g ryuic Rolant. Athra yttoed wenwlyd yn traethu yr ymadra6d h6nn6 ydoed uarsli yn cussanu y wyneb. ac yna yderchis agori y drysor ida6. y gymryt kymeint ac auynnei o hona6. a dywedut ual hynn aoruc annosparthus y6 y kyghor o am-

ylder geireu. o ny thervynir. tr6y dosparth diamheu. A bit dy weithret ti athlauur 6rda ual y mae dy ymadra6d heb y Marsli. y beri ada6 Rolant ynol. A ninneu a ymlad6n ac ef ual y gostygho y ryuic ae ualchder pan ymgyuarffom ac ef. ac adywedafi ar vyggeir mi ae kywiraf amgweithret. y lladafi euo o ny lad evo vyui. Bit ual y dywedy heb y gwenwlyd a minneu abaraf y uot ef ar ol. a ch6ple6ch ch6itheu a6ch edewit. Ac yna yderchis Marsli d6yn atta6 lyuyr ydedyf a ada6ssei vahumet yr paganyeit ada*n* yr oliwyden. ar warthaf taryan eureit. ac ar l6 Marsli ae wyrda yr llyuyr h6nn6 y kadarnhaassant eu hedewit am agheu Rolant. Ac yna gal6 aoruc Maldebr6m atta6 wenwlyd. ac un or g6yr pe*n*naf yno oed h6nn6. a dywedut wrth wenn6lyd mi arodaf ytti gledyf. ae d6rn a heny6 or eur bonhedickaf. ac myn y cledyf h6nn6 nyt aeth ar glun nac ar ystlys eiryoet cledyf well noc ef. Mi a ymr6ymaf a thi ygkedymdeithas. athros hynny wrda anrydedus yd archafi ytti peri ymi yn gyntaf ymgaffel a rola*n*t A minneu a dyghaf ytti o nymlledir yny blaen. y lladafi Rolant am deheu.

Ac yna ydeuth Eliborin at wenn6lyd y rodi ida6 helym gan yr ymadra6d h6nn. kymer wreang heb ef yrod honn yssyd wymp it. ac aweda y 6r kyfurd a thitheu yr vn helym oreu [473] aaeth am benn dyn eiryoet. a ma6rweirthockaf wedy ysa6durya6 a r6yma6 y llafneu. a maen kaer bonklus yny chadeir yny hardhau ar y gwarthaf yn goleuhau ual y dyd y fford y kerdo ual yd eglura yr heul kymeint ac a gyrrhaedo. ac atteb ditheu y minneu o b6yth rod kymmeint a honno ual yd ymgaff6yf a rolant y est6ng y ryuic. O gallafi heb y gwennwlyd ti ageffy dy ewyllys am hynny. Ac ynol y rei hynny y deuth Brein6nt g6reic varsli at wenwlyd. ac ymdidan ac ef ual hynn. y mae ynot ti heb hi ar6yd boned ual ydyly Marsli ae wyr dy anrydedu. a minneu a anrydedaf dy wreic di or kae h6nn. yr honn adebygaf vi vot yn wi6 y hanrydedu oth acha6s di. Eur y kae kyt boet ma6rweir-

tha6c diel6 yw y6rth y mein yssyd ynda6. a gwerthuorussach y6 y kae h6n*n*. no holl drysor y cristonogyon. ac ny allei holl oludoed Chyarlys a6ch brenhin ch6i ymgyffebybu ar kae h6nn ac rinwedeu. A bit y kae h6nn kyt boet ma6rweirtha6c yndechreu enryded yth wreic di. Ac ny byd nac estrona6l nac edein namyn da a rybuchet yrom o hynn allan. a g6en6lyd a gymerth y kae. ac ae diolches yn va6r yr vrenhines ac ada6 os du6 arodei vywyt ida6 ef yd attebei ynteu oe hanryded hi ac oe rodyon gan ragor okyr. ac ymplith y rei hynny y deuth y drysor at y brenhin ae anregyon. ac ar g6ystlon oc eu hanuon y Chyarlys. ac nyt y ran leihaf a ducp6yt y wenwlyd yggobyr y vrad6ryaeth. deg meirch. ac eu dec ll6yth arnunt. ac ymadra6d ac ef ual hynn. kymer hynn dywyssa6c da yn dechreu kedymdeithas a thi. A chymer eilweith avo m6y pan delych yma neu anuon amdana6. O gelly di peri ynn lle ac amser y est6g ryuic Rolant. Nyt reit heb y gwenwlyd na blina6. na g6edia6 nac ysmalhau o ymadrodyon yneb avo chwannogach yr peth a archer nor neb ae harcho. Ac [474] eilweith y dywa6t Marsli 6rth wenwlyd ual hynn. Edrych di o hynn allann dy uot ti yn an vnolyaeth ni. ac ny eill an kyfnessafr6yd ni angwahanu vyth bellach. A llyna y rodyon aede6eis i dr6y vygkenadeu y chyarlys. a llyna vgein g6ystyl o wystlon. a llyna agoryadeu saragus vyn dinas. i. ida6 ef heuyt. a phan rodych di ida6 ef y petheu hynn. Koffa eu kymp6yssa6 ymi ac aghev Rolant a phar y vot yn geitwat ar yr ol. ac os hynny a vyd ef ageiff agheu teruynnedic om deheu i. bit ual y dywedy di heb y gwenn6lyd. A bl6ydyn vyd gennyfi bob a6r ory hoetter am agheu Rolant. agwedy yr ymadrodyon hynny yd ystynna6d G6enn6lyd ar y uarch. acherdet ymeith y gyt ar g6ystlon ar anregyon yny doethant hyt lle ydoed Chyarlys. Ar boredyd y kyuodassei Chyarlys y dyd h6nn6 megys peunyd agwedy gwaranda6 pylgein ac efferen y tynnassant bebyll ida6 ar weirgla6d dec wastat ehang. ac y am Rolant ydoed anneiryf o wyrda ygkylch y brenhin. ac ny 6ybuant dim yny doeth g6enn6lyd attunt.

ac yn gy6reint d6yll6reid vegys bradwr ymdidan aoruc a chyarlys ual hynn. Chyarlys vrenhin kyuoetha6c ath Iachao di du6 hollgyuoetha6c yr h6n*n* yssyd wir Iechyt y bob crista6n. a llyma agoryadeu saragys y mae Marsli yn y hanuon ytt a hynn oe drysor ac ugei*n* g6ystyl o wystlon o veibon bonhedigyon ar gedernit tagneued ytt achyttvundeb ac ef. ac aerchis ytt na sorrut am algaliff y ewythyr aarchassut ti y anuonn ytt. Ef adoeth seithmil o wyr ac ae ducsant ymgwyd i ygair varsli ac a aethant ar logeu yr mor ac ym6rthot a fyd. ac ny h6ylessynt m6y no d6y villdir or mor yny wasgaryssant gan dymhestyl. a mord6y. ac ny wys na bodynt oll. a phei trigyessynt ygkyuoeth marsli kyt bei dr6c ganta6 eue aanuonessyt yma ythewyllys di. Ac ual yd ede6is Marsli oreu 6rthyf i ef ae kywira ac [475] ef a da6 yth ol y freinc y gymryt yno vedyd a ffyd gatholic. ac y rodi g6rogaeth yttitheu aed6la6 i gyt yn diaryf. ac nycheis ef oe gyuoeth namyn auynnych di y rodi ida6 oe dala ydanat. K6b6l y gwneuthosti dy negesseu heb y chyarlys. a thitheu a geffy byth yth vy6 enryded alles o acha6s y neges honno. ac yny lle ar hynt gossot ar6yd aorugant argychwyn a dodi llef ar eu kyrnn. A phan 6ybu y llu hynny llawenhau aorugant yn ua6r. a dechwyn eu pebylleu. a chynnulla6 eu llu ygyt ac eu daoed gwasgaredic. a dodi eu s6mereu ar eu meirch. a chymryt eu hynt parth ac eu damunedic ffreinc. ac nyt oed v6y no d6y villtir y6rth byrth yr yspaen agerdassynt pan oed brynha6n. ac y bu dir udunt bebyllya6 ar y noeth ueyssyd. ac ydoed pedwar canmil o uarchogyon arua6c or paganyeit yn eu hymlit ac yn agos y lu freinc yd ymdirgelyssant y nos honno. Ar nos honno ykysga6d Charlys yn ludach no nossweith arall. a thr6y y hun y dangosset ida6 distrywedigaeth y wyr. Sef ual y gwelei y uot ympyrth yr yspaen a phaladyr onn yn yla6. Ac ef a6elei wenwlyd yn tynnu y paladyr. ae phrydya6 yny vei y paladyr yn van dryllyeu uch y benn. a chyt bei aruthur ganta6 y weledigaeth ny deffroes yr hynny. Ac yn yr vn hun ef awelei

y uot yn dala arth 6rth d6y gad6yn yn r6ym. ae urathu a6elei or arth yny ureich deheu ae vriwa6 ae gnoi a r6yga6 y dillat. Ac ar hynny y g6yl lle6part yndyuot y 6rth yr yspaen. ac yn d6yn ruthur gandeira6c ida6. ac yn hy*n*ny y deuei helgi oe lys ehun y erbyn y vr6ydyr dros y arglwyd. a chyrchu y llewpart yn hy ac achuchub y ganta6. Ac yr yrhynn ydoed yn y welet ni pheidya6d a chysgu yny vu dyd. A pan vu dyd drannoeth kyuodi aoruc Charlys a gal6 y wyrda y amovyn ac 6ynt p6y a drigyei ynol y gad6 y llu rac ymlit ac ofyn t6yll. Nyt oes heb y gwenwlyd y*m*ma well weda ida6 hynny no rolant. sef aoruc[1] [476] ac nat oes le diohalach gennyfi uot ynda6 noc ymbr6y-dyr. adurendard ymlla6 yn trychu vyggelynyon. athi am-g6ely i hedi6 yn eu kymynu 6ynt ual y mynnynt eu mar6 rac aros dyrnodeu eu medel6r. Myui heb yr oliuer y dryded weith agyghor6n ganu yr eliffant y d6yn y brenhin attam rac colli gordercholwyr freinc aedewit y gyt atthi yma. ac rac goruot or ysgymynyeit racko arnam ual y lliwer ymi eil-weith. Nyt ef a wnel du6 heb y rolant kymra6 o honafi luossogr6yd ny allwyt eiryoet eu kymra6. Ny liwir byth y rolant y uot yn gorna6r yr ofyn paganyeit. ac nyt ymgeffylypo Rolant vyth y gynyd tra gaffo ef vr6ydyr. kany byd ygynyd namyn o lef y gorn gal6 b6ystvileit o l6yneu. Ac ual y goruc Rolant eiryoet. ef ae gwna ettwa. Nyt amgen tara6 dyrnodeu calet mynych a durendart. a thrychu meirch a gwyr. ac arueu ar y meirch yny v6ynt yn drylleu man. athyllu y bydinoed. ac eu b6r6. a sathru y deissyeu kalaned aada6ei durendard. ac nas annoc ymbellach waratwyd kymeint a h6nn6. nac annog-af heb yr oliuer namyn pabeth bynnac adarffo nac yn nac ynkydymdeithon ny ellyr y etliw y oliuer. Ac yna y nessaas-sant ar eu gelynyon. adarogan eu merthyrolyaeth ae kyffroes ar dagreuoed. nyt yr kymra6 eu hageu nac yr methyant. namyn gwarder a charyat arybuchet pa6b onadunt oe gilyd.

[Here a whole leaf is missing.—J. R.]

Ac oliuer adywa6t 6rthunt gan eu hannoc ac eu kyffroi y vr6ytra6. A wyrda etholedic heb ef pei na phrov6n i gynt a6ch ffydlonder ch6i. ac a6ch dewred chwi yn vynych ymbr6ytreu mi ach gogan6n am a6ch dagreuoed. ac a dywed6n y mae o lyuyrder. a pheidy6ch bellach a hynny. Amada6et ba6b ohona6ch ae gilyd o gwnaetha6ch o gam a byd6ch ungar vnesgar. ac nac ofynhaet neb ohona6ch y agheu yn ymlad dros wlat nef. kanys ymada6 abuched amharhaus a6ne6ch y geissa6 buched dragywyd. A pha6b o nadunt avuant uuud y dysc Oliuer [477] ual y herchis o g6b6l yny ymdyrchafyssant yggogonyant a goruoled gaffel br6ydyr hyt nat oed vn o honunt ny damunei kaffel agheu yr kaffel ohona6 ynteu vn o elynyon crist kynn agheu.

Ac yna y dywa6t rolant 6rth oliuer. yr a6rhonn garu gedymdeith yd atwen i dy uot ti yn gedymdeith y rolant. ac yn ua6rhydic o syberwyt freinc ae deua6t. a chyuerbyn ar freinc ar vynyd uchel ydoed varsli. a phedwar can mil o varchogyon arua6c. ac y ganmil o nadunt yderchis ef udunt raculaenu parth a llu rolant ac ymerbynyeit ac wynt aorugant yn wychyr. a Marsli yn eu hannoc. ar gorchetholwyr hynny. adisgynnassant ar hyt ystlys y mynyd. Ac adoethant parth ac att y cristonogyon. ar deudec gogyfurd yn eu blaen yn reolus vrdasseid. ac ymblaenaf o hynny ydoed nei Marsli a falsaron y ewythyr gan y ystlys. ac yn deudec bydin y rannassant eu llu. Ac uelly yn reolus ydoethant yn erbyn Rolant. Or tu arall rolant ac Oliuer alunyaethant eu bydinoed 6ynteu yn reolus kanoedynt hydysc ar vr6ytreu a chyfrangheu calet o gristonoga6l uuched. A phan welas y paganyeit 6ynt mor reolus a hynny ac mor bara6t. aryneigya6 yn ua6r aorugant o debygu eu bot yn amlach noc yd oedynt ual ymae deua6t gan rei ofynna6c. Ac yna y mynnei y rei onadunt avei yn ymyl y llu eu bot yn eu perued rac ofyn. ac ni phetrussod rolant aelu y ymyl y vr6ydyr m6y noe pherued. namyn tyvu y lewder ae hyder ae

ffynnyant heb aryneiga6 y vr6ydyr m6y no llew dywal bonhedic pan dyrchauei y 6yneb yn erbyn morynnyon ad6yn. a d6yn ruthur aoruc ymplith y elynyon a dywedut wrth Oliuer. kanys ar uessur ymlad y trigya6d y niuer gorecholwyr hynny yma Ia6naf y6 udunt ymlad. A pha beth bynnac awnelont h6y nyni a ymlad6n. ac adangoss6n udunt agreift [478] ar ymlad yn 6ra6l ual nat ymhoelom ni y ffo. yr agyuarffo a ni o berigyl. Dangoss6n an harueu udunt ac ymlad6n ac 6ynt val ydel kymrav arnunt ac ar ae gwelo. Ac yna y daeth Turpin archescob y benn brynn oed yn agos atta6. adywedut 6rth y lu yr ymadra6d h6nn. A wyrda ffenedic heb ef. coffe6ch pan y6 y gan grist ych gel6ir ch6i yn gristonogyon. a phan y6 yroch ch6i y diodefa6d ef angeu. velly y dylywch ch6ytheu diodef agheu yrdo ynteu. Ac velly keis6ch gedymdeithas crist oc a6ch agheu ch6itheu. ac val y parattoes ef gedymdeithas ych6i dr6y agheu. ymbaratto6ch ch6itheu y gymryt y gedymdeithas ynteu yn dragywyd o ymlad ae elynyon. ac alader o hona6ch merthyri vyd6ch a pherchen coroneu yn ynef. A llyma ninneu y vickari ef yn awch gell6g och holl bechodeu. ac ny byd o benyt arna6ch namyn na ffooch a rodi dyrnoden ma6r mynych. Ac yna yd esgyn*n*a6d y gwyr ar eu meirch. ac o hyder geiryeu yr archescob enynnu offynnyant a glewder ual na damunynt gaffel dim namyn ymlad. Ac Oliuer ae hannoges val hynn. Paham ydarho6n ni 6ynt6y heb ef. namyn kyrch6n 6ynt yn diargyss6r. a rod6n udunt y dyrnodeu kyntaf kanys y neb agaffo yn ymlad dechrev da gna6t yv ida6 orffenn yn vuduga6l. ac wel dy yma vrynn llewenyd. ac ymoral6n ninneu ar benn y brynn h6nn am ar6ydon chyarlys. Ac yn diannot ymoral6 aorugant a rodi ga6r ar yr ysgymunyeit. ac eu kyrchu yn y oed blaen eu gwe6yr yn eu plith. ac ny chilyod y paganyeit namyn eu haros. a blaenaf oed onadunt ffalsaron nei y uarsli. ac ef adywa6t ual hynn 6rth y freinc. Y ffreinc anffydla6n heb ef hedi6

yr ymgyuaruydwch ch6i a nyni. Dr6c ych kedwis a amgeledei ohona6ch ac ynvyt oed Chyarlys pan ych gedewis yma y warchad6 Rolant y a6ch colli. Pan gigleu Rola*n*t [479] hynny nys diodefa6d. namyn trosi blaen y wayw yn y gyueir ar la6n vrys y varch. a gossot arna6 yn diuerya6c oela6n ynni yny aeth tr6y y holl areu a thr6y asg6rn y gefyn. ae dyrchauel yar y uarch ae dala ar y way6 ual ar6yd yn dibin ygkroc. ae daflu yn gelein yr lla6r. adywedut ual hynn. kymer ageu anfydla6n ygyt ath syber6yt ac ny bu ynuut Chyarlys ac ny bu dr6c y reglydeis ynneu geitwadaeth y lu ef kan ny chyll hedi6 nae wyr nae glot. a dyg6yd6ch yma wyrda grymus ar yr anffydlonyon kan rodes du6 yn dechreu arnadunt ewch tr6ydunt a thyll6ch 6ynt ac essig6ch allebydywch. Ac yna dolurya6 aoruc Marsli am welet ageu y nei. ac ymoral6 ae vydin aoruc a ragori oc eu blaen a ystondard y paganyeit. adywedut y kollei ffreinc eu hanryded y dyd h6nn6 ygan ypaganyeit. Aan gigleu Oliuer hynny trossi y way6 arouc parth ac atta6. ad6yn ruthur ida6 yn gyflym ac ef yndywedut y geir bocsachus ae wan a gwae6 tr6ydaw athr6y y holl arueu yny uyd yn var6 yr lla6r. A dywedut 6rtha6 ual hynn. Kymer di y gobyr h6nn6 am dy wacuocsach. ac or ry6 dyrnodeu hynny y kynhal6n ni wyneb y freinc. ac nac ofynhe6ch wyrda ffydla6n heb ef rac yr anffydlonyon hynn. kany allant h6y rodi agheu namyn y gymryt.

Ac yna yd annoges gorsabrin pagan creula6n y paganyeit ereill ual hyn*n*. A wyrda heb ef ymled6ch yn wra6l ar ffreinc. Nyt oes o niuer gantunt hyt na allom ni eudiuetha hyt ar dim. ychydic adal eu chyarlys h6y hedi6. A phan gigleu Turpin hynny. gordina6 y uarch aoruc yn llidia6c a chyrchu Gorsabrin. ae wan aoruc a gway6 tr6yda6 a thr6y y holl arueu yny vyd yn uar6 yr lla6r. A dywedut 6rtha6 ual hynn. geu adywedy di heb y Turpin. kystal y6 an Chyarlys ni hedi6 ac y bu oreu eiryoet. a dygwyd6ch ynn wyrda ar nadunt. alled6ch 6ynt yn veir6 kany allant dim. Kan ydiw y dyrnodeu

kyntaf yn ada6 ywch y uudugolyaeth. ac nyt oes yny lluosogr6yd racko na grym na nerth [480] na challon. Ac odyna o hyt y benn ymoral6 aoruc Turpin aṙ urynn llewenyd. ar holl lu a gymerassant gogonyant o eiryeu turpin. Ac odyna y kyrcha6d Gereint. a Gerard malcabrin ac algaliff. deuwr gadarn or paganyeit. o nerth traet eu meirch. ac ny thygya6d udunt nac arueu nadim yny vuant dan draet eu meirch yn ueir6 yr lla6r dan draet y cristonogyon. Ac ar uyrder ytt ny thygyei yr paganyeit arueu rac dyrnodeu y cristonogyon m6y no lliein yn vn dyblic. [A] phann welas Oliuer hynny hoffi y gwyrda aoruc ual hynn. Grymus y6 an gwyr heb ef. ac ar ny cheiff ymlad ar nadunt mi aatwen arnunt y mynnynt y gaffel. Ad6yn ruthur y un or paganyeit ac ysglyfyeit yar uarch yr lla6r ae v6r6 yn uar6 ywrtha6 val y dylyei ysgymun. a dy6edut 6rtha6 ual hynn bit dy ymdiret ti ym Mahumet. ac uelly y keid6 Mahumet a ymdiretto ida6. Ac yn uffern y tal ef ytti dy gyfloc. am dy wassanaeth yma ida6. Ac yn y lle wedy hynny llad ystalmarck ae v6r6 ymplith y meir6 y dalu y eneit y bluto a wassanaethassei. Ac nyt oed o deudec gogyfurd y paganyeit heb eu lad namy*n* deu Margant a Gerub. ar rei hynny aoed yn annoc eu gwyr ac yn eu moli. a marcha6c da oed bob un onadunt. ac vn ohonunt a duc ruthur y oliuer a gossott arna6 a gway6 yny u6n. ac ny dygrynoes ida6 dim ac ny ffrydya6d Oliuer oe gyfr6y yr hynny. Ac nyt yttoed Rolant yn gorffowys o lad y elynyon. ar neb a vrathei neu yd annwaetei arna6. ny bydei reit yr eil gyflauan arna6. a thra barhaod y way6 nyt aruerod o araf arall. A phymthec gossot aoruc ae way6 a chelein aladod ar bop gossot. a phan daruu ida6 dorri y way6 tynnu durendard y gledyf aoruc a d6yn ruthur y cherub ae dara6 ar warthaf y benn. yny holldes yr aruev ar g6r ar march yn deu hanner hyt y lla6r. A dywedut 6rtha6 ual hynn. Kymer hyn*ny* yggobyr dy ennwired. ac uelly y gnottaa Mahumet yrodi yr neb ae gwassanaetho.

[481] Ac yna yd ymlitya6d Rolant 6y*n*t yn aruaethus. a bit dogyn ouanac ar gerdet o hona6 yn eu plith ual y gwelit 6ynt yn dig6yda6 gan y gledyf ual y dygwydei yt y kynhayaf gan vedel6r kyfr6ys. ac ny orffowyssei n6b or freinc yn llad y paganyeit. ual y gellynt oreu disgyblu 6rth Rolant. A llawen uu durpin archescop am hynny. ac annoc y gwyr aoruc ac eu hoffi ual hyn. g6i6 oed hanuot y gwyr hynn o ffreinc. y gwyr a ysgaelussa eu buched yma yr buched dragy6yda6l. Ac ar hynny Oliuer aerlynod y elynyon a dryll y baladyr yn y la6. Ac a h6nn6 tara6 ma6staron ar a6ch yhely*m* yny blycka yny benn yny byd y emennyd ae lygeit oe benn. ac ynteu yn uar6 yr lla6r. Ac eilweith y trewis Torren pagan yny uu y paladyr yn drylleu. ae gerydu aoruc Rolant amhynny. adywedut 6rtha6. Nyt o nerth y fyn*n* y mae kynnal br6ydyr. a pha le y mae Ha6dyclyr dygledyf di. Ac yna y tyn*n*a6d Oliuer y gledyf ac y dywa6t. ny bu reit ymi namyn ffonn y ymlit y k6n ac yna tara6 gantunt aoruc oliuer. a thara6 un onadunt ar warthaf y benn yny vyd y cledyf tr6yda6 a thr6y y holl arueu a thrwy y march hyt y lla6r yn dwyrann o bob tu yr cledyf. ar yr ry6 dyrna6t h6nn6 heb y rolant ydatwen i dyuot ti yn gedymdeith ymi. Ac or ry6 dyrnodeu hynny y keffy di ann6ylyt Chyarlys. Ac yna ymoral6 yn duhun aorugant ar uynyd llewenyd. a pha6b oc eu lu yn eu hol 6ynteu. Odyna Gereint ac Ege*n*ler a gyrchassant Tunot un or paganyeit. ac vn o nadunt ae brathod yn y daryan. ar llall yn y luruc tr6ydya6 berued ynyuyd yn var6 yr lla6r. ac yn nessaf y hynny y llada6d yr archescop ffidorel eu dewin 6y a d6yllod y dewindabaeth 6ynt y aghev. Ac yna ymlad aorugant o bob tu yn wychyr greula6n. ac nyt oed debic eu deulu. y neill o nadunt yn llad a gyuar [482] ffei ac 6ynt. ar niuer arall yn gadu eu llad ual deueit ymplith bleideu.

Ac yna yd aeth Rolant ar deudec gogyfurd o ffreinc ydan ypaganyeit ac eu llad ac eu b6r6. ac eu kymell ar ffo ual y gellynt. Aphan welas y paganyeit eu gorchyfygu or ffreinc.

dangos eu kefneu yr ffreinc aorugant ac ada6 y maes. Ar freinc ae herlynod yny las onadunt anneirif. a llawenhau a6naeth y ffreinc am gaffel onadunt y uudugolyaeth gyntaf. ac eu drycdyghetuenneu agythrudya6d eu lle6enyd y gan gymysgu g6rth6yneb ac euhyr6ydder. Kanys gorthry*m*der gelynyon o ne6yd adoeth attunt yn dissyfyt. ac eu kyrchu yn vri6edic vlin yn annymdiredus ac yn arueu bri6edic. Och a du6 ma6r a gollet anesgor adeuth y ffreinc yn y lle h6nn6. o golli y geniuer g6rda o wyr chyarlys a gollet yno. Yma ymae goleu y colledeu a deuthant o anfydlonder gwenn6lyd yn ymdangos etwa. ac ys da y tal6yt ida6 ynteu y urad6ryaeth. Ac or canmil o baganyeit adoeth ynerbyn y ffreinc. ny diengys namyn Margarit ehun. y datkanu y varsli yr aerua awnaethp6yt ar y wyr. Ac ynteu ae gledyf yn noeth ynyla6 ac a dyrna6t agheua6l ar y benn. ac a phedwar brath yn y gorff. a digeryd ydedewis ef y maes. wedy llad k6byl o hynny o niuer. Ac osit argl6yd heb ef uarcha6clu ynbara6t. yr a6rhonn y mae ytt eu hanuon. tra vo blin y freinc a briwedic a newyna6c. ac o gellir goruot arnunt vyth yr awrhonn y gellir. a llawer oc eu marchogyon alas. ac arueu amparedic y6 yr eidunt. a thrauont uelly Ia6naf y6 dial arnunt waet an gwyr. Ac yna yn gyflym g6isga6 amdanunt awnaeth y paganyeit. ac ymlunyaethu yn vydinoed. A Marsli ae kanlyna6d dr6y lyn*n* coeta6c. a cherdet a wnaethant yn dista6 yny doethant yn dirybud am eu penn. A llyma ual y kerd6n am eu pen*n* [483] heb y marsli. Mynet Grandon a dec bydin ganta6 or neill tu udunt. a minnev heb y marsli y tu arall udunt a dec bydin ereill. kanys kadarn y6 Rolant ae wyr ac ni thygyei ymlad ac wynt or neill tu. Duvna6 ar kynghor h6nn6 aorugant. a Grandon a aeth or blaen ae dec bydin ar la6n vrys y deuthant hyt y lle ydoed y freinc. a dodi vtkyrn m6y no mil. a hyn*n*y a gymrawod y freinc. ar darogan eu hangeu. Ac yna y gwybuant bot gwenn6lyd yn vrad6r. ar archescop yn eu hehofni. ac yn eu didanu. ac yn ada6 udunt buched dragywyd

yr neb a ymladei. ac uffern yr neb a ffoei. Ac ymgadarnhau aoruc pa6b onadunt y ar eir yr archesgob a diodef agheu ymblaen ffo. a gwedy dodi ga6r ar vrynn llewenyd onadunt. ymgymysgu aorugant ar paganyeit gan rodi vdunt dyrnodeu. a chlibor yna aoed yn lle pagan kadarnaf a wahana6d y 6rth y gedymdeithon. ac aduc ruthur y Egeler o wasgwin. ac ny chauas y wae6 vn gohir nac yn y luruc nac yn y arueu yny byd dr6yda6 berued. ac ynteu yn var6 yr lla6r y gymryt buched dragywyd. Ac yna ymoral6 aoruc y pagan buduga6l ae gedymdeithon adielwi y ffreinc ac erchi torri tewd6r y bydinoed. Ac yna y dywa6t Rolant 6rth Oliuer. ysma6r a gollet y6 yr einymm ar y gwas Ieuanc a gollassam. y dial aallwyfi mi ae gwnaf. ac ymchoelut penn y uarch att gliborin. a dyrchauel ha6dyclyr yn waetlyt ywch y benn. a gossot ar y pagan oe la6n nerth ar warthaf y helym. Ac ny ohiryod y cledyf yna yny vu y gwr ar march yn d6y rann o bob tu hyt y lla6r. ac ny orffowyssa6d yny lada6d seithwyr yn dial yr un.

Ac yna Maldebr6m y pagan ennwiraf y dywedp6yt arna6 vredychu caerussalem gynt. a llad ohona6 galaned yn y demyl. ef aduc ruthur yar varch buan y samson. ae vrathu tr6yda6 a thr6y y holl aruev yny vu yn var6 yr lla6r ae eneit y vuched dragywyda6l. A dolur ma6r uu gan Rolant hynny ar Samson. ad6yn ruthur [484] aoruc oe elyn. ac ual y lledit a phaladur y dara6 oe weregis y vynyd yı lla6r. ac oe weregis y waeret yny gyfr6y. ac ar hyn*n*y y llada6d Malk6idon pagan vn or ffreinc grymussaf ac yd aeth y eneit y uuched dragywyda6l. Ac yna y duc Turpin ruthur y dial y wr. a thara6 pen*n* y pagan y arna6 yr maes. ae ada6 ynteu yn y gyfr6y. Ac ar hynny y duc Grandon dywyssa6c bydinoed y paganyeit y ar uarch buan y ereint ruthur. ae urathu ae gledyf tr6ydya6 a thr6y y holl arueu yny vyd yn var6 yr lla6r. ae eneit y orffowys y nef. Ac ar hynny llad egeler y gedymdeith megys y bydynt gedymdeithon yn y nef ual yny byt yma. Ac yna y llada6d y paganyeit ar un tu. Brengar. a Gwim6nt o Saxonia.

ac astorius y gyt ac 6ynteu. Ac yna yrodes y paganyeit ga6r ar y cristonogyon. ac wynteu a wybuant o vn vryt bot y paganyeit yn mynet drostunt.

Ac yna y kyffroes Rollant ar lit. A phan arganuu Grandon ef yn llet av6yna6 y varch y tu ac atta6. ffo aoruc ae ragot aoruc Rolant ida6. ac ef ae trewis a durendard yny vu y g6r ar march yn d6yrann o bob tu y durendard ar dyrna6t h6nn6 alawenhaa6d y ffreinc ac adristaa6d y paganyeit. A gwedy llad eu tywyssa6c y ffoassant. Ac eu hymlit aoruc Rolant udunt ae wyr. ac eu hada6 yn danuaeu. Kanys m6y o la6er alas yno no riuedi y rei ae llada6d. Ac yna y digallonnet y paganyeit hyt na ellynt gynnal eu harueu yn eu d6yla6. Ac yna y kannyssant eu kyrn. ac ar kyrn yd ymladassant. Ac uelly y k6playssant h6y vr6ydyr. tr6y y kyrn y gnotteit annoc y gwyr yny vr6ydyr. Ac uelly y llas y paganyeit. ar bychidic adiengis onadunt affoassant hyt at varsli. Ac nyt oed lei eu hofyn yna noc rac bron Rolant ae lu. a thrawelei rolant 6ynt ef ae hymlitya6d. A gwedy na welei ef neb yny gylch. ef adywanod ar sarascin du dyffygya6l yn llechu ymy6n [485] ll6yn. ae dala aoruc. a nydu pedeir gwialen a gwneuthur pedwar reua6c ae r6yma6 6rth brenn yn diffleis. A gwedy y r6yma6 mynet y benn brynn aoed yn agos ida6. ac odyno ef awelei lawer o sarascinyeit ygyt. ac ymchoelut aoruc y lynn y mieri y lle y kyrchei ba6b or auynnei ada6 pyrth yr yspaenn. Ac yna canu y gorn ac ef a ymgynnulla6d atta6 yno amkan y ganwr o gristonogyon. ac ahynny y gyt ac ef y deuth yr lle ydoed y sarascin yn r6ym. Ac yna y tynga6d Rolant y l6 ma6r y lladei benn y sarascin ony delei y uenegi ida6 y lle ydoed varsli. a dangos ida6 varsli kanyt atwaenet Rolant varsli ettwa. Ac yndiannot rac ylad ydaeth y sarascin idangos ida6 varsi. Ac obell dangos y arwyd a march coch ma6r ydana6. atharyan gronn oed arna6. adodi y uryt aoruc rolant arna6 achyrchu y vydin yn hy. ar hynn oed owyr ganta6 yn divyg6l. Ac arganuot aoruc Rolant yn eu plith g6r

aragorei racdunt. a chyrchu aoruc Rolant h6nn6 ae lad ar undyrna6t. ffo aorugant 6ynteu h6nt ac yma*n* vry ac obry Tara6 aoruc Rolant yn eu hol. ac eu llad ac eu b6r6 ac eu hyssiga6. ac arganuot aoruc varsli yn ffo. ae ymlit aoruc Rolant ae lad. ac nydiegys un g6r owyr rolant o hynny o gyfranc namyn rolant ehun gwedy y vrathu a phedeir gleif ae vriwa6 a mein ae yssiga6. a phan gigleu Belligant hynny yr eil brenhin or paganyeit disgrech varsli yndyg6yda6. ffo aoruc ynteu ac ada6 y wlat. Teogric o bawtwin arei ereill or cristonogyon a oedynt yn llechu rac ofyn y my6n ll6yneu. ac ereill a adoed yn ol chyarlys y byrth yr yspaen. Ac neurdaroed y chyarlys ada6 oed dyrys a pherigylus or ffyrd adyuot yr diogel6ch heb wybot dim or aoed yn ol. A blina6 aoruc rolant gan b6ys yr ymlad. a chan rodi y dyrnodeu ma6r. achymryt y bratheu agheua6l aga6ssei. adyuot uelly aoruc Rolant. dr6y dryss6ch all6yneu. hyt y penn issaf y byrth cysar. ac yna y dis [486] gynnod ef yar y uarch adan brenn wnibyr ymy6n gweirgla6d dec. a maen marmor ma6r g6edyr gyuodi yn y seuyll yn ymyl y prenn. athynnu y gledyf aoruc oe wein. Durendard oed y en6. sef oed hynny dyro dyrna6t calet. A dywedut aoruc 6rth y gledyf ual hynn o ymadrodyon dagreua6l. Or cledyf teccaf a gloy6af a gwedussaf y kyuartalaf y hyt ae let. y gwynnaf atheckaf y d6rn. o asg6rn moruil. ar groes eureit yny deckau. ac aval or beril teckaf ar y d6rn. ar kana6l eur gwerthuorussaf ynda6. A dirgeledic en6 du6 Alpha *et* O. yn ysgrienedic ynda6. Y blaen ll6ydyannussaf a m6yaf y glot o nerth d6ywa6l. P6y bellach a aruer o honat. P6y a vyd perchenna6c arnat ti bellach. y neb a uo medyannus arnat ny orchyuygir byth. ny byd byg6l nydechryn yr ovyn neb. Nyt aryneigya yr ellyll gerd. na chythreulyaeth. namy*n* gwastat diafyrda6l ydaruer. ad6ywa6l nerth yn damgylchynedic o nerth ac yspryda6l ganhorth6y. a thydi y lledir y sarassinyeit ar ny las o nadunt. [C]lot y du6 a ardyrcheuy. or gyniuer gweith y dieleist waet an argl6yd ni

Iessu grist. yn trychu paganyeit ac ideon. a thydi y teruynir gwirioned a chyuya6nder. a thydi y trychir aelodeu aledrattao. Or cledyf hawssaf ymdiret ynda6. Or goreu. Or llymaf or cledyfeu. Or cledyf ny chahat eiryoet y gyffelyb. ac ny cheffir byth. y neb ath oruc. ny oruc na chynt na gwedy dy gystal. Nyt aeth yn vy6 yd annwaettut arna6 yr bychanet y dyrna6t. Os marcha6c llesc ovyna6c neu sarassin neu dyn anffydla6n athgeiff ys ma6r a dolur y6 gennyfi. A gwedy yr ymadra6d h6nn6 rac ofyn dygwyda6 y cledyf yn llaw sarassinyeit. tara6 tri dyrna6t aoruc ar ymaen marmor yny uyd y maen yn drylleu hyt y dayar yn diargywed yr cledyf. Ac yna y rodes ef lef ar y gorn. y edrych adelei neb atta6 or cristonogyon aoedynt ynllechv [487] yny ll6yneu. neu aglywei neb or a athoedynt y byrth cesar. ual y delynt 6rth y agheu y gymryt y uarch ae gleddyf ac y ymlit y sarassinyeit. Ac yna y cant yr eliffant y gorn yn gyngadarnet. ac yny holldes y gorn yndeu hanner. athori y d6y wythien waet ynteu. ac ef a dywedir torri gieu y mynyg6l ida6 yna. A llef y corn aduc agel odyno hyt y lle ydoed Chyarlys ygglynn myeri wyth milltir y wlat yno y tu a gwasg6in lle ydoed Chyarlys yn pebyllya6. ac yndiannot ymynassei Chyarlys ymchoelut oe nerthu. Nac ef argl6yd heb y gwen6lyd kannoed kyfrin ef am ageu rolant. G6ybyd di or acha6s lleiaf y kenit y corn. ac nat reit ida6 ef 6rth dy ganhorth6y di. namyn hela anniueil g6yllt y mae ac am hynny y cant y corn. ac o gyghor y brat6r y tewit yna am rolant. Ac yna y dywana6d bawtwin y ura6t at rolant yn y lle ydoed yn ymgreinya6. ac yn damuna6 dyfwr ac nys kauas y ura6t ida6 yn vnlle.

Ac yna erchi y uendith aoruc y vra6t ac esgynnu ar y march rac y gaffel o sarassinyeit. a mynet hyt y lle ydoed Chyarlys. A phan aeth Bawtwin ymeith. y deith atta6 ynteu deodric. ae gyffessu ae dysgu y ymeirya6l a du6. Ac neurdaroed y Rolant ydyd h6nn6 gymryt corf y arglwyd. a chy-

ffessu yn ll6yr 6rth effeireit. Kanys hynny oed eu deua6t y dyd yd elynt y vr6ydyr kyffessu a chymryt kymmun. ac ymchoelut y wyneb ar ynef a oruc rolant. a dywedut ual hynn Argl6yd grist yr kynnal dy dedyf di ath gristonogaeth y deuthum i omgwlat y alltuded aghyfyeith. a thr6y dy nerth di ath ganhorth6y argl6yd y gorchyfygeis i lawer o sarassinyeit. ac adiodeueis anneirif odyrnodeu a bonclusteu a ch6ympeu. a gwelioed. a chellweir. a gwaratwyd. a blinder. ac oeruel. a gwres. a newynn. a sychet. a gouut a phoen. Y titheu argl6yd y kymynnaf ynneu vy eneit. val ydystygeisti yrofi. ac yr cristonogyon y byt yth eni or wyry veir adiodef ar y groc. ath gladu. ath varw. ath [488] gyuodi y trydyd dyd. ath esgynnu ar y nef y lle nyt edeweist eiryoet o gyndrycholder dy allu di. velly argl6yd y teilyghych ditheu rydhau uy eneit ynneu y nef rac ageu tragywyda6l. a chyfadef y6 gennyf ynneu vy mot yn bechadur camgylus eithyr mod ual y mae kennat y dywedut a thitheu argl6yd ual ydwyt drugarockaf madeuwr pob pecha6t ac a drugarhaa 6rth ba6b. Ac ny cheissy di argl6yd y gann edi ueiryol6r. namyn y ellug oe holl ogonyant ae bechodeu yn yr a6r yd ucheneidyo ac ymhoelo o hona6 athi a uadeueist yth elynyon. ac avadeueist yr wreic a dorres y phriodas. ac agoreist byrth paratwys yr lleidyr ynkyffessu yn y groc. Na nackaa ditheu uinneu argl6yd o vadeu vympechodeu. A phabeth bynnac abecheis i yth erbyn di. madeu ym. allehaa vi y orffowys tragywyd. Kanys tydi argl6yd yssyd greawdyr yr holl greaduryeit. athi adywedeist argl6yd bot ynwell bywyt pechadur noe ageu. Mi agredaf argl6yd om callon. ac agyfadefaf amtaua6t. ka*n*n 6yt yn mynnu d6yn vy eneit or vuched honn. y uuched dragywyd ar synn6yr ysyd gennyf yr a6r honn a amgena o gymeint oragor ar corff rac y ogysga6t. a chan dynnu y croen ar cna6t am y d6yuronn ydyweid ual hynn gan dagreuoed k6ynuannus mal y datkanod Teodric wedy hy*n*ny. Argl6yd Iessu grist mab du6 a mab y

wynvydedic veir wyry. Mi agyfadevaf om holl gallon. ac agredaf dy uot ynbryn6r bu6 arnaf. ar dyd di6ethaf y kyuodaf or dayar. Ac yny kna6t hwnn ydedrychaf ar du6 Iach6ya6dyr pob eneit. A their gweith ydywa6t ef yr ymadra6d h6nn gan ymauael ae gna6t ygkylch y d6y vronn. Ac yna dodi y la6 ar y lygeit adywedut ual hynn. ar llygeit hynn mi aedrychaf arna6. ac agori y lygeit aoruc ac edrych ar y nef. A chroessi yd6yuronn ac holl aelodeu. adywedut ual hynn. Ysgaelus y6 gennyf bob peth dyna6l bellach. Kanys yr a6r hon*n* y gwelafi peth nys gwelas llygat. nys [489] gwerendewis clust. nyt esgynnod yggallon dyn y peth a darpara6d du6 yr neb ae karo ef. A dyrchauel y d6yla6 aoruc dros yrei adygwydassei oe gedymdeithon yn yvr6ydyr honno. a gwedia6 drostunt ual drosta6 ehun. Kandoethant y allduded y 6rthlad sarassinyeit. ac y gynnal dy en6. a dedyf gristonogaeth. a dial dy waet. Ac ymaent yman yngorwed wedy eu llad o sarassinyeit yn ymlad drossot ti. A dilea ditheu yndrugara6c arglwyd manneu eu pechodeu 6ynt. a rydhaa eu heneiteu y6rth boeneu uffern. Ac anuon dy archegylyon kyssegredic yn eukylch oc eudiffryt rac tywyllwch. Ac eud6yn y deyrnas nef y gytwledychu ath uerthyri ditheu. val y g6ledychy ditheu ygyt ar mab ar tat ar ysbryt glan heb dranc heb orffenn Amen.

Ac yn hynny atheodric ynymada6 ac ef yn y gyffes. ar y wedi honno y kerdod eneit Rolant oe gorff. ac y duc egylyon y orffowys tragywyda6l lle ny byd na thranc na gorffenn gyt ar merthyri ual yhaedod. ae g6yna6 ual hynn. Diwyllywr y temleu. kynyd6r kiwdodoed. Medeginyaeth diogel y ovitrew gwlat. Gobeith ysgolheigyon. amdiffyn morynnyon. ymborth essiwedigyon. Doeth o b6yll ac o annyan ffynna6n ygneityaeth. Prud o gyghor. Gwann y ued6l. Gwra6l y weithret. Eglur y ymadra6d. Karedic ganta6 bop dyn ual pei bra6t ida6 uei bob crista6n. Ac yn y

volyant ynteu bit bop teg6ch yn marchogaeth. a phan yttoed eneit Rolant yn mynet oegorff hanner mei ehun. Ydoed archesgob dwywa6l yn kanu efferen or meir6 rac bronn Chyarlys. sef ydoeth ida6 ual llevic. ac y cly6yei gor o egylyon yn kanu. Ac ny wydyat ef beth oed hynny. A g6edy kerdet o nadunt goruchelder nef. nachaf trae gefyn bydin ual gwyr a delei o gyrch ac anreith gantunt yn mynet heibya6. ac ymatteb ac 6ynt a6naeth yr archescob. a govyn udunt beth a ar6edynt [490] Marsli heb 6ynt ydym ni yn yd6yn y uffern. ach corna6r ch6itheu ymae mihagel yn yd6yn y baradwys aniuer ma6r ygyt ac ef. A gwedy daruot yr efferen y dy6a6t yr archescob ar urys hynny o damwein y chyarlys. Bit hyspys heb y Chyarlys mae eneit Rolant y mae mihagel yn yd6yn y nef a lla6er o gristonogyon ereill y gyt ac ef. Ar dieuyl heb ef yssyd yn d6yn eneit Marsli y uffern.

Ac ar hynny nachaf Ba6twin yn dyuot at Chyarlys bra6t Rolant. ac yn dywedut ida6 g6byl o damwein Rolant. A march rolant ganta6. Ac yn diannot yd ymchoelod Chyarlys ae holl allu. Ac yn gyntaf dyn or llu Chyarlys adywanod ar rolant yn y lle ydoed ae dorr y vynyd ae d6y vreich yn groes ar y d6yuron. Ae gwyna6 aoruc tr6y Igyon ac ucheneiteu. ac wylaw a diwreida6 ble6 y uaryf ae wallt. a dywedut ual hynn o hyt y benn. Or vreich deheu ymcorff i. Y varyf oreu avu. A chedernit holl ffreinc ae hyder ae hamdiffin. Cledyf kyuya6nder. Gleif ny phylei. lluruc agkyffroedic. Pennfesti*n* llewenyd. Helym milwryaeth. Kyffelyb o glot y Iudas machabeus. vn gedernit a samson. vn ryw agheu ac vn saul vre*n*hin. a Ionathas y marcha6c g6ychaf a grymussaf yn ryuel. Y doethaf ymplith lluoed. Distry6wr sarassinyeit. Ma6r 6r yr yscoloed. Amdiffynn6r cristonogyon. Kynheilyat ymdiueit a gwraged gwedwon. Ymborth achenogyon. Kynyd6r eglwysseu. Kyffredin ymbrodyeu. Kedymdeith y ba6b. Tywyssa6c lluoed ffydlon. ac ar vn geir blodeu a

hyder. a chovynt holl gret yn erbyn eu gelynyon. A phaham y dugom ni dydi yr gwladoed hynn. Pa del6 y gallafi edrych arnat ti yn uar6. Paham nabydaf var6 ynneu ygyt athydi. Gwavi rac trueni. Pa wnafi bellach. Buchedockaa di bellach ygyt ar egylyon ar merthyri. A minne amdanat ti bieu y k6yna6 ar [491] hiraeth. ar galar. ar trueni val y bu g6ynuan y dauyd am saul a Ionathas ac absalon. A thydi yssyd yn mynet. a minneu yssyd yn trigya6 yn drist ovalus ac or kyfryw g6yn h6nn6 k6yna6 Rolant tra vu dyd. a deuna6 mlwyd ar hugeint oed ydyd y llas. ac yn ylle ydoed Rolant yn var6 y tynnassant eu pebylleu y nos honno. ac ira6 corff Rolant a6naethp6yt ac ireideu gwyrthua6r. Nyt amgen Myrr ac ole6. a balsami. A gwneuthur arwylant ma6r ida6 o ganveu a ch6ynuaneu a gwedieu. athapreu k6yr. athanneu a goleuni ar hyt y koedyd ar ll6yneu yr enryded y Rolant yn hyt y nos honno.

Athrannoeth y bore gwedy gwisga6 yharueu amdanunt mynet aorugant yr lle y buassei y vr6ydyr. parth aglynn y mieri. ac wynt a ga6ssant yno eu g6yr yngalaned. Ac ereill yn annobeith o vratheu agheua6l. Ac yno ydoed Oliuer yn var6 ae dorr y vynyd ar y estynn wedy y r6yma6 a phedwar reua6c. Ac aphedwar pa6l dr6ydunt yn ydayar. ac oe vyn6gyl hyt y ewined wedyr vliga6 ae vreicheu ae d6yla6. a g6edy y fenestru tr6yda6. a phob ry6 arueu. Ny ellit adrod y k6ynuan ar drycyruerth oed yno. Kanys ef aglywit eugriduan. ac eu god6rd yn llen6i y glynn o leuein. Ac yna y tyga6d y brenhin yr brenhin holl gyuoetha6c. na orffowyssei yn ymlit ypaganyeit yny ymordiwedei ac wynt. Ac yndiannot mynet aorugant odyno yn eu hol. Ac yna ysaua6d yr heul megys yspeit tri diwarna6t yndigyffro. ac y gordiwedod ynteu wynt ygglann abra. ger lla6 cesar a6gustam. a mynet aoruc yn eu plith megys llew dywal a vei yn hir heb vwyt. A gwedy llad o nadu*n*t pedeirmil. ymchoelut aoruc drachefyn hyt ygglynn y mieri. A pheri kynnulla6 y kalaned aele

ganta6. ac eu d6yn hyt y lle ydoed gorff Rolant. Ac yna yd amouynna6d Chyarlys aoed wir ar wen6lyd wneuthur ohona6 vrat Rolant ae [492] wyr y rei ereill. Ac yn diannot dodi deu wr y ornest y dangos gwirioned am hyn*n*y. Nyt amgen Teodric dros Chyarlys. A Phinabel dros wennwlyd. ac yn diannot y llas Phinabel. Ac yna y peris Chyarlys r6yma6 Gwennwlyd wrth bed6ar meirch kadarnaf or llu. adodi pedwar g6yr arnadunt. ac eu kymhell y bedeir vann y byt. pob un o nadunt ygg6rth6yneb oe gilyd. ac uelly y kauas Gwenwlyd y agheu. Ac yna ira6 aorugant calaned eu gwyr ennwa6c oll a myrr abalsami. Ereill onadunt a halltwyt a halen ac a ducp6yt ymeith odyno. Ereill onadunt a glad6yt yno. Ereill a ducp6yt y ffreinc. ac ydoed d6y vynn6ent bennadur gyssegredic. vn yn arelaten gwedy y chysegru o seith escyb. ac yn yr rei hynny y clad6yt y ran u6yhaf or calaned. A chorff Rolant a ducp6yt yn anrydedus hyt ymblif. ac yn egl6ys seint r6min y clad6yt. abaryssei ehun y hadeilat. a chanonwyr aossedet yndi. ae gledyf aossodet vch y benn. ar eliffant y gorn arodet is y draet yn lle uchel yr enryded ida6 a molya*n*t a chlot. A gwedy daruot hynny y rodes Chyarlys deudeng mil o vgeineu o aryant ar riuedi h6nn6 o vyssanneu eur a g6isgoed anrydedus. a b6yt a dia6t yn didla6t y achenogyon. ar tir ar dayar ar seith milltir ygkylch egl6ys seint r6min. ar castell ar llys ac a berthynei 6rthunt ar mor heuyt. a hynny oll o garyat rolant. Ac ef arodes y ganonnwyr y lle h6nn6 nabei arnunt neb ry6 geithiwet vyda6l. namyn rodi dillat unweith bop bl6ydyn rac eneit rolant kyuen6 ydyd y llas y dec achena6c ar hugeint ac eu porthi y nos honno. A chanu dec sallwyr ar hugeint. a dec efferen ar hugeint. yn enryded y Rolant ar niuer a uerthyr6yt y gyt ac ef ynyr yspaen ual y bydynt gyfranna6c ar y coroneu. ac 6ynteu aada6ssant ar eu ll6 wneuthur hynny. Ac ar hynny y daeth Chyarlys o vlif hyt yn vien. ac yno y bu yn gorffowys ychydic ac yn kym

[493] ryt medeginyaeth oe gl6yneu ae uratheu. ac odyno y daeth y baris. Ac yna y goruc g6nsli yn sein denis. ae dywyssogyo*n* ae escyb yn egl6ys seint denis y diol6ch y du6 ar sant y nerth ar grym a rodassei ida6 y yst6g y paganyeit. Ac yna y rodes ef holl ffreinc yn darestyngedic y seint denys. val y rodassei Ba6l ebostol. a chlemens bab aorchymynnassynt gynt yr brenhined ar tywyssogyon uvudhau yr egl6ys honno a rodi pedeir keinya6c o bop ty bob bl6ydyn y adeilat yr egl6ys ac ef aellygod pob kaeth yn ryd yr talu y dreth honno. ar lla6enhaf ae talei aelwit ffra*n*c seint denys. Ac odyna y gelwit y wlat honno freinc. a chynno hynny galli oed y hen6. Sef y6 dyall yr en6 ffranc ryd o geithiwet pob kenedyl. Kanys 6yn adylyant uot yn bennaf.

Ac odyna ydaeth Chyarlys hyt y lle aelwir dyf6r gra6n parth a leodin. Ac ef aberis wneuthur enneint yno. yndogyn y wres heb gilya6 yndragywyd o geluydyt ac ardymer. ac egl6ys aadeilassei yr wynuydedic veir wyry a adurna6d o eur ac o aryant. a dodrefy*n* egl6yssa6l. a pheri ysgriuennu yndi. ac ysgythru ymy6n neuad ar y phar6ytyd yn llythyr a delweu eureit ystoryaeu yr hen dedyf oll. Ac ysgythru ymy6n neuad ida6 ynteu oed yno hynny oll. a dodi k6byl oe ymladeu yn yr yspaen. Ar seith gelfydyt ygyt a hynny. Gramadec gyntaf a ysgriue*n*n6yt yno kanys hi yssyd vam y kelvydodeu. a hi a dysc pasa6l yssyd o lythyr. A pha del6 ydyscriuenner pob ymadra6d. o ranneu y sillaueu auo ynda6. athdr6y y geluydyt honno y dyeill y lleodron yn yr egl6ys p6yll yr ymadra6d a darlleont. ar neb nywypo honno. darllein yr ymadra6d awna. ac nys dyeill. vegys y neb ny bo yr agoryat ny wyr beth a vo yny llestyr ar clo arna6 yny dirgelu. Music a ysgythr6yt yno a honno a dysc keluydyt y ganu. [494] a thr6ydi y teckeir gwassanaeth yr egl6ys ac y dysc y kantoryeit yr organ. ac ar ny 6ypo honno breuu awna ual eidyon. y gradeu ar pyngkeu nys g6ybyd. namyn ual dyn a dynno ar vemr6nn llinyeu 6rth linya6dyr gyrgam. kyn

agkywreinyet a hynny yd ell6g ynteu y lef. A thr6y honno y dychymyg6yt auu ogerd delyn a chr6th. a thimpan. a phibeu. Ac nyt oes yndi namyn pedeir llin ac 6ythdon*n* a thr6y y rei hynny y dyellir pedwar nerth a berthyn ar y corff. ac 6yth obr6y yr eneit. ae boned oe dechreu a gahat o gywydolyaeth egylyon. Dilechdit a ysgythr6yt yn neuad y brenhin. a honno adysc y dyn dywedyt yr ymadra6d a dosparth gwir ageu. ac adysc amrysson or ymadra6d ae dyall or byd ynda6 dywyll6ch. Rethoric oed yno. A hon*n*o adysc y dyn dywedut yr ymadra6d yn gyfya6n ac yn ll6ybreid ac yn gyfreitha6l. hua6dyl a dosparthus uyd ae g6ypo. Geometria a ysgythryssit yno. A honno adysc messura6 y dayar ar dyffrynned. ar mynyded ar glynneu ar moroed. ar ysbasseu. ar milltired. ar neb awypo honnno yngyfla6n pan edrycho let brenhinyaeth. ef awybyd pa sa6l milltir neu pa sa6l g6rhyt neu pa sa6l troetued a vo yndi o hyt a llet. Ac uelly am uaes neu gym6t. nev dinas ef aednebyd pa sa6l troetued a uo ynda6. a thr6y honno y kyfansodes amherotron y milltiroed ar fyrd or dinas py gilyd. ac o honno y llauurya yr emeith dissynn6yr y uessura6 y tired. ar gwinllanneu. ar gweirglodyeu. ar meyssyd ar ll6ynneu. Arismetica a esgythryssit yno. yr honn a draetha o gyfrif pob peth. ar neb a wypo honno pann welo twr yr uchet vo ef awybyt pa sa6l maen a uo ynda6 neu y gyniuer dafyn d6fyr auo yny ffiol neu o lynn arall. neu y gyniver keina6c a vo yny das aryant. neu y gyniuer g6r a vo yny llu. o honno y [495] llauurya y seiri mein kynyt adnappont h6y y geluydyt honno y gwplau y tyroed vchaf. Astrologia a esgythryssit yno. Sef y6 honno keluydyt or syr. o honno yd adnabydir dam6eineu athyghetuenneu rac lla6. a chyndrycha6l da adr6c ympob lle. A uo kyuar6yd yn honno pan el y hynt neu pan damuno wneuthur peth arall ef aednebyd ual y darffo ida6. O g6yl deu6r neu deulu yn ymlad. ef aednebyd p6y aorffo onadunt. Or geluydyt honno yd atwaenat amherotron ruvein ansa6d eu

g6yr yn eithauoed bydoed ar brenhinyaethau eithaf. Ac ar ychydic o amser g6edy hynny y dangosset y durpin archesgob aghev Chyarlys. Pan yttoed diwarna6t ger bron y alla6r yn vien yn g6edia6 ac yn canu dechreu a6r nachaf ual lle6ic ida6. a thrae gefyn vydin anneiryf y meint o uarchogyon ynkerdet heibya6. ac adnabot aoruc eubot yn kerdet parth alotari*n*gia. a gwedy eu mynet heibya6. arganuot aoruc un tebic y vla6mon y*n* eu kanlyn yn llibin. a govyn aoruc Turpin y h6nn6 padu ydeynt. Ni aa6n heb ynteu hyt ynd6fyr y gra6n erbyn aghev Chyarlys y d6yn y eneit y uffern. Minnev aarchaf y titheu heb y Turpin yn en6 yr argl6yd grist pan uo teruyn ar a6ch hynt dyuot ymann attafi y venegi ym beth a vo oc a6ch hynt. ac ny vu odric arnadunt namyn o vreid teruynu y salym. nachaf 6ynt yn dyuot drachefyn yn yr ansa6d yd athoedynt yno. ac 6rth yr h6n y dywedassei durpin 6rtha6 gynneu am eu neges y dywa6t yna. Y g6r or galis heb ef heb penn arna6 a duc y sa6l vein agwyd oed yn y egl6ysseu ef ac eu dodi yny taval. A m6y y tynna6d hynny ar da noe bechodeu ef. Ac am hyn*n*y y duc ef yr eneit y nef y gennym ni. ac ar hynny difflannu aoruc y kythreul ymmeith. Ac am hynny y dyallod Turpin mynet Chyarlys y orffowys tr6y ganhorth6y Iago ebostol y gwnathoed Chyarlys egl6ysseu ida6. kanys daroed ida6 y dyd yd ymwahanyssynt o vien anuon o bop [496] un o nadunt ar y gilyd y damwein a darfei udunt.

A phan oed wann Chyarlys a dyuot cof ida6 y ammot a Thurpin Sef yd erchis y vab maeth ida6 o varcha6c. pan adnappei y agheu annvon ar durpin. Ac yny vu bethewnos wedy y uar6 nyt anuonet. a menegi ida6 heuyt na buassei Iach na nos na dyd yr pan dathoed or yspaen. arywneuthur onadu*n*t ar6ylant y merthyri a uerthyr6yt yno pob bl6ydyn tra uu vy6 yn enrydedus o eur ac aryant a b6yt a dia6t adillat mal y dywetp6yt uchot or blaen. ac efferenneu a sall6yreu a gwassanaeth mar6. Ac yn yr un dyd ar un a6r

y gwelas Turpin y weledigaeth y buassei var6 Chyarlys. Nyt amgen pedwar dieu kynn kalan chwefra6r. y bedwared vl6y-dyn ar dec ac 6yth cant o oet Ieussu grist. Ac yn egl6ys gronn yr argl6ydes veir awnathoed ehun y*n* dyf6r y gra6n yn ymyleu lodij y clad6yt yn anrydedus. Ac ef a dywedir dyuot ar6ydon y angeu ef deir blyned kyn*n* y uar6 dua6 yr heul ar lloer seith niwarna6t ar untu. ae en6 ynteu a daroed y ysgriuennu ar baret yr egl6ys a dywetp6yt uchot. Nyt amgen Chyarlymaen vrenhin freinc a beris ehun y dileu y porth ma6r aoed yr6g yr egl6ys ar neuad adywetp6yt uchot. di6ren kyuarchauael adyg6ydod or gr6ndwal. pont bren a uuassei yno seith mlyned ar auon remi a gawssit cost a llauur yn y hadeilat adoeth tan yndi ehun yny losges hyt y dayar.

A diwarna6t ydoed Chyarlys yn kerdet o le pygilyd ar diwarna6t anhegar nywla6c nachaf y gwelei fflam las o dan yn kerdet yn vuan ual y bydei fflam o gynnev yn kerdet or tu deheu ida6 parth ae assev gan y wyneb. A dechrynu rac ytan aoruc. adygwyda6 yar y uarch y tu asseu adyg6yda6 y heba6c oed ar y la6 y tu arall yr march. ac yngyflym y [497] achubeit oe wyr ef ae gyuodi y vynyd. Ac am hynny y mae diogel genym ni y uot ef yn gyfranna6c ar goroneu y merthyri a uerthyr6yt uchot her6yd y diodeua6d y gyt ac 6ynt. ac am hynny y rodir yn agreift yr neb a adeilo egl6yseu. parattoi buched dragywyd awna. Ac ual hynny y rydhawyd Chyarlys o geithiwet y dievyl dr6y ganhorth6y y seint y gwnathoed ynteu egl6ysseu udunt y lleha6yt ynteu yn teyrnas nef. Ac ny pharha6d Turpin wedy ageu Chyarlys namyn ychydic o amser y bu yn nychu. o vri6 a doluryeu a gwelioed yn vien. a gwedy y var6 y clad6yt yno yn egl6ys gerlla6 y gaer. ytu dra6 y ron. ac yno y bu dalym. Ac yn y dydyeu hynny y kymerth esgyb ac ysgolheigon ac effeireit gorff Turpin yn ysgriu yn enryded*us* ae esgobwisc ymdana6. ac y dugant y gaer y tu arall y ron. ac y cladyssant yn yr egl6ys y mae yr a6r honn yn enrydedus ac yn kymryt coron

y vrenhinyaeth yny nef. mal yd haedod o vynych la6eryon lauuryeu tra uu ar y dayar. yndial g6aet yr argl6yd Iessu grist. Ac y mae y uarnat uch y benn o wydyr tec gwedus. ac velly y teruyna ystorya chyarlymaen oeweithretoed yn yr ysbaen. ac yn llawer o deyrnassoed ereill yn treula6 y uuched amsera6l dros vuched tragywyda6l yn ymlad yn erbyn paganyeit a gelynyon an gwir argl6yd ni Iessu grist a barattoes ida6 ynteu le yny nef dros y lavur yn y byt. AMEN.

Explicit istoria d'ni sarlim regis francie de actibus eius in yspania contra paganos et ĩimicos ihũ xp̄i.

[498] A theil6ng y6 ymplith petheu ereill d6yn ar gof ac ar volyant yn argl6yd ni Iessu grist y g6yrth awnaeth du6 yr rolant. ac ef yn vy6 ettwa. kynn y vynet yr yspaen. Pann yttoed yr Iarll Rolant yn dyuot y dinas granopolin. ac aneiryf o luoed cristonogyon y gyt ac ef. wedy ryuot wrthi seithmlyned. y doeth gwas ar vrys atta6. y venegi ida6 bot Chyarlys y e6ythyr ygg6archae y my6n castell yn eithauoed brenhinyaeth o germania. A thri brenhin ac eu llu yny gylch ac ef ae lu. A gorchymun y rolant dyuot y ganhorth6ya6. ac yrydhau y gan y paganyeit. Ac yna y bu gyuyng gan rolant y ansa6d ae gyghor py beth awnelei ae ada6 y gaer yry ga6ssei ovut a llauur genti a mynet y rydhav y e6ythyr. ae ynteu dilyssu y ewythyr ac eisted 6rth ygaer. Owi adu6 mor uolyannus ympob peth y g6r mor gyfla6n owarder yn ymovutya6 uelly y r6ng y d6y dyghetvenn. Sef aoruc ynteu ef aelu ymrodi deirnos a thridieu y wedi adyrwest heb v6ytta aheb yvet y erchi canhorth6y du6 ual hynn. Argl6yd Iessu grist mab y tat goruchaf. ti a6naethost y mor rud yn d6y rann. ac adugost dy bobyl dr6y y berued. ac aettelleist pharao ae lu ynda6. ac adugost dy bobyl dr6y y diffeith. Ac adistry6eist la6er

o genedloed aoed 6rth6yneb udunt. Ac aledeist y brenhined kadarn. Seon vrenhin. a morrei. ac og vrenhin basan. aholl teyrnassoed kanaan. Ac a rodeist eu dylyet 6ynteu y bobyl yr Israel. Ti adistry6eist geyryd gerico heb ganhorth6y dyna6l. heb gy6reinrwyd neb. wedy y chylchynu o luoed heb argy6ed idi seith mlyned. Distry6a ditheu argl6yd gedernit y gaer honn. a thara6 y chedernit oth la6 ditheu y*n* gadarn. Ac oth vreich anorchyvgedic. yny adnapo y genedyl paganyeit yssyd ynymdiret yn eu dy6alder [499] ehun gan dy dremygu ditheu dyuot yn du6 bu6 brenhin holl vrenhined holl gyuoetha6c kanhorthwy6r cristonogyon ac eu hamdiffynn6r megys y buchedockai ac y g6ledychei y gyt ar tat ar mab ar yspryt glan yn anteruynnedic oes oesoed amen. Ac ympenn y tri diheu wedy daruot eu gwedi heb ganhorth6y dyna6l dyg6yda6 muroed y gaer. a gwedy goruot ar y paganyeit ac eu ffo. mynet yr Iarll Rolant yn lla6en ef ae lu hyt yn tiester ar chyarlys. ac yno y rydhau ynteu tr6y nerth du6 o warchaedigaeth y elynyon. Yman ett6a y dyg6n ar gof y dam6ein a daruu yr galis wedy ageu Chyarlys. wedy bot y galis yn hir amser yn dagneuedus. tr6y annoc y kyuodes kythreul altumor o cordiby. Adywedut y darestyngei ef yr yspaen argalis ida6 ehun ydan gyfreith y sarassinyeit a dugassei Chyarlys weith arall y gan y rieni ynteu. Ac yna wedy kynnulla6 a distry6 ywlat o le y le y deuth hyt yn seint Iac. a diwreida6 pob peth or agyvaruu ac ef yno. ac ygyt a hynny distri6 yr egl6ys ae llyfreu ae thableu. ae halmareu ae g6iscoed. a d6yn y hadurn o honei. A g6edy dyuot y sarassinyeit yr egl6ys ac eu meirch. nyt aryneigyassant g6neuthur y hysteuyll bychein ar yr alla6r. Ac 6rth hynny y bu var6 rei onadunt 6ynteu gan d6ywa6l dial o darymret. Ereill a gollassant eu llygeit. Ac velly o g6byl y dallwyt eu ty6yssa6c. ac o gyghor vn o effeireit yr egl6ys y dechreuwys gal6 du6 y cristonogyon yny ganhorth6y or geireu hynn. O du6 y cristonogyon. Du6 Iago. Du6 meir

Du6 pedyr. Du6 marthin. Du6 holl gyuoetha6c mi aymdi6adaf a Mahumet. o chaffaf gennyt ti vy ansa6d gynt. Ac ny deuaf byth o hynn allan y egl6ys seint Iac yr amreint idi. O Iago 6r ma6r. o rody di yechyt ymllygeit. i. ac ymcroth. [500] pabeth bynnac rydyk6yfi oth dy di mi ae talaf. Ac odyna ympenn y pythe6nos wedy talu yr egl6ys pob peth yn deupeina6c yd euth altymor ar yansa6d gynt. ac ydaeth o teruynn y galis gan ada6 na delei vyth yr wlat honno yr g6neuthur cam. A phregethu du6 y cristonogyon yn va6r. a chyfadef bot Iago yn 6r ma6r. Ac odyno y kerd6ys ar hyt yr yspaen adan distry6 g6ladoed. yny doeth y dref aelwit ornit yny lle ydoed egl6ys dec y seint r6ma*n*s a chwyltev ar llyfreu goreu. a chrogev a chreireu ereill eureit. ac aryanneit. ac y yspeila6 honno heuyt yd euth altymor. a distry6 y dref a gwedy lluestu o nadunt yny dref yd euth ty6yssa6c ymladeu ida6 yr egl6ys. a g6elet pilereu mein teckaf orbyt ynkynnal penn yr egl6ys ar penn ynteu aoed eureit oll ac aryanneit. ac annoc ynteu o s6mbyl kebydyaeth a chymryt ord hayarn oed y r6ng y pilereu y vynnu torri y piler. a phan vyd yn fustya6 y piler y vynnu distry6 yr egl6ys oll pei na lauuryei d6ywa6l vra6t. ydrossi ynteu yn vaen. ar maen k6nn6 yssyd yr hynny hyt hedi6 yn yr egl6ys honno ar lun dyn ar kyfry6 li6 arna6 ac aoed ar beis y Sarassin kynno hynny. Ef a nottaa hevyt y pererinyon a gerdo yno dy6edut vot drycwynt gann y maen h6nn6. A phann welas altymor hynny y dy6a6t 6rth y dyl6yth. Diheu y6 eissoes heb ef vot yn va6r ogoned*us* du6 y cristonogyon yssyd ida6 y ry6 ann6yleit hynn. g6edy yr elont or byt h6nn y dialant h6y eissoes ar y rei by6 y g6rthgassed val hynn. Iago aduc y arnafi vy llygeit. a r6mans awnaeth vygg6r yn vaen. a thrugarogach y6 Iago no r6mans. Kanys Iago a drugarhaa6d 6rthyfi ametvryt ym vyllygeit. ac nyt atver r6mans ym vygg6r. Ac 6rth hynny ffo6n ni [501] or g6latoed hynn. Ac odynna yn ofna6c ke6ilydyus yffoes y pagan h6n*n*6 ae lu. ac ny bu wedy hynny ympenn lla6er o amser

alavassei aflonydu ar seint Iac. nac ar y deruyneu. Amen. Ymann y mynn6nn d6yn ar gof pann anuonet yr anregyon ar g6ystlon yn lla6 wenn6lyd y Chyarlys. ryanuon yr ymladwyr p6nn deugein meirch o win gloy6 da y6 yvet. a mil o wraged tec or sarassinnesseu y arueru o nadunt. a hynny dros y d6yllodrus ada6 ynteu mal y cly6ssa6ch ch6i vchot. ar g6yr eissoes mwyaf or ymladwyr cristonogyon a aruerassant or g6in. ac nyt arverassant or g6raged. ar r6tter6yr ereill aaruerassant or g6raged. Ac 6rth hynny y govynnir yma. Paham y gad6ys du6 yna aghev yr neb nyt aruerassant or g6raged megys yrei aarverassei onadunt. Sef yd attebir am hynny. kany mynnei du6 ymchoelut y rei aoed ar ansa6d da. drachefyn y eu kartref rac dam6eina6 udunt bethev yno yn ormodus. kann mynnei ynteu rodi udunt h6y tr6y diodeifeint coron teyrnas nef dros eu llauur. Y rei ynteu a bechassant 6rth y g6raged aad6ys agheu arnunt. kanys tr6y diodeifeint y cledyf y mynnwys du6 dileu eu pechodeu 6ynteu. ac nyt kredad6y heuyt na mynno ytrugarokaf du6 talu ar da y ba6b o nadunt tal eu llauur. Nyt amgen yn eu diwed kyfadef o nadunt y en6 ef gan adef eu pechodeu. Kanys kyt g6nelynt h6y eu pecha6t. Eissoes dros en6 crist y llas 6ynt yny diwed. Ac 6rth hynny oc eu kyfrangk h6y yny [*sic*] eu br6ydyr y mae aml6c mor gyveilornus ac enbyt kedymdeithas g6raged. kanys rei gynt o ty6yssogyon dayara6l. Nyt amgen. dar gadarn. ac ant6yn. [502] ygkedymdeithas eu gwraged ylldeu adyg6ydassant. Alexander aoresgynn6ys dar. ac otauius amhera6dyr aoruu ar antwyn. 6rth hynny nyt g6edus ac nyt lles bot g6raged ymplith y lluoed yn ev lluesteu. yny lle y dylyir di6reida6 godineb. yr honn yssyd lesteir eneit a chorff.

Hic iacet turpinus remis metropolitan*us*
Corde leonin*us* fidei non i*n*cola minus.
fflos *et* honor patrie spec*ies* p*u*lcherima reru*m*.
hoc iacet i*n* tumulo galicana dec*us* m*u*lieru*m*.

Orbis oportun*us* iudex docius [*sic*] hic unus.
In uiris funus no*n* nouit sum*ere* munus.
Consilij nidus *et* mu*n*di cardo gofrid*us*.
Ethereum fidus [*sic*] ap*r*ilis adiuit i*n* idus.